فەلسەفەی ئەرەبی-ئیسلامی. گێرت هێندریش. کاوە جەلال لە ئەڵمانییەوە

نوێپلاتۆنییە مەزنەکانی خۆرهەڵات: ئەلفارابی و ئیبن سینا

فەلسەفەی ئەرەبی-ئیسلامی لە کۆتایی سەدەی نۆیەمی زایینیدا دێتە نێو قۆناغێکی نوێوە. ئێستا سەردەمی وەرگێڕانەکان تا ڕادەیەکی زۆر کۆتایی پێهێنرا بوو و فەلسەفە لەسەر بناغەی ئەو بابەتە وەرگێڕراوانە ئەدگارێکی سەربەخۆی وەرگرت: ئێستا هەوڵ دەدرا بەرهەمەکانی وەرگرتنی (ڕەسێپسیۆنی) ئەنتیکە ڕێکبخرێن و بە توخمە پێوارەییەکانی ئایین تێکهەڵکێش بکرێن. فەلسەفەی پێشین بەزۆری ناتەواو بوو، جا گەرچی لە هەندێک ڕەوشی تایبەتیدا پرشنگدار بوو و هاوشێوەی ئایینی شێوەرگر هەستی بەدووداگەڕانێک بێدار دەکاتەوە، وەلێ فەلسەفەی دوای ئەو بە پێچەوانەوە دەرچەیەکی یەکانەیی هەیە. ئەم دەرچەیە وایدادەنێت کە هزری پلاتۆن و ئەڕیستۆتەلیس لە پرنسیپدا یەکدەگرنەوە، ئەوەش بە فۆرمولەکراوی لە نوێپلاتۆنیزمدا دەبینێتەوە. نوێپلاتۆنیزم گریمانەی “یەک”ی (ئەلئەحەدی – و) سەرەتایی دەکات وەک بنەڕەتی جیهان، وەلێ ئەم تێزە هاوکات پنتی گەیاندنە بە ئایینی سروشیانەی ئیسلام و دەرفەت بە هێنانەگۆڕێی یەکێتییەک لە نێوان مەئریفەی فەلسەفەیی – کە بەڕێی ئاوەزەوە چێدەبێت – و ڕاستییەکانی ئاییندا – کە مرۆڤ وەک ئەزەلی لێیان تێدەگات – دەڕەخسێنێت. جێی سەرنجە ئێستا فەلسەفە بەم هەوڵە کامیلبوونی تاکەکەسییانەی مرۆڤ کە بە یاریدەی ئاوەز بەدیدهێنرێت، وەک لەبرییەک دادەنێت بۆ “شێوازی ژیانی” (واتا بۆ “سیرە”ی) ترادیسیۆنیانەی پەیامهێن و لایەنگرەکانی کە وەک نموونە و پێوەر بۆ هەموو ئیمانداران دانرابوو و باڵادەستانی ئایینی پێشەنگی بوون. ئەوە بێ هۆ نییە کە ڕازی یەکێک لە نووسینەکانی خۆی ناو دەنێت “سیرە فەلسەفییە”، واتا شێوازی ژیانی فەلسەفەیی. ڕازی بەم نووسینە خۆی ئاگامەندانە لەو کۆنسێپتە دەپچڕێنێت کە گۆیا مرۆڤ ژیانێکی سەرکەوتووی پێبەدیدهێنرێت گەر شوێن باڵادەستانی ئایینی بکەوێت، نەخێر، ڕازی لەبریی ئەوە هومانیزمێکی تاکەکەسی بە ڕێبەرایەتیی ئاوەز دەخوازێت. ئەم داواکارییە بوو بەهۆی ڕەخنەی توندی زانایانی ئایینی کە خۆیان بە پارێزەر و ڕاڤەکەری “کۆنسێپتی سیرە” لە ڕۆشنایی ئایینی سروشییەوە دادەنا. جگە لەوە فەلسەفەی

ئەرەبی-ئیسلامی سەرجەمی مەئریفە زانستییەکانی سەردەمەکەی بەکارهێنا، کەواتە نزیکەی پانتاییەکی ئەنسیکلۆپێدیانەی هەبوو، لەمەشدا دەگەڕێتەوە بۆ زەخیرەیەکی سەرچاوەی فەلسەفەیی و زانستیی زۆر دەوڵەمەندتر لەو زەخیرەیە کە لە ئەوروپای کریستیانیدا هەبوو. فەلسەفە و زانست بەردەوام لەنێو چێوەی دامەزراوەکانی فێرکاری و توێژینەوەدا دەگێڕران، بۆ نموونە لە "بەیت ئەلحیکمە"، وەلێ بەتایبەتی لەو جێیانە کە لایەنگرانی بەدەسەڵات و دەوڵەمەند دەیانپاراستن.
بێگومان فەلسەفەی ئەرەبی-ئیسلامی پەرچەکرداریشە لەسەر دەخگێڕییەکانی سەردەم. هەر لەم ڕوانگەیەوە دەتوانین هەوڵی فارابی و ئیبن سینا، وەک نوێنەرە مەزنەکانی ئەو فەلسەفەیە، تا ڕادەیەک پابەند بە کێشی دەخگێڕیوی جیهانی ئیسلامییەوە ڕوونبکەینەوە: ئەوان هەوڵیان دا بە ئەوەی نوێپلاتۆنیانە ڕاڤەی فەلسەفەی ئەریستۆتەلی بکەن و بەم شێوەیە چارەیەک بۆ دەلاقەی سەرهەڵداوی نێوان هزری ڕاسیۆنال و ئیمانی سروشی بدۆزنەوە. جیهانی "ئیسلامی" هەمیشە پتر گەلان و کولتوورانی دیکەی لە خۆ دەگرت، کشانی گەیشت بە ڕادەیەک کە ئیدی لە ئەوروپاوە بەقووڵی تا نێو ئاسیاو و ئەفریکا بڕی دەکرد، بەم پێیەشەوە توخمی ئەرەبی هەمیشە کەمتر دەبووەوە. گەرچی گەلانی دیکە و کولتوورە تایبەتییەکانیان بەئیسلامی کرابوون، سەرەڕای ئەوە هەمیشە پتر ڕۆڵی گرنگیان دەگێڕا. جگە لەوە هەی پەرەسەندنی واتای زانایانی ئایین، واتا ئولەماکان، کە لە دەستبژێرانی شارییەوە پێگەیشتبوون و پەیوەندیشیان هەشتا هەر بەچەی بەو دەستبژێرانەوە مابوونەوە، دەگەڕێتەوە بۆ لاوازبوونی دەوڵەتی خەلافەت. سەردەمی مەزنی دەوڵەتەکی ئەرەبی-ئیسلامی بە سەنتەرەکەوە کە بەڕوونی پێناسە کرابێت، لە ڕووی سیاسییەوە کۆتایی پێهات و دەوڵەتانی ناوچەیی جێیان گرتەوە. هەروەها کەچی پەرەسەندووی گەلە تورکییەکان کە مەزنی دەوڵەتی ئەرەبی-ئیسلامییان لە ناوچە کەنارییەکانەوە ناسەقامگیر کردبوو، ڕۆڵی خۆی لە لاوازکردنی دەوڵەتی خەلافەتدا گێڕا. ئەوجا جیهانی ئەرەبی-ئیسلامی لە ڕووی ئابووری-جڤاکیشەوە بە نێو پرۆسەیەکی دەخگێڕیدا تێپەڕی. ئەو دەوڵەتانە کە بە جیابوونەوە لە خەلافەتەکەی بەغداد سەریان هەڵدا، بەزۆریی پشتیان بە سوپای دەرەبەگان دەبەست؛ ئەوان مافی بەکارهێنانی زەوییان بە کشتیاری دەبەخشی تاکو بەو ڕێیەوە مووچەی سەربازان و فەرماندەکانیان، هەروەها کارمەندانی بەڕێوەبەرایەتی، دابین بکەن، ئەمەش توێژی کشتیارە سەربەخۆکانی لاواز کرد، هەروەها کاریگەرییەکی ئەوتۆی نواند کە ئابووریی شارییانەی ڕووکردووە پارە و بازرگانی گوێ ڕووەو دەرەبەگایەتی بسەپێنێت. تا ڕادەیەکی زۆر ئابووریی

کشتیاریانەی گوزەراندبینکەر جێی ئابووریی پێشینی بازرگانی و مانوفاکتوری گرتەوە، بەمەش کۆتایی بە گەڕانێک هێنا کە پاش چەند سەدەیەک لە ئەوروپا، لە شارەکانی ئیتالیا و فلاندریادا، بوو بە پێخۆشکەر بە سەرهەڵدانی جڤاکی بەرژوازی-سەرمایەگەری. بێگومان لە کۆنتەکستی ئیسلامیدا هەمیشە سەرلەنوێ سەردەمانی گەشانەوەی ناوچەیی دەهاتنەوە گۆڕێ کە تەنانەت واتای ئابووریان هەبوو، وەلێ مەرکی ئەو سەردەمە بەگشتی بریتی بوو لە تەنگژەیەکی ئابووری و جڤاکی و سیاسی کە هەروەها لە ڕووشە هەنووکەییە سەختبەوەکانی دەباتی هزریشدا خۆی نواند. سەرهەڵدانی بەردەوام بەهێزتربووی ئۆرتۆدۆکسییەکی ئایینی و لەتەکیدا کاریگەریی جڤاکییانەی زۆرتری نوێنەرەکانی، پتر فەزای ئازادیان بە زانستەکان و فەلسەفە تەسککردەوە.

ئەلفارابی

ژیانی ئەبو نەسر محەمەد ئیبن تەرهان ئیبن ئوزلوغ ئەلفارابی (نزیکەی 870 تا نزیکەی 951) وەنەی ئەم گەڕانانە دەداتەوە. ڕەچەڵەکی فارابی نەدەگەڕایەوە بۆ سەنتەرەکانی جیهانی ئیسلامی: بە بەغداد یان لایەنی کەم بە وڵاتی کولتووریی دێرینی فارس، بەڵکو دەگەڕایەوە بۆ ئەوپەڕی چەوەی ناوچەی دەسەڵاداریی ئیسلامی. ئەو لە فاراب هاتە جیهانەوە کە دەکەوتە سەر کەنارەکانی ڕووباری سیر دەریا لە باکوری ڕۆژئاوای تەشکەند لە کازاخستانی ئەمڕۆ. باوکی فارابی ئەفسەری میرنشینی سامانییەکان بوو کە هێزە تورکییەکانی کارلوک و ئۆگوزی لەوێ نیشتەجێ کردبوو و ئەوانیش لەباتی ئەوە دەبوو وڵاتەکە لە هێرشی گەلە دەشتەکییەکان بپارێزن. پێدەچێت باوکی فارابی بە ڕەچەڵەک بگەڕێتەوە بۆ دانیشتوانی تورکەگەزی ئەو وڵاتە و یەکەم کەسی خانەوادەکەی بووبێت کە بڕوای بە ئیسلام هێنابێت. زمانی دایکی فارابی دیالێکتێکی تورکی بوو، ئەو هەروەها زمانی فارسیشی دەزانی. ئەو درەنگتر فێری زمانی ئەرەبی بوو کە زمانی باڵای دەوڵەتە ئیسلامییەکان و هاوکات زمانی فەلسەفە و زانستەکان بوو. فارابی سەرەتای سەدەی دەیەم ڕۆیشت بۆ بەغداد و حەرران و بوو بە فێرخوازی زانایانی کریستیانی، بۆ نموونە یوحەننا ئیبن حەیلان (910 مردووە) و (بەگوێرەی هەندێک سەرچاوە) ئەبو بیشر ماتتا ئیبن یونیس (940 مردووە). جگە لەوە فارابی وەک پزیشک پێگەیەنرا، وەلێ بە پێچەوانەی ڕازی و ئیبن سیناوە هەرگیز ئەم پیشەیەی پراکتیزە نەکرد، چونکە پزیشکی بە دیدی ئەو “پیشەی دەستی” بوو، بەڵێ وەک زانستێک بە توێژینەوە لە ڕاستی نەیدەبینی. تەنیا تیۆریی پێتی

توانای بە مرۆڤ دەدا لە ڕاستی بتوێژێتەوە. ئەمە بە هەمان شێوە موزیکیشی دەگرتەوە. گەرچی فارابی بە موزیکییەکی ئاستباڵا دادەنرا، لەم بوارەشدا بە نووسینی “کتێبی مەزن لەبارەی موزیک” وەک یەکێک لە واتادارترین تیۆریارانی موزیک لە جیهانی ئیسلامیدا دەرکەوت، سەرەڕای ئەوە توانستەکانی خۆی نەکرد بە پیشە. فارابی بەگشتی لە بەغداد ژیانێکی سادە و دوورە پەرێزی بەسەربرد، بۆیە هیچ سەرچاوەیەکی هاوچەرخی یان درەنگتر زانیاریی زۆری سەبارەت بە ژیانی ئەو نییە. وەک دەگێڕرێتەوە، ئەو گوزەرانی خۆی وەک پاسەوانی باخچەیەک دابین کردووە، ئەم کارەشی گۆیا هەڵبژاردووە، چونکە کاری شەوانە دەرفەتی بۆ ڕەخساندووە کە بپەرژێتە سەر هزرین بەئارامی. ئەم جۆرە چیرۆکانە تێڕوانینێکی ئەوتۆیان سەبارەت بە فارابی هێنایە گۆڕێ کە گۆیا ئەو دانایەکی سادە و پشتکردووە جیهان بووە و ڕێی نەداوە بخزێنرێتە نێو ناکۆکییە جڤاکییەکانی سەردەمەکەیەوە. وەلێ ئەوەی ڕاستی بێت فەلسەفەی فارابی زۆر ڕوونتر لە فەلسەفەی پێشین ئاوێنەی وەرچەرخانە جڤاکییەکانە.

لە سەدەی دەیەمدا بە یەکەم جار بەفراوانی دانوستانی ئەوە کرا کە داخۆ کولتووری گریکی، کەواتە کولتوورێکی “نامۆ”، چیی پێ بێت بیدات بە کولتووری ئیسلامی و داخۆ ئەو کولتوورە لادان نەبێت لە ئیسلامی پاکژ کە گەرەکە ترۆپکی کولتووری مرۆڤایەتی بێت. ئەم گرنگیدانە نوێیە بە “پاکژێتی” و “خاڵسێتی” ی ئیسلام پەرچەکردارە لەسەر تەنگژەی بەردەوامی سیاسی و جڤاکییانەی دەوڵەتی خەلافەت. خەلیفە بوو بوو بە بووکەسەماکەرەی فەرماندە سەربازی و خانەوادە بەگزادییەکان، بەوەش ئەو، وەک پارێزەری ئیمانی پێتی، لە چاوی موسڵماناندا مافی ڕێبەریکردنی ئوممەی ئیسلامیی لەدەستدابوو. “گەڕانەوە بۆ ڕیشەکان” (واتا بۆ ئایینداریییەکی خاڵس) وەک بناغەی زاڵبوون بەسەر تەنگژەیەکی جڤاکیدا، لەو کاتە بەدوواوە تا ئەمڕۆ وەک کۆنستانێکی (نەگۆڕێکی) مێژووی ئیسلامی ماوەتەوە. گەڕانەوەکە لە سەدەی دەیەمدا ئاماژە بە پەڕگەیەک دەدات لە نێوان دوو بەرەدا: کولتوورێکی زانین کە هاوکات بە هزرینی فەلسەفەییش کراوەیە، هەروەها پەرچەکردارێکی جڤاکی-سیاسی وەک هەڕەشەیەک لەسەر کەلاخستنی فەلسەفە.

ئەوە هیچ جێی سوڕمان نییە کە فارابی بەغدادی بەجێهێشت و لە جێی دی کەوتە گەڕان بە چاودەری و دەستی پارێزەری دەسەڵاتدارێک، ئەوەشی لە ئالەپۆ (حەلەب) لای سەیف ئەلدەولە بینییەوە کە دەسەڵاتداری دەوڵەتی ئەرەبیی حەمدانییەکان بوو. ئەم دەسەڵاتدارە

لنو کشکی کراودا ب هونر و زانست هندک ل بواتاترین زانا و هبستقانانی ل دوری خی ککردو، فارابیش یکک بوو لوان. کاتک فارابی سای 950 یان 951 مرد، وک دگترت، سیف ئلدول مرگگتاری ناشتنکی ل دیمشق خوندو. ول هیچ گومانی تدا نیی ک نونرانی ئولما خیان بئاشکرا ل ناشتنی ئو بدوور گرت. پاش مرگی فارابی شتکی هاوشوی “فرگ”یکی فلسفکی هاتن ئاراو و ل نویدا بتایبتی ئرب کریستیانییکان چالاک بوون، ئوش ب چشنک ک هر یکیان بجیا و ب درخستنی خیی کوت داشتن و پتر گاندان ب هزری فارابی.

هندکی ئو زانایان بریتی بوون ل یحیا ئیبن ئادی (893-974)، ئبو سولیمان ئلسیجیستانی (913-988)، یوسف ئلئامری (992 مردوو)، هروها ئبو حیان ئلتوحیدی (نزیکی 925-1021). ئم زانایان خیان لسر بناغی فلسفی فارابی ب فیزیک و لگیک، تیریی مئریف یان تیریی زینو خریک دکرد.

پکوگردانی متافیزیک و ئتیکی سیاسی

برهم فلسفییکی فارابی پرچکردارکی استوخ بوو لسر دخگییکانی سردمکی. لبر ئم هی دشت ئو ب یکمین هزرڤانی ئربی-ئیسلامی دابنرت ک ئاگامندان اڤیکی نوپلاتنییانی جیهان ب فرمولکردنی تیریکی سیاسییو گردات. کاتک متافیزیک و تیریی ئتیکیانی سیاسی لای فیلسوفانی پشین بپا یکدیو بوون و سیستماتیکیان پکو گرندرابوون، ئوا ب پچوانو لای فارابی یکتییک پکدهنن و دچن نو یکدیو. فارابی تقلایکی زری دا ب ئوی سرلنو ب فیلسوف کلاسیکییکانی گریکدا بچتو، پدچت تنانت خی ب ئم مبست هندک تکستی ورگابتو. ب هر حا، فارابی بشکی زری نووسینکانی ئیستتلیس و زرینی دیالگکانی پلاتنی دناسی. ل یککی نووسینسرکییکانیدا ب ناونیشانی “فلسفی پلاتن و ئیستتلیس”، هردوو فیلسوفی کلاسیکی سرباری جیاوازییکانیان دادژت ببئوی هو بدات جیاوازییکانیان پکو بسازنت. ول فارابی ل بشی بریکی ئو نووسینیدا نک تنیا جخت لو دکات ک کامیلکردنی مرڤ ئامانجی هاوبشی هردوو فیلسوف، بکو هاوکات سیستمی فلسفییکی خیشی وک پردک ل نوان هردوو فیلسوفی نموونییدا بنیات دنت. لرا دبت چاوی وشکی گرنگ بکین: ئو کورتیی “ئنندکان”ی

پلۆتین (IV-VI) کە لە چەرخی نێڤیندا وەک “تیۆلۆگیی ئەڕیستۆتێلیس” ناسرابوو، فارابی بە هەمان شێوە وەک کارێکی ئەڕیستۆتێلیس وەریدگ□رت. بەم ڕێیەوە ئیدی باری سەر یەکێتیی سیستەماتیکیا نەی فەلسەفەی فارابی سووک دەبێت کە بریتییە لە: گەردووناسی کە لە گەردوونی دەرەکیدا (ماکرۆکۆسمۆسدا) ڕێکخراوی گەردوون دادەڕێژێت، هەروەها تیۆریی زەین کە بەڕێیەوە ئەم ڕێکخراوەی گەردوون وەک شیاوی ناسین دەسەلمێنرێت، ئەوجا تیۆریی سیاسی کە کامیلێتیی ئەم ڕێکخراوەی گەردوون بەسەر شیمانەکانی جڤاکی مرۆڤدا بەکاردەبات. بە دیدی فارابی مێتافیزیک، گەردووناسی، تیۆریی مەئریفە و سیاسەت، پەیوەندییەکی چڕیان بە یەکدییەوە هەیە، لێرەشدا پێناسەکەی ئەڕیستۆتێلیس بۆ مێتافیزیک وەک مەئریفەی بوونەوەر، دەرچەی هزرینی فارابییە. بوونی کردەکییانەی شتەکان، واتا ناسینی سروشتی ئۆبژێکتیڤییانەی شتەکان، بریتییە لە ئەرک و شیمانەی مرۆڤ. ئەمە واتایەکی ئەوتۆ دەگەیەنێت کە مەئریفەی بوونەوەر هەروەها شیمانەی ڕێنومایی بۆ مرۆڤ لە خۆ دەگرێت. واتای ئەم تێڕوانینە بە دەرئەنجاماندنێکی ئاوەژوو بریتییە لە: مرۆڤی سەر چەوتەڕێ یان کردارنوێن لە نەزانییەوە، ڕێبەر و ڕاوێژکەرێکی نالەبارە بۆ جڤاک. کەواتە کامیلکردنی مەئریفەی خۆیی، سەروەری بەسەر بەکارھێنانی ئاوەزدا، پێشمەرجی ڕێکخراوێکی سەرگرتووی جڤاکین. هەر بەم شێوەیە تیۆریی “دەوڵەتی چاک” لە تیۆریی مەئریفەی ڕاستییەوە سەرھەڵدەدات، بە پێچەوانەشەوە تیۆریی سیاسی وەک تیۆریی دەوڵەت بریتییە لە تەکمیلەکردنی مێتافیزیک. کەواتە فەلسەفە سیاسییەکەی فارابی نەک تەنیا دەیەوێت فەلسەفەی تیۆریانە و پراکتیکی پێکەوەبلکێنێت، بەڵکو هەروەها دەیەوێت تێیان بپەڕێنێت. ئەمە لە گرنگترین نووسینەکانیدا ئاشکرا دەبێت کە سێ دانەن: “کیتاب تەحسیل ئەلسەئادە” (کتێب لەبارەی گەیشتن بە بەختیاری)، “ئاراء ئەهل ئەلمەدینە ئەلفازیلە” (تێڕوانینەکانی هاوڵاتیانی شاری فەزیلەمەند – بەکورتی: “مەدینە”)، هەروەها “ئەلسیاسە ئەلمەدەنییە” (لەبارەی بەڕێوەبردنی دەوڵەت – بەکورتی: “سیاسەت”).

بە تێڕوانینی فارابی مرۆڤ دەتوانێت ئاوەزمەندانە ڕێکخراوی سیاسی بنیاتبنێت، ئەویش چونکە خودی جیهان ڕێکخراوە و ئاوەز دەتوانێت لێی تێبگات. ئەم ڕێکخراوە بەندە بە پێشبینیی گەردووندیدییەکی جیۆسەنترییەوە کە تێیدا کایەکانی ئاسمان (مانگ، خۆر، پلانێتەکان) لەسەر هێڵی چەسپیو بە دەوری زەمیندا دەسووڕێنەوە. ئەڕیستۆتێلیس گۆتبووی، کایەکان (سفێرەکان) لە لایەن بزوێنەرانەوە دەبزوێنرێن، پاشان فەیلەسوفانی موس□□مان ئەم بزوێنەرانەیان ناو نا

“ئینتەلیگەنسەکان”. وەلێ ئەستا فارابی ئەم گەردوونناسییە ئاسان دەکاتەوە، ئەویش بە وەرگرتنی ڕاڤەی نوێپلاتۆنیانەی خودی گەردوونناسییەکە: یەکەم بزووتن لە لایەن یەکەم بزوێنەرەوە، واتا لە لایەن “یەک”ـە (ئەلئەحەدە – و) سەرەتاییەکەی پلۆتینەوە، واتا لە لایەن خوداوە دەهێنرێتە گۆڕێ. ئەوجا لە خوداوە کە هۆشی پێتییە، کەواتە زەینە (ئینتەلێکتە)، هۆش بە کایەکەی دی “دەڕژێت”، لەوێشەوە بەردەوام دەبێت بە نێو کایەکەی دی. بێگومان ئەم زەینە سەرباری ڕژانی هەمیشە هەر هەمان زەین دەمێنێتەوە. ئاوەزی ڕەهای (ئەبسولوتی) خودا جیاوازییەکی توخمیی (زوبستانسیەلی) لە ئاوەزی مرۆڤ نییە، بەڵکو جیاوازییەکەی کردەکییە (ئەکتوەلە). ئەمەش بەواتای: کاتێک دەروونی خودا هەمیشە هەر هۆشی پێتییە، ئەوا دەروونی مرۆڤ دەبێت بە پێچەوانەوە بە ئاوەزمەندێتیی خۆی تێبکۆشێت. کاتێک ئاوەزی مرۆڤ خۆی بەکردەکی (ئەکتوالیزە) دەکات، لەڕێشەوە توانا بە ناسینی ڕێکخراوی گەردوون و بەمەش بە ناسینی خودی خۆی وەردەگرێت، ئیدی لەم ڕەوتەدا خۆی لە لەڕێبوونە ماتەرییە پێتییەکەی بەر دەدات و دەگات بە ژیانێک لە نێو تێڕامان و دانایییدا. لێرەدا پێویستە ڕەچاوی دوو تایبەتمەندی بکەین کە فارابی دەیانخاتە سەر نەخشەی ڕژانەکەی پلۆتین: گەرچی پرۆسەی ڕژان لە هۆش-دەروونی پێتییەوە ڕەوتێکی “بەرەو ژێر”ی هەیە، وەلێ گەر لەڕێبوونی ماتەریانە نەبایە، ئەوسا ئەم هۆشە یان ئەم زەینە نەیدەتوانی خۆی بەرجەستە بکات. فارابی لە نووسینەکەیدا بە ناونیشانی “لەبارەی زەین” دەبێژێت: “نەشیاوە زەینی چالاک پرنسیپی سەرجەم شتە هەبووەکان بگرێتەوە، چونکە ئەو خۆی بە چالاکییەکەی پەیوەستی بە هەبوونی کەرەسەیەکە، هەروەها پەیوەستی بە نەبوونی ئاستەنگەکە، کەواتە لە نێو سروشتی ئەودا هێزی کافی نییە کە وا بکات سەرجەمی شتەکان کامیل ببن” (al-Farabi, 1892, 78). لەم ڕوانگەیەوە دەبێت یەکەم بزوێنەر، وەک یەکەم هۆکار، دوو پرنسیپ لە نێو خۆیدا یەک بخات: ئەو نەک تەنیا دەبێت هۆش-دەروون یان زەینی پێتی بێت، بەڵکو هەروەها دەبێت پرنسیپی کەرەسە لە خۆ بگرێت. کەواتە یەکەم هۆکار کە خودایە، تەنیا ئەوەکییەکی هۆشەکی نییە بەبێ هیچ پەیوەندییەک بە ماتەرییەوە، واتا بەو ماتەرییەوە کە لای کندی هەمای خراپە بوو، هەمای نا-هۆشەکێتی بوو.

دووەم تایبەتمەندیی فارابی بریتییە لە پەیوەندیی مرۆڤ و زەینی ئەو بە زەینی ڕەهاوە، یان بە زەینی خوداوە. نەخشەی نوێپلاتۆنیانەی ڕژان هەمیشە وایدادەنا کە ڕژانی “یەک-ی سەرەتایی”، یان ڕژانی خودا، بەرەو پلەکانی ژێرەوە دەڕوات و لە دوایەمین پلەشدا مرۆڤ و زەینی ئەو خۆیان دەبیننەوە. لەم تێڕوانینەوە دەرفەت ڕەخسا بۆ

دەرئەنجاماندنی سەروەری و کامیلێتیی زەینی خودا. وەلێ فارابی ئەم ب□گ□هێنانەوەیە هەڵد□گ□□□□ت□وە: پرۆسەی ڕژان کەمبوونەوەی زەین نییە لە پلەیەکەوە بۆ پلەیەکی دی، بەڵکو ئەدگارێکە کە پێگونجاو دراوە بە هەر پلەیەک و هەر فۆرمێکی بوون: "هەبووی بەرجەستەیی لە ئەوەوە ڕێکخستن وەردگرێت و هەر هەبوویی□ک، بەگوێرەی پلەکەی، کارایی ڕاستینەی خۆی لە بووندا دەنوێنێت. جگە لەوە ئەو بەدادە و دادپەروەرییەکەشی بەگوێرەی گەوهەری خۆیەتی" (al-Farabi، 1985، 26). هەروەها پێگەی تایبەتی زەینی مرۆڤیش بەو ڕێیەوە ڕووندەبێتەوە کە پرۆسەی ڕژان بە دادپەروەری و خۆشەویستیی خودا بنیاتنراوە. هەموو مرۆڤێک "لە سروشتەوە، هەر لە سەرەتاوە"، زەینی پێدراوە، زەینیش بەگوێرەی کرۆکی ئامادەیە بۆ "ناسینی ئەدگارانی تایبەتی بال□ت□کانی زەین" (das Intelligible) (هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا 69). وەلێ بال□ت□کانی زەین هۆشەکێتیی پەتین، ئەوجا بەو ڕێیەوە کە زەینی مرۆڤ لە توانایدایە یەک-ی سەرەتایی یان خودایەتی بناسێت، ئیدی لە هۆشی پەتیی خودا نزیک دەکەوێتەوە، جا گەرچی بە پێچەوانەی خوداوە ناتوانێت بوون بئافرێنێت. لە بنەڕەتدا هەموو مرۆڤێک ئەم توانستەی ئاوەزی پێدراوە، بێگومان هێندە نەبێت کە تەنیا فەلسەفە بال□ترین پلەی ڕاستینەی مەئریفەیە. ئەوجا گەر هاتوو فەیلەسوفێک هاوکات پەیامهێن بێت، ئەوسا دەتوانێت مەئریفە فەلسەفەییەکان کە بەڕێی ئاوەزەوە بەدیهێناون، بە توانستی ئەندێشەوە گرێبدات تاکو ئیدی بە لێچواندن و ئانالۆگی و سیمبۆل بەو کەسانەشیان ڕابگەیەنێت کە فەیلەسوف نین. ئەمەش هیچی دیکە نییە جگە لە سروش، ئاخر سروش مەئریفەی ئاوەزە کە ڕەوانبێژیانە بە کەسانی دی گەیەنراوە. فارابی لە "مەدینە"دا دەنووسێت:

"گەر زەینی ئافرێنەر لە هەردوو بەشی هێزی هزرینیدا، واتا لە هەردوو بەشی تیۆری و پراکتیکیدا، ئەوجا پاشان لە هێزی پێشبینییدا، کارایی وەربگرێت، ئەوسا ئەم مرۆڤە کەسێکی سروش وەرگرە، ئەوەش خودای مەزن و پەروەردگارە کە بە یاریدەی زەینی ئافرێنەر سروشی بۆ دەنێرێت. (...) ئەوسا ئیدی مرۆڤەکە لەو زەینە ناچالاکەوە بە یاریدەی ڕژان دەبێت بە دانایەک، بە فەیلەسوفێک، بە لایەنگرێکی تەکامول، وەلێ مرۆڤەکە هەروەها بەو ئەوەکەیە کە لە ئەوەوە (خوداوە – و) بەسەر هێزی پێشبینیی خۆیدا ڕژاوە، پەیامهێنێکە، بەئاگاهێنێکە سەبارەت بەوە کە لە هاتندایە، هەروەها ڕاگەیەنەرێکە سەبارەت بەوە کە چۆن تاکە شتەکان هەنووکە لەنێو بووندان. بەڵێ مرۆڤەکە لەنێو بوونێکدایە کە دەتوانێت تێیدا خودایەتی بهزرێنێت" (هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا 93).

کەواتە پەیامی خودایانەی سروش بەگوێرەی کرۆکی تەنیا مەئریفەی

ئاوەزە کە فەلسەفە پێیدەگات. ئەمەش بەواتای، ئایینی وەک سروش نێرراو هیچی دیکە جگە لە فەلسەفە لە خۆ ناگرێت، وەلێ هێندە نەبێت کە سروش بۆ نا-فەیلەسوفانیش دەرووی گەیشتن بە ئاوەزی پەتی دەکاتەوە. فارابی هاوکات دەبێژێت کە هاوشێوەییەک هەیە لە نێوان جۆرە جیاوازەکانی مەئریفەی ئاوەز لای مرۆڤ و فۆرمەکانی زەیندا کە بەڕێی ڕژانی خوداییەوە کاریگەری لەسەر گەردوون دەنوێنن. لەم ڕوانگەیەوە مرۆڤ “گەردوونێکی بچووک”ە (Marmura) کە تێیدا هارمۆنی و ڕاسیۆنالێتیی گەردوون دیاردەداتەوە.

دەوڵەتی ئیدیال و فەیلەسوفەکان

تەواو وەک زەروورەیەکی لۆگیکی دەبێت هارمۆنیی جیهانی ئاوەزمەند هەروەها لە پێکەوەژیانی مرۆڤاندا، کەواتە لە دەوڵەتدا، وێنەبداتەوە. هەر تاکە مرۆڤێک کە خودا ئاوەزی پێداوە، گەرەکە تێبکۆشێت بۆ گەیشتن بە کایەی “هەشەکەتیی کردەکی (ئەکتوەل)”، واتا بە کایەی ئاوەزی پەتی، چونکە هەروەها کایەی ئازادیی پەتی و خوددیاریکردن و باڵاترین بەختیاری شیاو بەتەواوی لەم کایەیەدایە. ئەمە لە هزری فارابیدا بۆیە زەروورەیەکی لۆگیکیشە، چونکە ئاوەزی پەتی ئاوەزی خودایە و ئەوجا دەبێت کە چە ئەوەکەیەک لە خودا ئازادتر و بەختیارتر بێت. بێگومان ئاشکرایە مرۆڤان توانستی جیاوازیان لە یەکدی هەیە، بۆیە ئەوە بیرۆکەیەکی ئاوەزی پراکتیکییە کاتێک مرۆڤان خۆیان بە بوونەوەری جڤاکی دادەنێن. فارابی، هاوشێوەی ئەڕیستۆتەلیس، مرۆڤ وەک س□□□ن پۆلیتیکۆن (بوونەوەری جڤاکی – و) دەبینێت: مرۆڤ بڕیار بە جڤاک دەدات، چونکە ئەوە ئاوەزمەندانەیە. هاوکات ئاوەز هەمیشە واتای مەئریفەی ڕاستی دەگەیەنێت، ئەمەش بۆ فارابی تەنیا دەشێت مەئریفەی ڕێکخراوی بوون بێت. کەواتە ڕێکخراوی “چاک”ی جڤاک ی مرۆڤ لاسایی ڕێکخراوی “چاک”ی گەردوون دەکاتەوە، کەواتە دەوڵەتی ئیدیال (نموونەیی) لاسایی بونیادی گەردوون دەکاتەوە کە بێگومان بونیادێکی هیرارشییانەیە: یەک-ی سەرەتایی، واتا خودایەتی، لە ترۆپکی هیرارشییەکەدایە و تەنیا بە ڕژانی ئەو شیمانەکانی (die Potentiale) تاکە پلەکان دەبن بە کردەکی (ئەکتوالیزە دەبن). فارابی تەواو بەم شێوەیە لە ڕێکخراوی سیاسیی نێو دەوڵەت تێدەگات: لە ترۆپکی دەوڵەتدا پاشا-فەیلەسوفێک خۆی دەبینێتەوە (بە ئەرەبی: ڕەئیس، کەواتە سەرۆکێک، ڕێبەرێک) کە هاوکات پەیامهێنە، چونکە تەنیا بەم شێوەیە گەرەنتی دەدرێت کە سەروەر تەنیا پێڕەوی مەئریفەکانی ئاوەز بکات و بتوانێت ئەم مەئریفانە لە فۆرمێکی ئەوتۆدا ڕابگەیەنێت کە تەنانەت نا-

فەیلەسوفانیش لێیان تێبگەن.
کەواتە ئایین و فەلسەفە دژبەری یەکدی نین، یان ڕاقەی بەیەک نەسازی (کۆنترەری) جیهان نین، بەڵکو لە کۆتاییدا هەمان مەبەستیان هەیە، بۆیە فارابی دەتوانێت ڕێبەری دەوڵەت ناو بنێت "فەیلەسوف" و هاوکات "ئیمام"، واتا ڕێبەرێکی ئایینی. سەرباری ئەوە فارابی هیچ گومانێک لەسەر ئەوە ناهێڵێتەوە کە ئایین و پەیامهێنی تەنیا لاساییکردنەوەی مەئریفەی فەلسەفەییەکانن، واتا مەئریفە ئاوەزمەندانەکان، بێگومان لاساییەک کە بە شێوازە سیمبۆلییەکانی یان ئاسانکەرەوەکانی داڕشتن ئەنجام دەدرێت. ئەوجا لەبەر ئەوەی شێوازەکانی داڕشتن بە زمانی ڕەوانبێژی دەدرێنەوە و ئەم زمانەش لە کولتوورێکەوە بۆ یەکێکی دیکە جیاوازە، ئیدی ئایینە جیاوازەکانیش سەرهەڵدەدەن. بێگومان لەمەدا نەک ئەوە جێی سەرنجە کە ڕەنگە سەرجەمی ئایینەکان هەمان هزری کرۆکی لە خۆ بگرن و تەنیا بە سیمبۆلی جیاواز گەیەنرابن، بەڵکو ئەوە جێی سەرنجە کە هەموو ئایینێک تەنیا گۆزارەی سیمبۆلییانەی ڕێکخراوێکی ئاوەزە کە فەلسەفە سەربەخۆ بنیاتی ناوە. کەواتە لای فارابی فەلسەفە پێشتریی لە ڕاستییەکانی ئیمان هەیە، ئەمەش نەک لە مەغزایەکی ناوەرۆکیدا (ئاخر فەلسەفە و ئایین بە هەمان ڕاستییەوە خەریکن)، بەڵکو لە مەغزایەکی ئەپیستەمەلۆگییانەدا: لەبەر ئەوەی ڕێکخراوی جیهان ئاوەزی پەتییە، ئەوا مەئریفەی گونجاوی جیهان تەنیا بەڕێی ئاوەزەوە دەشێت. هەر لێرەوە ئەو دەربڕینەش لەبارەی "ڕاستیی جووتەنی" ڕوون دەبێتەوە کە دەدرێتە پاڵ هەندێک بەشی فەلسەفەی ئیسلامی و هەروەها هەندێک بەشی فەلسەفەی چەرخی نەقینی کریستیانی.

لە بنەڕەتدا بە تێگەی "ڕاستیی جووتەنی" جیاوازیی نێوان ڕوانگەی فەلسەفیی و تیۆلۆگییانە دەردەبڕێت. ئەوە کە فەلسەفە باوەڕ دەکات وەک "ڕاست" ناسیبێتی، پێدەچێت لە ڕوانگەیەکی تیۆلۆگییەوە هەڵە بێت (و بە پێچەوانەشەوە). وەلێ ئەم تێڕوانینە فارابی و فەیلەسوفە مەزنەکانی کولتووری ئیسلامی کە پاش ئەو هاتن، ناگرێتەوە: گەرچی هەرگیز ناشێت ڕوانگەی ئیمان و ڕوانگەی فەلسەفە دژبەژیی یەکدی بکەن، سەرباری ئەوە فەلسەفە پێشتریی هەیە، چونکە ئەو ئەرگومێنتانە دەخاتەوە کە شیاوی تێگەیشتنن، ئەوە لە کاتێکدا کە ڕاستیی ئایینی خۆی لە پشتی شیفرە و سیمبۆلانەوە حەشار دەدات. بۆیە دەبێت سەروەری دەوڵەتێکی فەزیلەمەند سەرەتا فەیلەسوف بێت تاکو پاشان بتوانێت وەک پەیامهێن ڕاستی بگەیەنێت.

ڕێبەری دەوڵەت بە دیدی فارابی سەرجەم فەزیلەکان لە خۆیدا

یەکدەخات: فەزیلەی تیۆرییانە کە لە مەئریفەی زانستییانەی جیهاندا خویا دەبێت؛ فەزیلەی هۆشەکی کە دەرفەت دەڕەخسێنێت مەئریفەی زانستی لە کرداردا بەگەڕبخرێت؛ فەزیلەی مۆرالی کە توانا بە ڕەئیس دەدات ژیانی خۆی و تەقەلادانی تەنیا پابەند بە کاتەگۆرییەکانی ئێتیکەوە ئاڕاستە بدات؛ لە کۆتاییدا فەزیلەی پراکتیکی کە نەک تەنیا حوکمڕانییەکەی بەداد و دانا دەکات، بەڵکو هەروەها توانستی بە پەروەردەکردنی ئەندامانی دەوڵەت پێدەدات. بێگومان فارابی دەزانێت کە ڕەئیسەکی بەو چەشنە، یان ئیدیالی دانایەک، بەزەحمەت دەبینرێتەوە، بۆیە وای بەچاک دادەنێت کە لە ڕەوشە نادیارەکاندا ڕێبەرایەتیی دەوڵەت بدرێتە دەست ژمارەیەکی فرەی کەسان وەک لەوەی دەسەڵاتدارێکی بەتوانا دابنرێت:

“گەر پیاوێک نەبێت کە تێیدا هەموو ئەم مەرجانە بەدیهاتبن، بەڵکو دوو پیاو هەبن کە یەکێکیان دانا بێت و لە ئەوی دووەمیاندا مەرجەکانی دیکە بەدیهاتبن، ئەوا هەردووکیان ڕێبەری شارن. وەلێ گەر ئەم مەرجانە تەنیا بە پەرشی لەنێو کۆمەڵەیەکدا ببینرێنەوە، (…)، ئەوا هەموویان پێکەوە چاکترین ڕێبەران پێکدەهێنن” (Al-Farabi 1985, 97)

لێرەدا مەبەستی فارابی بە هیچ شێوەیەک ڕێکخراوێکی دێموکراتی نییە، ئەمەش پەیوەستە بە دەوڵەتە نا-فەزیلەمەندەکانەوە ڕووندەکاتەوە و لە نێویاندا بەئاشکرا دەسەڵاتدارییە دەسپۆتی و دێمۆکراتییەکان دادەنێت. لە دەسەڵاتداریی دەسپۆتیدا بەرژەوەندییەکانی تاکە مرۆڤێک چواندنی ڕەهایان هەیە، جا گەرچی ئەو مرۆڤە تەنیا گرنگی بە سوودی تایبەتی خۆی دەدات و نە مەئریفەی فەلسەفەیی و نە بەهرەی پەیامهێنییانەی هەیە. بە پێچەوانەشەوە دانیشتوان لە دێمۆکراتیدا تەنیا بە ئازادی تێدەکۆشن، ئەوە بە چەشنێک “کە ئیدی هەر یەکێک ئەوە ئەنجام دەدات کە خۆی دەیەوێت” (هەمان سەرچاوە، 99)، بەمەش مانەوەی جڤاک دەخاتە مەترسییەوە. وەلێ دەسەڵاتداریی پەیامهێنانی ناڕاستینە، بەسەهوودانانی سوودی ماتەریانە بە فەزیلە، یان بەرپاکاریی جەنگ و دەردی ناوبانگ، نموونەن بە “دەوڵەتانی گەمژەیی و بەدکاری”. ئەوجا گەرەکە ئاماژە بە ئەوە بدەین کە تێڕوانینی دەوڵەت لای فارابی جیاوازە لە تێڕوانینی فەیلەسوفانی پێشەنگی ئەنتیکەش. بۆ نموونە پلاتۆن پۆڵیسی گریکیی وەک زەمینەی ئیدەی دەوڵەت دانابوو، کەواتە هەمیشە لە مۆدێلی شارەدەوڵەتێکی بەئاشکرا سنووردارکراوەوە دەردەچوو. بێگومان فارابیش لە “مەدینە” دەدوێت کە وشە ئەرەبییەکەی شارە، وەلێ ئەو لە یەکگرتنی کۆی شارەکان بە سەرجەمێک دەهزرێت. تەنیا کاتێک دانیشتوان دەتوانن بە کامیلێتی بگەن، گەر “ژمارەیەکی زۆری

کۆمەڵان” یەکبگرن کە لە سەرئەنجامدا ئوممەیەک وەک “کۆمەڵەی فەزیلەمەند” سەرهەڵدەدات (هەمان سەرچاوە، 54). ئەوها دەنوێنێت هەروەک ئەمە گەڕانەوە بێت بۆ ئیدیالەکانی سەردەمی سەرەتای ئیسلام و بەمەش بۆ هێزی پێوارەیی ئایین، وەلێ دەتوانین پتر وەک پەرچەکردار لەسەر تەنگژەی جیهانی ئیسلامی ڕاقەی بکەین کە لە سەردەمی فارابیدا قووڵ بووبووە. داوەشانی مەزنی دەوڵەت بۆ کەرتە دەوڵەتانی جەنگگەر لە دژی یەکدی، وەک بەڵگەیەک بۆ ئەو تێزە دەردەکەوت کە دەبێژێت، جڤاکێکی فەزیلەمەند تەنیا لە نێو پەیوەندییەکی فراوانتردا شیاوی بەدیهێنانە. ئەوجا گەر بۆ پاڵ ئەم ئاوەزگەراییە توند جەختلێکراوەکەی فارابی بەهەند وەربگرین، ئەوسا ناشێت تێگەی “ئوممەت ئەلفازیلە” هاوتای “کۆمەڵەی فەزیلەمەندی ئیماندارانە” دابنرێت، بە پێچەوانەوە دەشێت هاوتای “کۆمەڵەی فەزیلەمەندی” دەوڵەتی فەیلەسوفان بێت. وەلێ فارابی، بە پێچەوانەی پلاتۆن، گەرەنتیی مانەوەی ئەم کۆمەڵە فەزیلەمەندە تەنیا لە هاوکاریی نێویەکییانەی هەمووانددا دەبینێت کە پێکڕا بەگوێرەی فەزیلەت کردار دەنوێنن، کەواتە لە کۆتاییدا لە نێو دەوڵەتێکی گشتگیری جیهانیدا دەیبینێت.

مێژووی کاریگەریی ئیدیالی فارابییانەی دەوڵەت

جێی سەرنجە کە کاریگەریی فارابی کەمتر لە تیۆرییە سیاسییەکەیدا بوو، بەڵکو پتر لە پێکەوەگرێدانی مێتافیزیک / کۆسمۆلۆگی و پراکسیسی ژیاندا بوو. ئەو کامیلبوونی هۆشەکییانەی بۆ ئامانجی کۆششی مرۆڤ دانا و هاوکات زەینی چالاکی ڕێکخراوی کۆسمۆلۆگییانەی لکاند بە جیهانی ماتەرییەوە، بەمەش شتێکی زیندوو و واتامەندی بە نەخشەی ئەبستراکتی ژیان بەخشی. گەر دەوڵەتێک بتوانێت هەندە چاک بێت و بەو ڕێیەوە دەرفەت بۆ هاوڵاتیانی بڕەخسێت کە کارایی لە هێشاندنی لێرەبوونی خۆیاندا وەربگرن، ئەوسا تەکۆشین بۆ دانایی تەنیا بریسکانەوەی ڕێکخراوی گەردوونییانەی خودا نابێت، ئەوسا تەنیا کامیلکردنی مەرالییانەی هەر تاکەکەسێک نابێت، بەڵکو هەروەها بریتیش دەبێت لە چاککردنی ژینجیهان. فارابی لە “مەدینە” و “سیاسەت”دا خۆی هەروەها بۆ تەواوینی ئەشاتۆلۆگییانەی کۆنسێپتەکەی لەمەڕ دەوڵەت تەرخان دەکات. گەر پرسەکە بریتی بێت لە “دوایەمین شتەکان”، لە ئامانج و مەبەستی ژیانی مرۆڤ، ئەوسا ئەو مرۆڤە کە لە دەوڵەتێکی فەزیلەمەنددا دەژی، دەرفەتی هەیە خۆی هەندە بهێشێنێت و لێرەبوونێکی ئەوتۆی مەرالی بەڕێوەبەرێت، کە ئیدی دەروونی دوای مردنی لە لەشی جیادەبێتەوە تاکو لە

بەختیارییەکی هەشەکیانەی ئەبەدیدا بژی. وەلێ هاوڵاتیانی دەوڵەتەکی نامۆرالی ئەم هەلەیان بۆ ناڕەخسێت، بەڵکو پاش مەرگیان بە نەفرەتی ژانی ئەبەدی دەبن. بێگومان لەو دەوڵەتانەدا کە نەزانی سەروەرە، ناشێت هاوڵاتیان لە شکستیان بەرپرسیار بکرێن، چونکە ئەوان تەنیا کەرتێکی پرۆسەی ئەزەلییانەی سەرهەڵدان و لەناوچوون، یان دەشێت بە بەختیاری بگەن گەر هاتوو خۆزگەی لەبرێبوونەکی مۆرالییان هەبێت، سەرباری ئەوە بۆیان نالوێت ئەم لەبرێبوونە لەژێر مەرجەکانی دەوڵەتەکەیاندا بژێنن. ئەم جۆرە بیرۆکانەن لە پابەندییاندا بە کۆسمۆلۆگییەکەی فارابییەوە کە دیسانەوە کاریگەری لەسەر دەباتی نێوخۆیی-ئیسلامییەکان دەنوێنن.

دابەشبوونی ئیسلام بەسەر زۆرینەیەکی سوننی و کەمینەیەکی شیئیدا پێش سەردەمی فارابی ڕوویدابوو. جگە لەوە لەنێو ئەم دوو گرووپەشدا کەرتەگرووپی دی هاتنە ئاراوە، بەتایبەتی لەنێو شیئەکاندا. ئیسمائیلییەکان یەکێک بوون لەم کەرتەگرووپانەی نێو شیئیزم کە بەتایبەتی پەیوەندییان بە دەوڵەتی فاتیمییەکانەوە لە تونس هەبوو و لەژێر دەسەڵاتی دەوڵەتەشدا سەدەی یازدەیەم و دوازدەیەم لە میسر و سوریا بۆ ماوەیەک باڵادەست بوون.

وا دادەنرێت سەیف ئەلدەولە کە پشتیوانی فارابی بوو، لایەنگری شیئیزمی ئیسمائیلی بووبێت و هەر لەبەرەشەوە کاریگەری لەسەر فەلسەفەکەی چێبووبێت. وەلێ ئەوەی ڕاستی بێت زۆرینەی نووسینەکانی لە کاتی ژیانیدا لە بەغداد سەریانهەڵدا، بۆیە کاریگەرییەکە بە پێچەوانەوە بوو: ئیسمائیلییەکان توخمی کۆسمۆلۆگی و ئەشاتەلۆگییەکەی فارابییان وەرگرت، ئەوەش سەرئەنجامێکی ئاسایی بوو، چونکە شیئیزم بەگشتی و ئیسمائیلییەکان بەتایبەتی وایان دادەنا کە پێشبینییەکانیان سەبارەت بە خەڵاس و کامیلبوون ئامانجی خودی ڕێکخراوی گەردوونن. هەر لەم پەیوەندییەدا زۆر جار ئاماژە بە نزیکیی نێوان ئیسلامی شیئی و ئایینی کریستیانی دراوە، وەلێ هەروەها لایەنی کەم پەیوەندییەکیش بە پێشبینییە گنۆستیکی و نوێپلاتۆنییەکانی دەمەو کۆتایی ئەنتیکەوە گرنگە. ئیسمائیلییەکان لەو بڕوایەدا لەتەک فەیلەسوفانی نوێپلاتۆنیدا یەک دەگرنەوە، کە ئەوانیش خەڵاسی مرۆڤان بەند دەکەن بە کامیلبوونیانەوە، هەندە نەبێت کە ئاوەزی مرۆڤیان وەک سنووردار دەبینی، بۆیە دەیان گۆت مرۆڤان پێویستیان بە ڕێبەرایەتیی پەیامهێنێک یان ئیمامێکە. سەرباری ئەوە هزرڤانانی ئیسمائیلی هەوڵیان دەدا ئاوەزمەندانە لە ڕێکخراوی گەردوون تێبگەن، لەم پەیوەندییەشدا گەرەکە

یەکگرتنەوەیەکی سووڕهێنەر لەتەک نەخشەی ڕژاندا دەربخەین: ئیسمائیلییەکان پێڕەوی کۆسمۆلۆگیی نوێپلاتۆنییان دەکرد، بۆ نموونە لەو شێوەیەیدا کە لای فارابی داڕێژراوە. “پردی نێوان فەلسەفە و ئایین” (HI, 226) کە بەم نەخشەیە ڕادەکێشرێت، پێگەی ئیمام و هەروەها ئیماندارانیش دەگرێتەوە. پێگەی ئیمام گەیاندنەکە لە نێوان: یەکەم زەین کە پەیامهێنە، و مرۆڤان کە وەک بوونەوەری دەروونداری سەر بە ئاستی باڵاتری هۆشەکیانەی پێتین، وەلێ هاوکات تووشی جیهانی ناپاکژی سەرهەڵدان و لەناوچوون بوون. گەر مرۆڤ خۆی بەھۆی داناییەوە لە جیهانی ماتەری بەربدات، ئیدی بە دۆخی بەختەوەریی ئەبەدی شاد دەبێت. بێگومان ئەشاتۆلۆگیی ئیسمائیلی، بە پێچەوانەی قورئان و حەدیسەوە کە تەواو ڕەنگین و پڕژین وەسفی بەهەشت دەکەن، تەنیا سیمبۆلیانە، واتا وەک پرۆسەی هۆشاندن، لە بەهەشت تێدەگەیشت.

ئیخوان ئەلسەفای بەسڕە

هۆشاندن تەواو پراکتیکییانە واتای وەرگرتنی زانینیش دەگەیەنێت، وەک سەرئەنجامی ئەمەش “سەکتە” شیئییەکان بەرانبەر فەلسەفە و زانستەکان زۆر کراوەتر بوون لە ئولەما: لە زانایانی سوننەمەزھەبی ئایین. تێکەڵبوونی فەلسەفەی نوێپلاتۆنی و ئەنتیکە و زانستە سروشتییەکان بە پێشبینییە ئایینی و ئەشاتۆلۆگییەکان ئەدگارێکی تایبەتی کولتووری شیئی-ئیسلامییە لەم سەردەمەدا. ئەمە بە نموونەی فەنەمەنی “برایانی بێگەردی بەسڕە” (ئیخوان ئەلسەفا) ڕووندەبێتەوە کە کۆمەڵەیەکی فەیلەسوفان و زانایانی سروشتی بوون. هاوکارانی ئەم کۆمەڵەیە دەمەو کۆتایی سەدەی دەیەمی زایینی لە شاری بەسڕەی باشووری ئێراق دەژیان و پێدەچێت پێکرا پێڕەوی بیروباوەڕی ئیسمائیلییان کردبێت. نووسینە بەناوبانگەکەیان بە ناونیشانی “ڕەسائیل” داڕشتنێکی سەرنجڕاکێشی فەلسەفە (پێکەوە لەتەک لۆگیک و ئەتیکدا)، ماتماتیک و فیزیک، گەردووناسی و تیۆریی زەین، لە خۆ دەگرێت. سەرجەمی ئەم بوارانە تێکەڵ دەبن بە ناوەرۆکە غەیبییەکانی (ئێسۆ تێرییەکانی) ئەلخێمی، ئەسترۆلۆگی و ئەفسونگەری، ئەوجا هەروەها داڕشتنی ڕێبازی شیئییانەی (ئیسمائیلییانەی) ئیمامەت و ئەشاتۆلۆگی دێتە پاڵیان. ڕەنگە ئامانجی ئەوان کەمتر داڕشتنێکی ئەنسیکلۆپێدیانەی زانین بووبێت، چونکە داڕشتنی مەئریفە زانستییەکان لە زۆر بەشیدا ڕواڵەتییە و بە بیرۆکەی غەیبانی شێوێنراوە، نەخێر، پتر پێدەچێت ئامانجی ئیخوان بریتی بووبێت لە گەیاندنی پراکتیکیانەی پێشبینیی فارابییانە و نوێپلاتۆنیانە،

لێرەشدا بێگومان ڕێگەی ڕووەو خەڵاس بەسەر مەئریفە و تێڕوانینی فەلسەفەییدا تێد□ پەڕێت. کەواتە مەسەلەی ئەوان داڕشتنی دانایی بوو، وەلێ دانایی نەک وەک مەبەستێکی پێشتریپێدراو، بەڵکو وەک ڕێبەرییەک بۆ گەیشتن بە بەختەوەری و هەروەها بۆ گەیاندنی ڕێگەیەکی خەڵاس. ئەوجا پێشبینییەکی بڵاوی نێو ئیسمائیلییەکانیش سەر بەم مەسەلەیە بوو کە وای دادەنا، ئایینی پۆزەتیف ب□ ئیسلامیشەوە تەنیا خاوەنی ڕاستییەکی ڕێژەییە. تەنیا کاتێک مر□ق ناوکی قووڵتری ئەم ڕاستییە دەناسێت، گەر ئەو بە لێرەبوونێکی هۆشەکی بگات، بەمەش خۆی لە سەرجەم زەبر و فریودانەکانی ژیانی ماتەریەل بەربدات. لەم ڕوانگەیەوە نووسینی “ڕەسائیل” کەمتر نیشانەی هەڵوێستێکی تایبەتی ئیسمائیلی بوو، بەڵکو پتر هێڵێکی ترادیسیۆنی بوو کە لەکاتی ئەنتیکەوە بڕوای ئێشا تۆلۆگیانەی خەڵاسی بە پێشبینییە فەلسەفەیی و گەردووناسیەکانەوە گرێ دەدا. باوەجو لەنێو بازنەی ئەم پێشبینییانەوە هەروەها “سێکتە” ئیسلامییەکانی زەیدییە شیئی و دروز و ئەلەوییەکان سەریان□□دا.

ئیبن سینا (ئاڤیسێنا)
...

سەرچاوە:
Geert Hendrich, Arabisch-Islamische Philosophie, Frankfurt / M 2005

گلۆساری وەرگێڕ

ئایینی پۆزەتیف (religio positiva): ت□گەیشتنە لە ئایین وەک سروش و دامەزراوە، بە پێچەوانەی “ئایینی سروشتی” یان “ئایینی ئاوەز”ەوە وەک جیهانبینینی کە سەربەخۆیە لە ئایینە ناونراو بە ئاسمانییەکان و دەشێت ببێت بە فۆرمی ژیانی تاکەکەسێک.
ئێشا تۆلۆگی: وشەیەکی گریکییە، بەواتای: پاشەڕۆژناسی کە بەندە بە ڕۆژی قیامەتەوە.
ئیسمائیلییەکان: (ئەلئیسمائیلییە)، شیئەی حەوت ئیمام، بە پێچەوانەی شیئەی دوازدە ئیمامەوە، کە وا باوەڕ دەکات گۆیا ئیسمائیل کە پێش جەئفەر ئەلسادیقی باوکی مرد، حەوتەمین ئیمامە، نەک موسا ئەلکازم کە دوووەم کوڕی ئەلسادیق بوو.
گنۆستیک، زانینومای ئەو جەرەیانە هزری-ئایینییەی سەرەتای کریستیانەتی بوو کە جیهانی سەرمەدیی لە تێڕوانینی خوداوە ئەزموون دەکرد.

ئەلخەمی: خیمیا وشەیەکی گریکییە کە پاشان چووە نێو زمانی ئەرەبییەوە. ئەلخەمی لکێکی فەلسەفەی سروشت و دەرمانسازی بوو کە سەدەی حەقدەیەم لە کیمیای مۆدێرن جیاکرایەوە، شێوازێکی هزرین بوو سەبارەت بە کارایی جیهان، ئامانجیشی ئەوە بوو کە کەرەسەکان لە یەکدی جیابکاتەوە یان گۆڕانیان بەسەردا بهێنێت، بۆ نموونە قوڕقوشم یان مەتالی دیکەی کەم بەها وەربگێڕێت بۆ ئاڵتون.
ئەسترۆلۆگی: ڕێبازی ڕاڤکردنی ڕووداوە زەمینییەکان بەگوێرەی هەڵکەوتەی ئەستێرەکان و ڕووداوەکانی نێویان.
زەیدییەکان (ئەلزەیدییە): باڵێکی شیئی بوون و خۆیان دەگێڕاندەوە بۆ زەیدی کوڕی ئەلی، کە نەوەی حەسنی کوڕی ئەلیی ئەبی تاڵیب بوو. زەید، بەگوێرەی گێڕانەوەکان، ساڵی 740 لە دەسەڵاتداریی ئەمەوییەکان یاخی بوو و تێیدا خۆیشی کوژرا.
زەینی چالاک: ئەم تێگەیەی ئەڕیستۆتەلیس کە تا ئێستا لە داڕشتنی هزری هەندێک فەیلەسوفی ئیسلامیدا بەردەوام ئاماژەی پێدەدرێتەوە، ڕوونکردنەوەی وردتری بۆ پتر لێتێگەیشتن گەرەکە.
ئەڕیستۆتەلیس سەرجەم جیهان و کەرتەکانی وەک زوبستانس (گەوهەر) دەبینێت، وەلێ جیاوازی دەکات لە نێوان یەکەم و دووەم گەوهەردا. یەکەم گەوهەر لە تاکەکاندا دەردەکەوێت، بۆ نموونە یەک تاکی مرۆڤ، وەلێ دووەم گەوهەر گشتییە و جۆر و ڕەگەزی یەکەم گەوهەر دیاری دەکات، بۆ نموونە: مرۆڤ، زیندەوەر. کەواتە گشتێتی / کرۆک / فۆرم کە ئامانجی توێژینەوەی زانستییە، لە لێرەبوونی تاکە شتەکاندا دەردەکەوێت، ئاخر لە نێوان تاکێتی و گشتێتیدا، کەرەسە و فۆرمدا، پەیوەندییەکی هۆئەنجامی (تێلییۆلۆگیانە) هەیە. لێرەشدا دەرککردن دەستپێکی پرۆسەی مەئریفەیە.
سەرەتا دەرککردن فۆرمێک بۆ هۆش (دەروون) دەناسێنێت کە لە نێو شتێکی جیهانی ماتەریدایە. ئەمە لێرەدا گشتێتییەکی سەرەتاییمان لە نێو هۆشدا هەیە کە بریتییە لە پێشبینییەکی سەنسی و ئەڕیستۆتەلیس ناوی دەنێت “فۆرمی سەنسی”. ئەوجا گەر ڕیزێک پێشبینیی هاوجۆر لە نێو یادەوەریماندا کۆبنەوە، ئەوسا لێوەیان پێشبینیی دیکە دەسازێنین و گشتێتییەکەیان بەرزترە لە گشتێتیی پێشبینییە سەنسییەکان. بۆ نموونە سەرەتا پێشبینیی ئاژەڵێکی تایبەتیمان هەیە کە ئەسپێکە. ئەم پێشبینییە بریتییە لە گشتێتییەک. گەر پاشان کۆمەڵێک پێشبینیی دیکەی لەم جۆرە کۆ ببنەوە، بۆ نموونە پێشبینیی ئەسپ، کەر، شێر، گورگ و هتد، ئیدی بەڕێی کارایی زەینەوە دەگەین بە پێشبینیی ئاژەڵ کە ئاستێکی باڵای گشتێتیی هەیە و تەنانەت تەواو لە خودی تێگەی گشتێتی نزیک دەکەوێتەوە. ئەڕیستۆتەلیس ئەم پێشبینییە ناو دەنێت “تایبەتمەندیی

زەینی"، وەلێ جارێ لە ناوەرۆکدا پێشبینییەکی سێنسییە و لەنێو دەروونی نزمی بمردایە. ئەمە بریتییە لە زەینی ناچالاک کە پاشان زەینی چالاک دەستی بەسەردا دەگرێت و لێوەی کرۆکی تێگەیی (ئیدیەل) دەردەکێشێت. بێگومان کرۆکی تێگەیی بەشیمانەیی (پۆتێنسیەل / هێزەکییانە) لەنێو پێشبینییەکاندایە کە ئاوەزی پەتی (نووس) دەیکات بە کردەکی (ئەکتوالیزەی دەکات)، ئاوەزیش هەمیشە لە خۆیەوە چالاک دەبێت، جا گەرچی بەبێ پێشبینییەکان ناهزرێت. لەم ڕوانگەیەوە ئاوەزی پەتی کە تێگەکان چێدەکات، خۆی پرنسیپێکی ئافرێنەرە و لەنێو خۆیەوە بەبێ کاریگەریی پێشبینییە ماترییەکان گۆڕان بە کرۆکی تێگەیی دەدات، چونکە هیچ شتێک پێی تێکەڵ نەبووە، بەڵکو سەربەخۆیە. هەر لەبەر ئەم هۆیەشە کە ئەڕیستۆتێلیس زەینی چالاک بە ئەزەلی و نەمر دادەنێت.

لە نێوان ئازاری دڵنیایی و ئازاری گوماندا لە شیعری " تەم و مژ"ی محەمەد عومەر عوسماندا.. نووسینی/ عەتا قەرەداخی

" تەم و مژ" شیعرێکی محەمەد عومەرعوسمانە کە لە ساڵی ١٩٨٣ دا نووسیووێتی و لە لاپەڕە (٨٣-٨٧) ی دیوانەکەیدا کە بەناوی “لە غوربەتدا”یە بڵاوبووەتەوە. ئێمە پێشتر چەند جارێک لەسەر ئەزموونی شیعری ئەم شاعیرە دواوین و باسی ئەوەمان کردووە جیهانبینی شیعری ئەم شاعیرە بەگشتی لە چوارچێوەی ناونیشانی دیوانەکەیدا (لە غوربەتدا)بەرجەستە دەبێت. کە ئەمەش بە زمانێکی روون و دوور لە تەم و مژ و بە ئاستێکی بەرز لەشیعریەت و بە رەهەندی قوڵی جیهانبینی ئینسانیەوە بەرجەستە دەکات.

" تەم و مژ" ناونیشانی ئەم دەقە شیعریەیە، کە لە راستیدا وەکو لەسەرەوە ئاماژەمان بۆ کرد، لە ئاستی زمانی شیعریدا نەک لەم

دەقەدا بەڵکو لە سەرجەم شیعرەکانی ئەودا تەم و مژ بوونی نیە یان نابینرێت. بەڵام جیهانبینی قوڵ و فەلسەفیانەی دەقەکانی و بەکەرەستەکردنی چەندین توخم و رەگەزو هەمای جۆراوجۆر لە دەقەکانیدا و کردنیان بە پایەی بەرهەمهێنانی شیعرو شیعریەت لای ئەم شاعیرە دەشێت لە رووی پرسیاری دەقەکانی و جیهانبینیانەوە هەم تەم و مژ و هەم ئاڵۆزی دروست بکات، ئەویش بەهۆی مەودا قوڵی پرسیارو جیهانبینی فیکری و فەلسەفی دەقەکانیەوە. سەرباری ئاستێکی باڵا لە جوانی، بەرهەمهێنان و بەخشینی چێژێکی دەوڵەمەند بەخوێنەر لە ئاستی بینراوی دەقەکاندا، دەقەکانی وەکو کۆمەڵێک تابلۆی نەخشێنراو و سەرنجڕاکێش پێشکەش دەکات. جوانی دەقەکانی لە ئاستی بینراوداو بەرهەمهێنانی چێژی جوانی لە جوانی زمان و وێنەو میتافۆرو لێکچوون و رەگەزەکانی تری رەوانبێژی و مۆسیقای باڵای شیعریی دەقەکانی بەرهەم دێت. سەرباری زمانی روونی دەقەکانی، گەیشتن بە ئاشکراکردن و دۆزینەوەی ئەو پرسیارە مەودا قوڵانەی کە دەقەکانی بەرزیان دەکاتەوە، دەشێت نەک هەر تەم و مژاوی و ئاڵۆز بێت، بەڵکو کارەکە بەبێ قوڵبوونەوەو شیکارکردن و هەڵکۆڵین دەست پێگەیشتنیان ئاسان نییە.

ئایا " تەم و مژ" وەکو ناونیشان کۆکەرەوەی ئاستی بینراو و نەبینراوی دەقەکەیە، واتە کۆکەرەوەی ئاستی زمان و ئاستی دەلالی دەقەکەیە؟ هەڵبەت پرسیارو جیهانبینی دەقەکە لەم ئاستەیاندا ئاشکرا دەکرێت. رەنگە وەڵامدانەوەی خوێنەری ئاسایی بۆ ئاستی بینراوی دەقەکەو چێژ لە وەرگرتنی وەڵامێکی روون بێت چونکە لە ئاستی زمانی یەکەم یان زمانی بینراوی دەقەکەدا تەم و مژ بوونی نیە. هەربۆیە دەشێت لەم لایەنەوە بگوترێت ئەم ناونیشانە دەربڕین نییە لەم دەقە. بەڵام دەشێت لە روانگەی ئاستی نەبینراوی دەقەکەوە بگوترێت بەڵێ ئەم ناونیشانە دەربڕی دەقەکەیەو لەم رووەشەوە دەکرێت ببێتە کلیل بۆ کردنەوەی دەرگای دەقەکەو شۆڕبوونەوە بۆ ئاستە نەبینراوەکانی و ئاشکراکردنی کۆدەکانی و دۆزینەوەی ماناو دەلالات و جیهانبینیەکەی. کەواتە لەم رووەوە ناتوانرێت بگوترێت ئەم ناونیشانە پەیوەندی نییە بە پێکهاتەی دەقەکەوە وەکو یەکەیەکی یەکگرتووی زمانی کە خاسێتی دەقبوون و دەقی زیندووی هەیە.

" تەم و مژ" کە نووسینی بەم شێوەیە دوو وشەیە و" تەمومژ" وشەیەکی لێکدراوەو لە هەردوو بارەکەدا وەکو یەکەیەکی زمانی دەلالەتی جێگیری هەیە کە بریتیە لە لێڵی، ناڕوونی، نائاشکرایی. " تەمومژ" لە ئینجیلدا وێنەیەکە لە پێش دەرکەوتن یان ئاشکرابوونی رووداو یان دیاردەیەکی گەورەوە دێت. هەروەها ئەم زاراوەیە وەکو رووبەرێکی خۆڵەمێشی دادەنرێت لە نێوان راستی و ناڕاستی، یان لە نێوان

دەنیایی و نادەنیاییدا سەبارەت بە داهاتوو. ” تەمومژ” لای براونینگی شاعیری دیاری قۆناغی ڕۆمانسی شیعری ئینگلیزی پێشهاتە بە مردن یان مردن و لەناوچوون دەنوێنێت. کەواتە بابزانین تا چەند دەلالەتی ئەم ناونیشانە لە پێکهاتەی دەقەکەدا دەبینرێت. دەقەکە بەم کۆپلەیە دەست پێدەکات:

من هاواری ملیۆن داری / بەر ڕەشەبای لەپەل کەوتوو-و هەڵوەریوم /
من زایەڵەی ملیۆن مەلی../ لانە ڕوخاو-و تەریوم / لە پەنجەرەی
پایزەکی ئەبەدییەوە../ ئەڕوانمە دنیای تەم و / خوێنی ڕژاوی
گەڵاکان / ئەڕوانمە چرای کوژاوەی ماڵەکان./

لە دەستپێکی ئەم دەقە شیعریەدا، کەسێک دەدوێت و بە ڕاناوی کەسی یەکەمی تاک خۆی پێشکەش دەکات و لەڕێوە خۆی بە خوێنەر دەناسێنێت. ئەم باسی پاڵەوانەتی و ئەو ڕووداوانە ناکات کە خۆی بکەرو دروستکەریان بووە. بەڵکو باسی ئەوە دەکات کە خۆی چییەو چی دەبینێت. ئەم خۆی وەکو دەنگ، یان هاوار دەناسێنێت، بەڵام دەنگ و هاواری کێ، یان دەنگ و هاواری چی؟ ئەم چەند وێنەیەکمان پێشکەش دەکات بە ئەوەی زەمینەیەک ئامادە بکات هەتا ئەمە وەکو خوێنەر یان بیسەر بە بینینی ئەو دیمەنە، یان بیستنی دەنگ و هاواری دەرئەنجامی ئەوەی ڕوویداوە ئامادە بکات. ئەم وێنەی ملیۆن دارمان بە دەگرێت، کە ڕەشەبا خستوونی و هەڵی وەراندوون. دارەکان لە بەربەرەکانەی ڕەشەبادا بوون و بەئاسانی خۆیان نەداوە بەدەستەوە، تا سەرئەنجام ڕەشەبای بەهێز زاڵبووە بەسەریانداو شکاندوونیەتیەوەو ئێستا لە ئازارو ژانی شکاندنەوەو هەڵوەرین و کەوتندا دەناڵێنن. ئەم خۆی وەکو ئەو هاوارو ناڵینەی دارەکان پێشکەش دەکات کە ئازاری شکاندنەوەو کەوتن سەرچاوەکەیەتی.

جارێکی تر وێنەی ملیۆن مەل بەرجەستە دەکات، کە هیلانەکانیان نغرۆ بووەو ئێستا بێ لانەو ماڵن. مەلەکان لە ئازاری لانە وێرانی و سەرلێشیواوی و بێ ماڵیدا دەنگی بێزاری، دەنگی نزاو پاڕانەوە، بەرزدەکەنەوە. ڕەنگە بیانەوێت ئەم دەنگە بە شوێنێک بگات بەو ئومێدەی دەستگیرەیان بکات. ئەم، ئەو دەنگەیە، ئەو زایەڵەیە کە مەلەکان بەرزی دەکەنەوە. لێرەدا لەم دوو وێنەیەدا دەردەکەوێت، کە ئەم وەکو دەنگ و هاواری ئەوانە خۆی پێشکەش دەکات، کە بەهەر شێوەیەک بێت سروشت، یان مرۆڤ غەدری لێکردوون. واتە ئەم دەنگ و هاواری ماف خوراوان و ماف زەوتکراوانە. لە لایەکی ترەوە ئەم خاسەتی مرۆڤ بەم ڕەگەزانەی سروشت، کە لێرەدا دارو مەلەکانن دەبەخشێت. دارەکان لە بەردەمی ڕەشەبادا ئازار دەچێژن، هاواریان لە بەرزدەبێتەوە، کە ئەمەش خاسەتی مرۆڤە، یان بەگشتی خاسەتی زیندەوەرانە. بەخشینی خاسەتەکانی مرۆڤ بە ڕەگەزەکانی سروشت مانای

بەرزکردنەوە، یان بەرزدانانی ئەم رەگەزانەیە بە ئاستی مرۆڤ، یان وەکو مرۆڤ. ئەمەش خاسەتێکی دیاری ئەزموونی شیعری ئەم شاعیرەیە، کە هەمان شێوەی مرۆڤ دەڕوانێتە رەگەزە نامرۆییەکانی سروشت، بەتایبەتی ئەو رەگەزانەی دەتوانن جوانی و بەهاکانی جوانی بەرهەم بهێنن.
ئەم لە کاتێکدا خۆی وەکو هاواری ملیۆن داری بەر رەشەباو وەکو زایەڵەی ملیۆن مەلی تەریوو پێشکەش دەکات، هیچ جوڵەیەک ناکات، بەڵکو لە شوێنی خۆیەوە دەڕوانێت، ئەویش لە پەنجەرەی پایزێکی ئەبەدیەوە دەڕوانێتە دنیای تەم و خوێنی رژاوی گەڵاکان و چرای کوژاوەی ماڵەکان. ئەم سێ شت دەبینێت کە هەرسێکیان فەزای جۆرێک لە تراژیدیا پێکدەهێنن. تەم یان تەمومژ هێمای لێڵی و ناڕوونی و نادڵنیایی و پێشهاتی مەرگە. خوێنی رژاو ئاماژە بە کوشتن دەکات. چرای کوژاوەی ماڵەکان دەلالەتی چۆڵی و نەبوونی ژیان و خامۆشی و وێرانەیی هەڵدەگرێت. ئەم سەیری ئەم دیمەنانە دەکات کە کارەسات نیشان دەدەن. لە کۆڵیشەوە دەڕوانێت، لە پەنجەرەی پایزێکی ئەبەدیەوە. بێگومان دیسان پایز دەلالەتی زەردبوون، بەرەو کۆتایی چوون و کەوتن و مردن هەڵدەگرێت. ئەم لە پەنجەرەی، یان لە روانگەی ئەم وەرزەوە دەڕوانێت و خاسەتی ئەبەدی یان هەتاهەتایی دەدات بە پایز. بەمانایەکی تر ئەم لە نێو ئەم دیمەنی هەتاهەتایی زەردبوون و بەرەو کۆتایی چوون و مردنەوە دەڕوانێتە ئەو دیمەنە خەماوی و تراژیدیانەی کە باسیان دەکات. هەروەک ئاشکرایە پایز نەک هەروەک وشە، یان وەکو دالێک، یان وەکو وەرزێکی بە لایەن، بەڵکو پایز وەکو فەزای گشتی و وەکو رەگەزێکی بەرهەمهێنانی دەق و کەرەستەی بنیادنانی دەق بە هەموو ماناو دەلالەتەکانیەوە رەگەزێکی هەمیشە ئامادەیە لە ئەزموونی شیعری ئەم شاعیرەدا.
لە دەقێکەدا هاتووە:
ئیسماعیلەکم ئێستاکە..نەک چەقۆی ئیبراهیمی باوک../ چەقۆی دەستی دێوی غوربەت سەرم ئەبڕێ / چ فریشتەیەک ئەگاتە هانای زریکەی بەر لە مەرگ و سەربڕینم؟/ چ فریشتەیەک گیاندارێ ئەکاتە قۆچی قوربانیی ئەم غوربەتە؟/ ئەی خوای گەورە نایەتە دەنگ؟/ لە گەرووی کەنیسەکانا../ خنکاوە پەیامی عیساو زایەڵەی زەنگ / مەسیح هەر بە خاچەوەیە../ ئێسک و گۆشتی لەگەڵ تەختەو بزماری خاچ تێکەڵ بووە / خوێنی هەڵمی لە هەڵئەسێ../ ئەی نابینن هەڵمی خوێنی../ چیاو دەشتی سوور کردووە؟ / هەوا بۆنی مەرگی لێ دێ../ مەرگ رەشەبای هەڵکردووە./
ئەم دەگەڕێتەوە بە ناو چیرۆک یان ئەفسانەی ئایینی و هەندێک لە دیمەنی ئەو چیرۆک و ئەفسانە ئایینیانە دەکاتە کەرەستەی

بەرهەمهێنانی دەقەکەی و ئەو رەگەزانەش بەشداری دەکەن لە بەرهەمهێنانی شیعریەتی دەقەکەدا کە ئەوەش لە ئاستێکی تردا بەشداریکردنە لە بەرهەمهێنانی جیهانبینی دەقەکەدا. لە ئەفسانە ئایینیەکەدا خودا فەرمان بە حەزرەتی ئیبراهیم دەکات ئیسماعیلی کوڕی بکات بە قوربانی. ئیبراهیم بە فەرمانەکەی خودا رازی دەبێت و ئەوە بە کوڕەکەی دەگەیەنێت، کوڕەکەشی فەرمانی خوداو باوکی رەتناکاتەوەو ئامادە دەبێت بە ئەوەی بکرێتە قوربانی. لە ئاستی نەبینراودا دەلالەتی ناڕازیبوون بەم کارەی ئیبراهیم بەرهەم دێت، کە لە راستیدا کارێکی ناعەقڵانیەو تەنیا لە سنووری ئەفسانەدا جێگای دەبێتەوە، بەتایبەتی هەردوو رازیبوونەکە، رازیبوونی باوکێک بە ئەوەی کوڕەکەی سەرببڕێت. هەروەها رازیبوونی کوڕێک بەوەی باوکی سەری ببڕێت. سەرئەنجام کۆتایی ئەفسانەکە دەزانین کە گوێڕایەڵی باوک بە فەرمانی خوداو رازیبوونی کوڕ بە فەرمانی خوداو فەرمانی باوکی، دەبێتە هۆی بەخشینی ئیسماعیل و بەوەش لە سەربڕین رزگاری دەبێت.
ئەمی شاعیر باسی چەقۆیەکی ترسناکتر لە چەقۆی ئیبراهیمی باوک دەکات، کە ئەویش چەقۆی غوربەتە، کە ئەم غوربەت وەکو دێو باس دەکات. ئاشکرایە کە دێو هێمایە بۆ زیندەوەرێک یان ئاژەڵێکی ترسناک، کە زیاتر روویەکی ئەفسانەیی هەیە. ئەم چەقۆی دەستی ئەو هێزە ترسناکە سەری دەبڕێت، کە لە بەراوردا نیشانی دەدات ئازاری چەقۆی دەستی ئەم دێوی غوربەتە زۆر لە ئازاری چەقۆی ئیبراهیم پڕ ئازارترو ترسناکترە. لێرەدا ئەم راستەوخۆ پێمان دەڵێت کە غوربەت چ هێزێکی هەیەو چۆن ئازاری غوربەت لە هەموو ئازارێک ترسناکترەو نەک رۆح بە تەنیا بەڵکو جەستەی مرۆڤیش دەهاڕێت.
لە ئەفسانە ئایینیەکەدا خودا فەرمان بە فریشتە دەکات بەرانێک بخاتە بەردەم چەقۆکەی ئیبراهیمی باوکی. ئێستا ئەم خۆی دەچوێنێت بە ئیسماعیل، بەڵام ئیسماعیلی ژێر دەمی چەقۆی ئیبراهیم نا، بەڵکو ئیسماعیلی ژێر دەمی چەقۆی ئەو دێوی غوربەتەی کە باسی دەکات. ئێستا ئەم چاوەڕوانی ئەوەیە فریشتەیەک بێت و فریای ئەو بکەوێت بەر لەوەی سەرببڕێت و بمرێت. هەر بۆیە دەپرسێت ئایا فریشتەیەک هەیە بێت و ئاژەڵێک بخاتە بەردەم چەقۆی دێوی ترسناکی غوربەت و بەمەش ئەم لە سەربڕین رزگاری ببێت؟ کەواتە ئەم نەک هەر چاوەڕوان دەکات فریشتەیەک، هێزێک، فریادڕەسێک بێت و لە دەمی چەقۆی دێوی غوربەت رزگاری بکات، بەڵکو تەنانەت ئەم دەپرسێت، ئایا خودا بەرامبەر هێزی ترسناکی غوربەت نایەتە دەنگ و ئەم لە هەڕەشەو ئازاری ئەو هێزە ترسناکە ناپارێزێت؟ واتە لە پشتی ئەو پرسیارەشەوە ئەو دەلالەتە بەرهەم دێت کە ئەم چاوەڕوانی ئەوەیە

خودا بەدەنگ بێت و لەم بارە نا هەموارە رزگاری بکات.
ئەم چاوەڕوانی ئەوەیە خودا بە فریای بکەوێت، بەڵام ئەم رووبەڕووی جۆرێک لە بێ ئومیدی دەبێتەوەو لەوە تێدەگات خودا بێ باکە لە ئازارەکانی نەک هەر ئەم بەتەنیا، بەڵکو لە ئازاری هەموو بنیادەم . ئەم ئەوەی یاد دەکەوێتەوە کە عیسای کوڕی مریەم سەرباری ئەوەی پێغەمبەرو رەوانەکراوی خودا بوو، لە خاچدراو پەیامەکەی و دەنگی زەنگی کڵێساکانیش وەکو پەرستگای عیساو ئایینەکەی خنکێنران و ئێسک و گۆشتی تێکەڵاوی بزمارو تەختەی خاچ کران، کەچی خودا بەدەنگ نەهات. ئەم باسی تراژیدیای لە خاچدانی مەسیح دەکات بەو ترسناکیەو ناڕاستەوخۆ ئەم بارە نا هەموارەی غوربەتی خۆی دەچوێنێت بە کارەساتی لە خاچدانی مەسیح. ئەم باسی ئەوە دەکات کە خوێنی تێکەڵاوبووی مەسیح بە تەختەو بزماری لەخاچدان هەڵمی لێ هەڵدەسێت، واتە هێشتا ئەو لەخاچدانە نوێیەو خوێنەکەی سارد نەبۆتەوە، هەڵمی خوێنەکەیشی چیاو دەشت سوور دەکات. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت تاوانەکە هێندە گەورەیە مەترسی و کاریگەری تۆقێنەری و ئاستی ناحەقیبوونی هەموو دنیای گرتۆتەوە، بەجۆرێک لە هەموو شوێنێک بۆنی مەرگ دێت و مەرگ وەکو رەشەبا دێت و هەموو لایەک دەگرێتەوەو هیچ نابوێرێت. ل□□ر□دا لە ئاستی قوڵی دەقەکەدا ئەوە دەردەکەوێت کە تاوانی لەخاچدانی مەسیح هێندە گەورەو ترسناکە سیماو روخساری ژیاندۆستی لەم گەردوونەدا خستووەتە بەردەم هەڕەشەوەو مەرگ بووەتە فەزای گشتی و هەڕەشە لە ژیان دەکات. لە بارودۆخێکی لەم جۆرەشدا خودا تەنیا سەیری کارەساتەکە دەکات و هیچ هەڵوێستێک وەرناگرێت و هەرگیز بەدەنگ نایەت. شاعیر ئەم رووداوە دەگێڕێتەوە بە مەبەستی قسەکردن لەسەر ئەو باری غوربەتەی کە تیایدایەو هەمان شێوەی چەقۆکەی ئیبراهیم هەڕەشە لە ژیانی ئەم دەکات، یان هەمان شێوەی لەخاچدانی مەسیح هەڕەشە لە کۆی ژیان دەکات، کەچی خودا بەدەنگ نایەت. ئەمەش بەجۆرێک دەبێتە هۆی بێ هیوابوونی ئەمی شاعیر لەوەی کەسێک، فریشتەیەک، رزگارکەرێک بە فریای بکەوێت.
بۆ جارێ خوا نایەتە دەنگ؟ / بۆ جارێ خوا نابێ بە رەنگ؟ / ئابڕوی مرێمیان بردو / وێنەکەی وا بە دیواری باڕو مەیخانەکانەوە / نوقمی ژەهری حەشیشە و توتن و تلیاکە../ گوڵێکی هەڵپروکاوە بەدەست لیکی شەمەزاریی و /نیگای بەدمەستەکانەوە./
ئەمی شاعیر بە بینینی دیمەنێکی تری ئەو رووداوە ناجۆرانەی کە بینیوونی، یان دەیانبینێت نیگەرانە. بەڵام بە ئەندازەی نیگەرانبوونی لە روودانی ئەو کارەساتە تراژیدیانە، لە بێدەنگی خوداو بێ باکیەکەی نیگەرانە. مەسیحی هەڵگری پەیامی ئەو بۆ مرۆڤایەتی سێ مێخە دەکێشرێتەوە، پەیامەکەی دەخنکێنرێت و زەنگی

کەنیسە کە پەرستگای ئەو کپ دەکرێت، کەچی ئەو هەر بەدەنگە. ئەم چاوەڕوان دەکات خودا بێتە دەنگ و لە رووی بەدەنگ هاتن و رەتکردنەوەی ئاشکرای ئەو رووداوانەوە بوونی خۆی بنوێنێت، بوونێک کە وەکو رەنگ ئامادەبوونی خۆی لە بەرچاو و خەیاڵ و بیری مرۆڤایەتیدا ون نەکات و هەمیشە وەکو وریاکەرەوەیەک لەبەرچاو و خەیاڵی مرۆڤایەتیدا بمێنێتەوە بۆ ئەوەی بوێری ئەوەیان نەبێت نەک دەست درێژی بکەنە سەر پیرۆزییەکان و بەهاکان بڕوخێنن، بەڵکو نەوێرن دەست درێژی بکەنە سەر یەکتریش.

ئەم دیمەنێکی تری ئازاربەخش دەخاتە روو ئەویش بۆ دوو مەبەست. یەکەمیان بۆ دەرخستنی ئەوەی کە خودا بێ باکە لەو هەموو کارە ناجۆرانەی کە روودەدەن. دووەمیان ئەوەیە مرۆڤ زۆربەی کات هەموو سنوورێک تێدەپەڕێنێت و گوێ بە هیچ یاساو رێساو نەریتێک نادات و خۆی دەداتە دەستی حەزو ئارەزووەکانی. دەشێت هەندێ جار ئەم حەزو ئارەزووانە بە ئاراستەی دروستکردن و بنیادنان بجوڵێن، بەڵام زۆر کاتی تریش خۆدانە دەستی ئەم حەزو ئارەزووانە دەبێتە هۆی شێواندن و ناشیرینکردن و وێرانکردن و لەناوبردن و لەناوچوون. ئەم یەکێک لەو سنووربەزاندنانەی بە هەڵواسینی وێنەی مریەم ناودەبات بەسەر دیواری باڕو مەیخانەکانەوەو وای وێنا دەکات کە ئەوە ئابڕوو بردنی ئەوە، ئەوەک کە دایکی عیسایە. بە بۆچوونی ئەم مریەم دووجار سوکایەتی پێکراوە، یەکەمیان وەکو خۆی کە مرۆڤەو مێینەیەو دایکە تەنانەت دایکێک کە بە پاکیزەیی عیسای بووە، کە پێویستەو دەبێت لە هەر سێ رووەکەوە رێزی لێ بگیرێت. دووەمیان دایکی عیسایە یەکێک لەو چەند کەسە دەگمەنەی کە خودا پەیامی خۆی بە مرۆڤایەتی لە رێگای ئەوەوە رەوانە کردووە. ئێستا وێنەی ئەم کەسێتە کە لە روانگەی ئایینەوەو لە رونگەی مرۆڤایەتیشەوە دەبێ رێزی لێ بگیرێت و تەنانەت ئەگەر وێنەکەشی هەڵبواسرێت، دەبێت لە کڵێساو شوێنی خودا پەرستی و لە شوێنە پیرۆزەکاندا هەڵبواسرێت، کەچی ئێستا وێنەی ئەم بە دیواری باڕو مەیخانەکانەوە هەڵواسراوەو بەردەوام دووکەڵی جگەرەو بۆنی حەشیش و تلیاک دەکرێت بەسەریداو بەدمەستان لەژێر سایەی وێنەکەی ئەمدا چەندین رەفتاری نەشیاو دەکەن. دەشێ لەباری بەدمەستیشیاندا بەخەیاڵی پیس و چڵێسانەیانەوە بە چاوی ناپاکی و حەزی ئاژەڵانەیانەوە لێی بڕوانن. شاعیر لە دەقەکەدا ئەم وێنەیەمان بە شێوەیەکی هەندە کاریگەر بۆ بەرجەستە دەکات، دەشێت ئەمەی خوێنەر بکاتە هاوبەشی خۆی لە روانینداو هەمووان واهەست بکەین بەڵێ ئەوەی وەکو سوکایەتی کردن بە مریەم وێنای دەکات، جۆریکە لە سوکایەتی کردن بە هەمووان، بە هەموو مرۆڤایەتی. کەچی لە پای ئەو هەموو سوکایەتی و نادادپەروەرییەی کە لەم سەر زەمینەی

خودادا دەکرێت، خودا بە تەنیا جارێکیش بەدەنگ نایەت و تواناو دەسەڵات و هێزی لەبن نەهاتووی خۆی نیشان نادات و بێ باکە لە هەموو ئەوانەی ڕوودەدەن.

شاعیر دەڵێت: لەو ڕۆژەوە.. قابیل هابیلی برای کوشت / لەو ڕۆژەوە.. دەرگای شەهوەت کرایەوە../ دەرگا لە خوێن کەوتە سەر پشت / لەو ڕۆژەوە.. زەمین خوێنی.. / بەردو درەختی بەربووە / لەو ڕۆژەوە.. خاک بە پەیامەکی عیسا.. / ئاگر لە جەرگی بەربووە / عیسا تەمە، عیسا تەمە / گەرچی گەڕانەوەی خوێنی هەزارەها ڕەش و ڕووت و/ دە ڕوخاوی ژێر خەمە / کە قابیل تەرمی هابیلی لە کۆڵا بوو../ بە خوا قەلەڕەشی بۆ نارد؟ تا فێری کا چۆن بیکا بەژێر خۆڵەوە / چی ئەبوو گەر قابیل هەر تەرمی هابیلی بگرتایە بەکۆڵەوە؟

شاعیر جارێکی تر دەگەڕێتەوە بۆ ناو پانتایی مێژوو ئەفسانەو یەکەمین ڕووداوی ڕشتنی خوێنی مرۆڤ لەسەر زەوی دێنێتەوە یاد کە ئەویش کوشتنی برایە بەدەستی برا. قابیل و هابیل برابوون. قابیل خەریکی کشتوکاڵ بوو، هابیل مەڕو ماڵاتی بەخێودەکرد. بەپێی ئەوە لە سورەتی “المائدە” دا هاتووە، جووت برا بڕیار دەدەن قوربانی بۆ خودا بکەن. قابیل کە بڕوای لاواز دەبێت خراپترینی بەروبوومە کشتوکاڵیەکەی دەکات بە قوربانی. هابیل کە بڕوادارێکی بەهێز دەبێت، باشترین مەڕی ناو ڕانەکەی دەکات بە قوربانی. خودا قوربانیەکەی هابیل وەردەگرێت بەڵام قوربانیەکەی قابیل وەرناگرێت، چونکە قوربانی کەسێکی بڕوا لەق و لاوازە. ئەمە دەبێتە هۆی دروستبوونی ڕق و کینەی زۆری قابیل لە هابیلی برای و بڕیار دەدات براکەی بکوژێت. بە پێی ئەفسانەکە قابیل سەری هابیل لەسەر بەردێک دادەنێت و لەسەرەوە بەردێکی تری پیا دەکێشێت و دەیکوژێت. پاشان کە دەبینێت براکەیی کوشت، زۆر پەشیمان دەبێتەوەو نازانێت چی بکات و تەرمەکەی چی لێ بکات. بە ناچاری تەرمی براکەی لەکۆڵ دەکات و نازانێت چی لێ بکات. لەو کاتەدا خودا قەلەڕەشێک دەنێرێت کە کەلاکی قەلەڕەشێکی مردارەوەبووی بە کۆڵەوەیە. قەلەڕەشە زیندووەکە چاڵێک هەڵدەکەنێت و قەلەڕەشە مردارەوەبووەکەی تێدەخات و بەخۆڵ دایدەپۆشێت بۆ ئەوەی قابیلیش بەهەمان شێوە تەرمی براکەی بشارێتەوە. بەو جۆرەی قەلەڕەشەکە، قابیل چاڵێکی هەڵکەندو تەرمی هابیلی برایی تێدا شاردەوە. بەڵام بە هەتاهەتایە، قابیل پەشیمان بوو لەو کارەی و هەستیکرد ئەو یەکەم دەڕاوە، چونکە دەستی چووە خوێنی براکەیی و بوو بە یەکەم پیاوکوژ لە مێژووی مرۆڤایەتیدا.

بێگومان لە ڕوانگەی ئایینەوە کوشتن گەورەترین تاوانە. هەروەک لە هەمان سورەتدا هاتووە ئەوی کەسێک بەدەستی ئەنقەست بکوژێت وەکو ئەوە وایە هەموو مرۆڤایەتی کوشتبێت. دوای ئەم کارە نادروستەی

قابیل تا دەمرێت بە ئازارەوە ژیان ب□□داکات.

شاعیر ئەم یەکەم چیرۆکی تاوانی کوشتنە دەکاتە کەرەستەی بنیادنانی دەقەکەی و دەیەوێت پێمان بڵێت لەو رۆژەوە برا دەستی خۆیی بە خوێنی براکەی سوورکرد لەسەر غیرەکردنێکی ناڕەوا، کە دەشێت رەگوڕیشەکەی خواست و ویستی کاتیی یان دنیایی بووبێت، رۆحی مرۆڤایەتی بە توخم و رەگەزەکانی تاوان و ناپاکی بارگاوی بووە.

ئەم پێیوایە یەکەم تاوانی کوشتن، مانای کردنەوەی دەرگای شەهوەتە، کە مەبەست لەوەش کردنەوەی دەرگای حەزو ئارەزووی دنیای□. کەواتە لێرەدا لە ئاستی نەبینراوی دەقەکەدا ئەو دەلالەتە بەرھەم دێت، کە پاڵنەری سەرەکی ھەموو تاوانێک لەم گەردوونەدا، کە کوشتنی هابیل یەکەمین تاوانی دیارە، ھەموویان لەژێر کاریگەری پاڵنەری دنیاویستیدا بەھەموو رەھەندەکانیەوە روودەدەن. بە بارێکی تردا ئەو مرۆڤەی گەیشتووتە پلەی زاهید و دەستی لەم دنیا شۆردووەو ھەموو حەزو ئارەزووە دنیای□کانی خۆیی کوشتووە، هیچ پاڵنەرێکی نییە بۆ ئەنجامدانی هیچ تاوانێک. ئەمەش لەگەڵ ئەو بۆچوونەدا یەکدەگرێتەوە کە حەزو ئارەزووە دنیای□کانی مر□ق و□کو بەشێک لە غەریزەی ئاژەڵی مر□ق س□یر دەکات. بێگومان ئەگەر غەریزە ئاژەڵیەکانی مر□ق ب□سەر ویژدان، یان هوشیاری یان تەنانەت بەسەر غەریزە مرۆییەکانیدا بالادەست بن، ئەوا رەفتاری بالادەست لە مرۆڤدا دەبێتە رەفتاری دڕندانەو ئەوکاتەش هیچ بەربەست و رێگرییەک ل□ بەردەم تاوانکردندا نامێنێت.

ئەمی شاعیر ھۆکاری ھەموو ئەو تاوانانەی لە دوای کوشتنی هابیل لە لایەن قابیلەوە دەخاتە ئەستۆی قابیل و پێیوایە ئەم رچەشکێن بوو بۆ ئەوەی مرۆڤایەتی فێری تاوانی کوشتن بکات. ھەروەها ئەو سەرەتای تریش لەپاڵ ئەم تاوانەدا بۆ سەرھەڵدانی تاوان دیاری دەکات. ئەو باسی ئەوە دەکات لەو رۆژەوە دەرگای شەهوەت کراوەتەوە، خوێنڕشتن بووەتە کارێکی ئاسایی. ئەمەش مانای ئەوەیە لەو ساتەوە مرۆڤ خۆی دایە دەستی حەزو ئارەزووەکانی و بەجۆرێک بوو بە کۆیەلەی ئەو حەزو ئارەزووانە، ئیتر دەرگای تاوان و خوێنڕشتن کەوتە سەرپشت. ئەم پێیوایە نەک ھەر خوێنی مرۆڤ لەم سەر زەویە دەڕژێت، بەڵکو درەخت و تەنانەت رەگەزی بێ گیانی وەکو بەردیش خوێنیان بەربووە. لێرەدا جارێکی تر خاسێتی زیندەوەر بە رەگەزە نازیندووەکانی لە جۆری بەرد دەبەخشرێت. واتە لە ئەنجامی یەکەم تاوانی کوشتن و کردنەوەی دەرگای حەزو ئارەزووە ئاژەڵیەکانی مرۆڤدا تاوان و خوێنڕشتن بووەتە دیاردەیەکی ئاسایی لەم گەردوونەدا.

ئاشکرایە پەیامی عیسا، سەرباری بنەماکانی خوداپەرستی و بڕوابوون بە جیهانێکی تر لە دوای مردن، پەیامی ئاشتی و برایەتی و راستگۆیی

بوو. عیسا لە خاچ درا و ئامانجی سەرەکیش لە پشتی ئەم تاوانە نامرۆڤانە گەورەیەوە، لەناوبردنی پەیامەکەی عیسا بوو. خاک نیگەران بوو بەو ئەوەی بەسەر عیساو پەیامەکەیدا هێنرا. ئەم وەها وەسفی ئەو تاوانە دەکات کە خاک ئاگر لە جەرگی بەربووە. ئەمەش وەناکردنی خاکە وەکو دایک و عیساو پەیامەکەشی وەکو نەوەی خاک، کە دایک بە لە دەستدانی نەوەکەی بە جەرگ سووتاو ناودەبرێت. ئەوەش قورسی ئازاربەخشی و گەورەیی تاوانەکە نیشان دەدات. ئەم لەو ساتەوە کە عیسا لە خاچ دراوە، وەکو تەم باسی عیسا دەکات، کە ئەمەش مانای ونبوون و لێڵی و نادیاری چارەنووسی ئەو و پەیامەکەیەتی. ئەو پەیامەی کە زۆرێک لە بەندەوایان و ڕەش و رووت و ئەوانەی لەژێر باری خەمدا دەناڵێنن، خەون بە زیندووبوونەوەی پەیامی ئاشتی و برایەتی و راستگۆیی عیساوە دەبینن.

ئەمی شاعیر سەبارەت بە یەکەمین تاوانی کوشتن ناڕاستەوخۆ باسی هەوڵێک دەکات بۆ شاردنەوەی دەرئەنجامی ئەو تاوانەو ئاشکرا نەکردنی کە ئەویش ناشتنی تەرمی هابیلە. ئەم باسی ئەوە دەکات کاتێ کە قابیل تەرمی براکەی کە بەدەستی خۆی کوشتبووی لە کۆڵ دەکات و نازانێت چی لێ بکات، خودا قەلەڕەشێک وەکو ڕێنوماییەکەر بۆ قەلەڕەشەکی مردارەوەبووەوە دەنێرێت تا لەبەرچاوی قابیل لە ژێر گڵدا قەلەڕەشە مردارەوەبووەکە بشارێتەوە. ئەم پرسیار دەکات و دەڵێت ئایا بۆچی خودا ئەو ڕێنوماییەکەرە بۆ قابیل دەنێرێت؟ لە کاتێکدا ئەو یەکەمین تاوانبارە بە کوشتن لە مێژووی مرۆڤایەتیدا و ئەو بەرپرسە لە هەموو تاوانی کوشتنەکانی دواتر. ئایا تاوانبارێکی لەم جۆرە بە وێنە دەبێت لەو بارە ناهەموارەی تێیکەوتووە رزگار بکرێت؟ یان پێویستە بەجۆرێکی هێندە تووند سزا بدرێت کە کەسی تر بوێری ئەوەی نەبێت تاوانێکی تری لەو شێوەیە ئەنجام بدات؟ ئەگەر خودا ئەو قەلەڕەشەی بۆ قابیل نەناردایەو فێری نەکردایە چۆن تەرمەکە بشارێتەوەو خۆیی لێ رزگار بکات، ئەوا مانەوەی تەرمەکە بۆ هەتاهەتایە بە کۆڵی قابیلەوە وەکو نیشانەی تاوانکردن، گەورەترین سزا بوو بۆ ئەو. ئەگەری ئەوە هەبوو ئەگەر سزای لەکۆڵکردنی تەرمەکە بۆ هەتا هەتایە بەسەر قابیلدا بسەپێنرایە، ببوایەتە عیبرەت و دوای ئەو کەسی تر بوێری ئەوەی نەبوایە تاوانی کوشتن ئەنجام بدات. بەڵام وەکو دەبینرێت خودا قابیل لەو ڕوو زەردییەی دنیا رزگار دەکات و سەرئەنجام لە بری ئەوەی مرۆڤ عیبرەت وەربگرێت و جارێکی تر بوێری ئەوە نەکات تاوانی کوشتن ئەنجام بدات، بەجۆریک ئەو ئاماژەی پێدەدرێت کە کوشتن کارێکی ئاساییە. لێرەدا لە ئاستی هەستپێکراو بەڵام نەبینراودا، جۆرێک لە ناڕەزایی لە ئاستی قوڵی دەقەکەدا بەرامبەر بە رزگارکردنی قابیل لەو بارە نیگەرانییەی

تێیدابوو دەبینرێت. ئەمی شاعیر لایەنگری ئەوەیە کە نەدەبوو ئەو قەلەڕەش بنەبردرایە تا قابیل فێرنەبووایە تەرمەکە بشارێتەوەو بە هەمیشە بە کۆڵیەوە بوایە وەکو پێڕەی تاوان و ریسوایی و رووڕەشی، چونکە بە پێی تێڕوانینی هەمووو ئایینە ئاسمانی و زەمینییەکان مرۆڤ شایانی کوشتن نییەو گەورەترین تاوانیش تاوانی کوشتنی مرۆڤە کە جێنشینی خودایە لەسەر زەوی.

بێگومان دەشێت ئەو پرسیارەی دەقەکە بەرزی دەکاتەوە ئەمە بێت: ئایا دەشێت کەسێک تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست ئەنجام بدات، کە وەکو گوتمان لە روانینی ئیسلامەوە وەکو ئەوە وایە هەموو مرۆڤایەتی بکوژێت، کەچی رێنومایی کەری بۆ بنەبردرێت بە ئەوەی لەو بارە ناهەموارەی کە تێیکەوتووەو رەنگە رزگاربوونی ئەستەم بێت، رزگار بکرێت؟ لە پشتی ئەم روانینەوە کە دەقەکە بەرجەستەی دەکات، ئەو دەلالەتە بەرهەم دێت، کە یاساکانی ئەم گەردوونە سەرباری رێکخستنیان بەجۆرێکی گونجاو و پڕ لە هارمۆنی، بەڵام ناجۆری و نادادپەروەری زۆریان تێدایەو ئەو ناجۆری و نادادپەروەرییەش دەرهەق بە مرۆڤ دەکرێت، کە لەراستیدا دەبوو لەم گەردوونەدا هەموو جوڵەیەک لە بەرژەوەندی مرۆڤ و لە پێناوی سەروەری مرۆڤدا بووایە وەکو ژیرترین و پەرەسەندووترین بوونەوەرو وەکو نوێنەری خودا لەسەر زەوی.

لە دەقەکەدا هاتووە:

ئەی سەردەمی قەلەڕەش و کونەبەبوو../ من ئەمرم و لەناو دەریای دوودڵیی یا../ شەپۆلێکی دڵنیایی بۆچی مێشکم ناپژێنێ../ بەسەر تاشەبەردەکەوە؟ / شەپۆلێکم ئەسوتیم و نابمە هەڵم../ لە دارستانە تاشەبەرد../ هەڵئەنوتەم و سۆز ئەکەم بە عەزرەت کەنارەکەوە / گشت گیانم لەت و پەت بووە / لەهەر چایخانەو شەقام و بن دارێکا../ پارچەیەک لە دەم ونبووە / من یوسفم..یەعقوبیشم../ نیوەم لە بنی بیرایەو نیوەم ئەگری / کوانێ ئەقرێ؟.. کوانێ ئارام؟../ کراسی یوسف بۆ یەعقوب../ یەعقوبێکی ژێر هەرەس و ملیۆنە زام./

شاعیر راستەوخۆ قسە لەگەڵ سەردەم، یان بارودۆخ دەکات و لە رێگای دانەپاڵی چەند خاسەتێکەوە دەیەوێت ناجۆری و خراپی سەردەمەکە نیشان بدات، بەڵام لە پشتەوە وەسفی سەردەمەکە ناکات، بەڵکو راستەوخۆ دەیدوێنێت و پێی دەڵێت تۆ سەردەمێکی خراپ و ناجۆریت. ئەوەش لە بەکارهێنانی هەردوو ناوی قەلەڕەش و کونەپەپوو-وە نیشان دەدات. قەلەڕەش هێمای کاولکاری و وێرانبوون و چەڵەوانی و رووتکردنەوەیە لە هەموو سیمایەکی ژیان. هەروەها کونەپەپوو هێمای خراپەو بەدبەختی و هەواڵ و راگەیاندنی شەڕو کارەسات و نەهامەتییە. لە رێگای بەکارهێنانی ئەم هێما نادڵگیرانەوە، کە هەڵگری ماناو

دلالاتی کارسات و لناوچوونن، شاعیر ب کات، یان بسردم ددت ت کات و سردمکی بارگاوی کراویت ب رگزکانی کارسات و مرگدستی. وات ئو دیوت بیت ک ئو سردمی دقکی تیادا برهمهاتوو، سردمکی ناهموارو تراژیدی بوو.
ئم باسی ئو دکات لم سردم ناجردا دمرت، بام سرباری ئوش ئم ل بارکی دوودیدای، ک مبستی ل باری شلق و گومان و نادنیایی. ئوش بگومان وای ل دکات ئارام نگرت و همیش نیگران بت و لبردم ترسدا بت. ئم لباری دوودیدا دمرت، ئمش ئو دگینت ک ب گومانو سیری مردن و دوای مردن دکات و شتک نیی دنیای بکات و بیگینت ب دنیایی، یان ب زاراوی ئایینی بیگینت یقین. چونک ئاشکرای گیشتن ب یقین مانای حوانو ئاسودیی رحی و دروونی. ئم ئستا خوازیاری ئوی بگات ب دنیایی. هربی دپرست بچی شپلکی دنیایی مشکی ناپنت. ک ئم دربین دشت وها لکبدرتو ک ئم زر پرشی دنیایی، یان ب بارکی تردا، دخوازت دیایی وکو هزکی ورانکر یان وکو هزکی یکلایکرو ل مشکیدا بتقتو. ک ئوش دیگینت ب دنیایی، یان ب لوتکی دنیایی، ک ئویش یان دنیابوون ل مردن و چارنووسی دوای مردنی، یان دنیابوون ل مردن و کتاییهاتنی هموو شتک ل دوای مردن، .وات گیشتن ب یقینی ئوی ک دوای مردن ژیانکی ترو دنیایکی تر هیو دشت ئم ب ئومدی ئو ژیانی تر بت و لبرئوش گو ب مردن ندات و وکو دستپکی لناوچوون و سینوی هتاهتایی سیری نکات، یان وها ل مردن نوانت ک بریتی ل گیشتن ب یقینی ئوی ک مردن دوا خا ک ئم بیگات و دوای ئو هیچ شتیکی تر نیی. بگومان ئم ئستا ل گومانی نوان ئم دوو بچوون، یان ئم دوو لکدانودایو تاکو ئستا نگیشتوو ب هیچ کام لو دوو یقین، ک بگومان گیشتن بهر کامکیان ب ئم رزگاربوون لو بار شلقی و نیگرانیی ک تیادای. هربی دخوازت بگات ب ئاستی دنیایی ب ئوی ئارام بگرت و بحوتتو.
ئم خی وکو شپلک دناسنت نک خی ب شپل بچونت. باسی ئو دکات ک دسوتت، بام نابت ب هم. ل راستیدا هموو ئو شتانی، یان هموو ئو مادانی ک دسوتن، دبن ب دوو جر پاشماو، ک یککیان دوکو پرش و باودبتو سرئنجام هیچی نامینتو. دوومیان خوزو سوتوو ک وکو پاشماو بجدمنن و دشت لگ رشتنی کاتدا لناوبچن، یان بگن ب شتی تر چونک ئاشکرای ل رووی زانستیو ماد لناو ناچت،

بەڵکو لە دەخەکەوە یان لە شێوەیەکەوە دەگەڕێت بۆ دەخ یان شێوەیەکی تر. ئەم خۆی وەکو شەپۆلێک نیشان دەدات کە دەسووتێت. لە راستیدا شەپۆل خاسێتی ئاو یان خاسێتی دەخی شلی مادەکانە، بە تایبەتی ئاوی دەریاو زەریاکان لە شوێنی خۆیاندا شەپۆل دەدەن. کە دەخی مادەش ئەگەری ئەوەی هەیە بە دوو ئاراستە بگەڕێت بەپێی بەرزبوونەوەو نزمبوونەوەی پلەی گەرمی. لە بەرزبوونەوەی پلەی گەرمیدا ئاو یان دەخی شلی دەگەڕێت بە هەڵم. لە نزمبوونەوەی پلەی گەرمیدا ئاو دەگەڕێت بە دەخی رەقی، واتە دەبێتە سەهۆڵ. بەڵام ئەم دەسووتێت کەواتە پلەی گەرمی بەرزدەبێتەوەو بەوپێیەش دەبێ ببێتە هەڵم، بەڵام ئەو باسی دەرچوونی خۆی لە جوڵەی ئەم یاسا سروشتیە دەکات.

ئەم لەم بارودۆخە خراپەی کە تیایدایە باسی ئەوە دەکات وەکو شەپۆلێک دەسووتێت و بە نیگەرانیەوە بەسەر دارستانی تاشەبەرددا هەنگاودەنێت و هەڵدەنوتێت. دارستان لە لایەک هێمای چڕی و سەوزاییە و زەمینەیەکە بۆ شاردنەوەو حەشاردان و تەنانەت زەمینەیەکە بۆ ترس و دڵەڕاوکێ و ونبوون. بەڵام ” دارستانە تاشەبەرد” دەلالەتی وشکی و سەختی و ئاڵۆزی و نەبوونی ژیان و زیندەگانی و هەڵدێران و ملشکان و لەناوچوون هەڵدەگرێت. ئەم لەم بارە ناجۆرەی خۆیدا لە تاشەبەردی ئاڵۆزو سەخت هەڵدەنوتێت، جەستەی پارچە پارچە دەبێت، بەڵام لەوکاتەدا گەرانی بە باڵای کەنارێکدا دەڵێت، یان خەون بە کەنارێکەوە دەبینێت. هیواخواستن لەو چرکەساتە ترسناکەی هەڵنوتاندا بە کەنارێکەوە دەلالەتی خەونبینن بەرزگاربوون و گەیشتن بە یەقین هەڵدەگرێت کە ئەویش گەیشتنە بە یەقینی بوونی ژیانێکی تر لە دوای مردنەکەی، یان گەیشتن بە یەقینی کۆتاییهاتنی هەموو شتێک لە مردندا. گەیشتن بە کەنار مانای گەیشتنە بە یەکێک لەو دوو یەقینە.

کاتێ ئەم لە تاشەبەرد هەڵدەنوتێ، لەت و پەت دەبێت و هەر پارچەیەکی دەکەوێتە شوێنێک و ناتوانێت بیاندۆزێتەوە. ئەم سەرباری ئەوەی باسی لەت و پەتبوونی گیانی دەکات، بەڵام گیان لە دەقەکەدا بە مانای جەستە و دەشێت بە مانای ژیانیش هاتبێت، چونکە ئەو باسی لەت و پەتبوونی گیانی و ونبوونی پارچەکانی دەی دەکات، کاتێ باسی ئەوە دەکات لەهەر شوێنێک پارچەیەک لە دەی ونبووە. دە بە مانای ژیان و بە مانای خۆشەویستیش دێت. بۆیە لێرەدا ئەوە دەردەکەوێت کە ئەم لە ئەنجامی مانەوە لەسەر خاڵی شلەقی نێوان گومان و دڵنیایی، گیان و جەستەی لەت و پەت و پارچەپارچە دەبن و هەر پارچەیەکی لە شوێنێک ون دەبێت. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئەمی قسەکەر لە پێناوی ئەوەی لەت و پەت نەبێت و ون نەبێت، دەیەوێت بگات بە یەقین، واتە

دەنیایی یان یەقین وەکو چارەسەر یان رزگاربوون لە دەستی ونبوون و لەناوچوون سەیر دەکات. لێرەدا ناڕاستەوخۆ لە ئاستی نەبینراوی دەقەکەدا ئەو دەلالەتە بەرھەم دێت کە گومان و مانەوە لەسەر ھێڵی باریکی شلەقی نێوان گومان و یەقین دەبێتە ھۆی لەت و پەت بوون و ونبوون. کەواتە ھەوڵی ئەم بۆ رزگاربوونە لە لەناوچوون. لەناوچوونێک کە ئەم واینیشان دەدات کە سەردەمی ناھەموارو نالەبار ھێناویەتیە پێشەوەو ئەم خۆی چ وەکو تاکەکەس و چ وەکو نموونەیەک بۆ مرۆڤایەتی ناتوانێت لە ھەژموونی مەترسیداری ئەو سەردەمە ناجۆرە دەربازبێت و بگات بە دەنیایی. واتە نیگەرانی و ترسی ئەم تەنیا نیگەرانی و ترسی تاکەکەسی خۆی نییە، بەڵکو ترس و نیگەرانییە لەو بارودۆخە ناھەموارەی جوڵەی گەردوون کە مرۆڤایەتی لەسەر ھێڵی شلەقی نێوان گومان و یەقین راگرتووەو ئەوەش بووەتە ھۆی لەت و پەتبوون و ونبوونی.

شاعیر دەگەڕێتەوە بۆ ناو مێژوو، ھەوڵدەدات لەو رووبەرەدا ھاوشیوە بۆ خۆی بدۆزێتەوە. ھەربۆیە دەمێک خۆی بە یوسف ناودەبات و دەمێک بە یەعقوب. مەبەست لەم خۆچواندنە بە باوک و کوڕێک کە ھەریەکەیان بەجۆرێک قوربانییە بە ئەوەیە کە بەڕێت ئازارو خەمەکانی دوو قوربانی لەخۆیدا کۆکردووەتەوە. یوسف کە لە لایەن براکانییەوە فڕێدەدرێتە بنی بیرەوەو یەعقوب کە کوڕی ئیسحاقی کوڕی ئیبراھیم خەلیلە قوربانی دیارنەمانی کوڕە ھەرە خۆشەویستەکەیەتی. پێشتریش ئیسماعیل کە مامی یەعقوبە بە فەرمانی خودا بڕیاربوو بکرێت بە قوربانی، بەڵام لەبەر گوێڕایەڵی خۆی و ئارامی و دانبەخۆداگرتنی باوکی، بەخشرا. یەعقوبی برازای ئیسماعیل و یوسفی کوڕی نموونەی تری دیاری قوربانین لە مێژوودا. بەڵام دیسان یوسف پاداشتی قوربانی بوونی وەردەگرێتەوەو دواجارو دوای فێڵ و ناپاکی براکانی دەبێتە عەزیزی میسر کە گەورەترین دەسەڵاتدارێتی لە دۆڵی نیل دادەمەزرێنێت لە دوای فیرعەونەکان. یوسف کوڕی یازدەھەمینی یەعقوب بوو، کە دوانزە کوڕی ھەبوو. بەڵام یەعقوب ئەمی لە ھەموویان خۆشتر دەویست. ئەوەش وایکردبوو براکانی ئیرەیی پێبەرن و رقییان لێی بێت. ئەمەش دەبێتە ھۆی ئەوەی بیخەنە بنی بیرەوەو کراسەکەی خوێناوی بکەن و بۆ باوکیان بڵێن یوسف گورگ خواردوویەتی. بێگومان یوسفی قوربانی دواتر دەبێتە یەکیک لە کەسێتیە دیارەکانی مێژوو. ئەمەش بەجۆرێک وەکو ئەوە وایە ھێزو دەسەڵاتی خوداوەند پاداشتی بداتەوە لەپای ئەو ناپاکیەی براکانیلەگەڵیان کرد.

ئێستا شاعیر نیوەی یوسفە کە لە بنی بیردایەو براکانی رایانگەیاندووە کە گورگ خواردوویەتی. نیوەکەی تری یەعقوبە کە وێڵی دوای دۆزینەوەی کوڕەکەیەتی و دەشزانێت کە کوڕەکەی بە پیلانی

کوڕەکانی تر سەرنگون کراوە. بۆیە یەعقوبیش لە ئازارێکی سەختدایە. ئازاری دیارنەمانی خۆشەویسترین کوڕی لە لایەک و هەستکردنی بە ناپاکی کوڕەکانی تری لە لایەکی ترەوە. ئێستا ئەمی شاعیر ئازاری ئەم دوو قوربانییەی پێکەوە لەخۆیدا کۆکردووەتەوە. سەرباری ئەوەش هێشتا بە دوای ئارامی و حەوانەوەدا دەگەڕێت. ئەم پێشتر خۆی وەکو یوسف و لە هەمان کاتدا وەکو یەعقوبیش دەناسێنێت، بەڵام ئێستا زیاتر خۆی دەخاتە شوێنی یەعقوب و ئازاری دیارنەمانی کوڕەکەی رۆحی دەکرۆژێت و بەدوای نیشانەیەکی دڵنیاییدا دەگەڕێت. وەکو ئاشکرایە براکانی یوسف کراسەکەی یوسف خوێناوی دەکەن و دەیکەن بە بەڵگە بۆ نیشاندانی ئەوەی کە براکەیان گورگ خواردویەتی. ئێستا یەعقوب بە دوای سۆراخی کوڕەکەیدا ئارامی لەبەربڕاوە. ئەو دەیەوێت لە چارەنووسی کوڕەکەی دڵنیا بێت، تەنانەت ئەگەر چارەنووسێکی رەشیش بێت. واتە ئەو بەدوای دڵنیاییدا وێڵە، تەنانەت ئەگەر ئەو دڵنیاییە بە نەمانی کوڕەکەیشی بێت باشترە لەوەی لەو گومان و نیگەرانییەدا بمینێتەوە. بۆیە بینینی کراسی خوێناوی یوسف سەرباری ئەوەی کە گەورەترین کارەساتە بۆ ئەو، بەڵام هێشتا جۆرێک لە دڵنیایی پێدەبەخشێت بەڵام دڵنیاییەکی تفت وتاڵ و پڕ لە ئازار. لەرەداو لە پشتی ئەم بۆچوونەوە، دەقەکە لایەنگیری ئەوە دەکات کە گەیشتن بە دڵنیایی هەرچەندە دڵنیاییەکی پڕ لە ئازاریش بێت باشترە لە مانەوە لە باری گومان و نیگەرانی و چاوەڕوانیدا.

ئێستا بە ئاشکرا دیارە کە ئەم دەقە لەسەر بنەمای دووانەی گومان / دڵنیایی بنیادنراوە، کە ئەمەش بارێکی ئاشکراو باڵادەستە لە ژیانی مرۆڤدا. هەرچەندە گومان رێگایەکی دیارە بۆ ئاشکراکردن و بە دۆزینەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەدا بارێکی ناجێگیر و شلەقە، هەموو ناجێگیرییەکی دەروونی و رۆحی ئازاربەخشە. ئاشکرایە نەک هەر مرۆڤ بەڵکو کۆی زیندەوەران هەموو هەوڵێک دەدەن بۆ ئەوەی لە ئازارچێشتن بەدووربن. هەر لەژێر کاریگەری ئەم هۆکارەدایە کە مرۆڤ وەکو پەرەسەندوترین بوونەوەر بەدوای دڵنیاییدا دەگەڕێت، بەو ئومێدەی لەوباری نیگەرانی و گومانە دەربازبێت و ئەوەش ببێتە هۆی رزگارکردنی لە ئازاری رۆحی و دەروونی و ویژدانی. بەڵام گەیشتن بە دڵنیایی یەعقوب لەگەڵ خۆیدا ئازارێکی سەخت دەهێنێت، چونکە کراسی خوێناوی و قسەی کوڕەکانی دڵنیای دەکەن کە کوڕەکەی گورگ خواردوویەتی.

ئەم پێشتر ئازاری گومانکردن لە چارەنووسی کوڕەکەی رۆحی دەخوارد، بەڵام ئیستا ئازاری دڵنیابوون لە نەمانی کوڕەکەی و لەناوچوونی بەو شێوە تراژیدیە ئازاری دەدات. پێشتر ئازاری گومانی دەچێشت، بەڵام ئیستا ئازاری دڵنیابوون لە چارەنووسی کارەساتباری کوڕەکەی

ئازاری پێ دەچێژێت. بەڵام ئەمەی دووەمیان ئومێدبەخشە، بەڵێ سەرباری سەختی ئازارەکە لەگەڵ ڕەیشتنی کاتدا لە لایەک بەناچاری و لەلایەک بەهۆی خو و سروشتی ڕاهاتنی مرۆڤەوە، لەگەڵ ئەو بارە ڕادەیەت. لەمەدا گەیشتن بە دڵنیایی، بەڵام دڵنیاییەکی پڕ ئازار شوێنی ئازاری گومانکردن دەگرێتەوەو دڵنیایی ئارامی پێدەدات، بەڵام ئارامیەکی پڕ لە ئازار.

دەنگ و دایەلۆگ و شتی تریش لە ڕۆمانی کچەی کافرۆشدا.. گۆران سەباح

نەبەز گۆران وەستایە لە هەڵبژاردنی بابەت بۆ ڕۆمان. کە بیری بۆ کچی کافرۆش دەچێت ڕۆمانێکی لەسەر بنووسێت؟ جێی دەستخۆشییە ئاوڕێکی لەو بابەتە دانسقە دایەوە و کردی بە دۆکیومێنت تا هەتایە بمێنێتەوە. خۆزگە وەک پڕۆژەیەکی نیشتیمانی، بودجەیەکی دەبوو و دەکرا بە ئینگلیزی و بڵاو دەکرایەوە.
لە زمانیش وەستایە، نەبەز. سادە، ڕەوان، خۆش، بێ گرێ. سادەنووسین قورسترین کارە. ئاڵۆزنووسین ئاسانە، هەموو کەس دەتوانێت ئاڵۆز بنووسێت و کەس لێی تێ نەگات.
هەندێ هەڵەی ڕێنووس، چەند ڕستەیەکی ناڕوون و کۆ و تاکی بکەر و فرمانی بەسەردا تێپەڕیوە، خۆزگە لە چاپی دووەمیدا ئەوانیشی چاک دەکرد. بۆ نموونە لە لاپەڕە (٢٨٨ و ٢٨٩)دا، (پیشانم دا) و (… بەردەکەمان پیشاندا) هەن، ئەوەی یەکەم ڕاستەکەیە. لاپەڕە (١٨٧)، (بەژدار) یان (بەشدار)؟ هەردووکیان تەواون، بەڵام دەبێ نووسەر خۆی یەکلا بکاتەوە یەکیان بەکار ببات. نمەنمە یان نمە نمە (لا٢٨٨)؟
هەندێ ناوی کەرت کردووە وەک: خوازبێنیکەر نەک خوازبێنی کەر (لا٢٠٦، ٢٠٧)؛ دەردەسەری نەک دەردە سەری (لا٢٦٤)؛ بەسەربردن نەک بەسەر بردن (لا٣١٩). کاکڵەکان نەک کا کڵەکان (لا٣١٩)؛ ژێردەستەیی نەک ژێر دەستەیی (لا٢٢١)؛ باپیرە نەک با پیرە (لا٢٦٠).
ئەم ڕستەیە لە لاپەڕە (١٨٤)دا هاتووە: “لەناو ئەفسانەکاندا پاڵەوانەکان و ڕووداوەکان و شوێنەکان، خەیاڵ و خەون و بینینی

تایبەتی تێدا بوو.” ئەم ڕستەیە (لا٢١٦): “دوو کوڕەکەی باڵیان گرت و ڕۆیشت.”

لە زمانی کوردیدا، دەبێ بکەر و فرمان لە تاک و کۆدا کۆک بن. ڕاستکە ئاوایە: لەناو ئەفسانەکاندا، پاڵەوانەکان و ڕووداوەکان و شوێنەکان، خەیاڵ و خەون و بینینی تایبەتیان تێدا بوو. دوو کوڕەکەی باڵیان گرت و ڕۆیشتن. (هەرچەندە باڵگرتن بۆ فڕینە نەک بۆ ڕۆیشتن).

“. . . ئەو پیاوە مەبەستێکی خراپیان هەبێت” (لا٢٤٨). ڕاستکە: “ئەو پیاوە مەبەستێکی خراپی هەبێت.”

لە لاپەڕە (٢٣٧)دا دەڵێ: “. . . چاوە گەورە و قورس و نەرمەکانی”. چاوی گەورە هەیە. بەس چاوی قورس و نەرم چۆنە؟

“گەیشتمە سەر شەقامێک ڕێبوارەکان دەردەکەوتن بۆ ئیشوکار و چوون بۆ سەرکار پەلەیان بوو” (لا٢٨٨). لە مەبەستی تێ دەگەم، بەڵام ڕستکە کرچە.

دەنگی □یلی نێو ڕۆمانەکە تێکەڵن. نەشازن. دەنگی کارەکتەر دەبێ یەک بکاتەوە لەگەڵ کولتور و ناوچەی جوگرافی و پێگەی کۆمەڵایەتی. دەنگی ئەلبەرت هەندێ نەشازە، حەزم نەدەکرد قسە بکات.

“تۆ چرای ماڵەکەی منی. هەرچیم هەیە و نییە لە پێناو تۆ و دایکتدایە. بۆ ئەوە دەژیم بتوانم دڵخۆشتان بکەم. کە لە ماڵ دوورم، بەبیری خۆمی دەهینمەوە کەسێک لە دوامەوەیە، کەسێک لە خونچە دەچێت و بووە بە وزەی ژیانم. تۆ تەواوی بوون و خەونی منیت.” (لا١٠).

ئەلبەرت ئەمە بە (خاڵان)ی کچی دەڵێت. سەربازێکی دڵڕەق و بەدڕەوشتی ئینگلیز قەت وا قسە ناکات، تەنانەت لەگەڵ کچەکەیشی. هەر بەگشتی، ئینگلیز وا قسە ناکەن. ئەم قسەیە لە باوکێکی کوردی پڕ سۆز دەچێت.

“گریانێک لە قوڕگمدابوو نە ئەوەبوو بێتە دەرەوە، نە ئەوەبوو لەناوەوە بتەقێتەوە و . . .” (لا ٣٤، ٣٥).

پیرەژنێکی ئینگلیز قسە دەکات (لا٢١٥): “خزمانی منم، بەڕەحمەت بێت برازای من بوو!” دەڵێی پیرەژنێکی خەڵکی ع□ر□ب□ تە.

“خوا عەفویکا، تۆ خۆشبیت گیانی سپارد” (لا٢٦٣). ئەمە خەسووی کۆلیارە لە ڕووسیا. پیرەژنێکی ڕووس وا قسە ناکات.

“. . . کۆمەڵێک هاوڕێی خوێندکارم لە خوارەوە دەستیانکرد بە هاوارکردن و بژی بژییەکیان لەکردم” (لا ٣١٤). ئەمانە ئینگلیزن و هاوڕێی خاڵانن. ئینگلیز بە پیرۆزبایی ناڵێ “بژی”.

دەنگی کەشی (کچەی کافرۆش) بە یەکێک ناچێت خەڵکی شارێکی ڕۆژهەڵات بێت. چەند جارێک لە ڕۆمانەکە وشەی (بەرسف) بەکار دەبات. ئەم وشەیە لە شاری منارەکان نایەتە بەکاربردن.

د□نگی ق□گ□□ (خاڵان) بە دەنگی کچێک ناچێت لە بەریتانیا لەدایکبووبێت لە دایکێکی کورد و بابێکی ئینگلیز. بە دەنگی نووسەر دەچێت. دەنگی نووسەر (نەبەز گۆران) تەواو زاڵە لە نێو ڕۆمانەکەدا. کاتێ دەنگی نووسەر تێکەڵی دەنگی ق□گ□□ و کارەکتەرەکانی تر دەبێ، دەنگەکان نەشاز دەبن.

“لەوانەیە زیاد□□وی بێت، بەس بڕوام وایە، ئەو زمانانەی زیاتر خۆیان دەبەستن بە هونەری موسیقا و شیعرەوە، زمانێکی شیرینتر و گەرمترن . . .” (لا٩٧، خاڵان).

“کەسانێک هەن هەموو دنیاشت بۆ بخەنە سەر سینییەک . . .” (لا١١، خاڵان).

“ژیانی بەشێک لە مرۆڤەکان هێندە سەرنج ڕاکێش و . . . .” (لا١٤، خاڵان).

“هەستدەکەم لە ناخی هەموویاندا نەخۆشێک هەیە . . .” (لا٣٢، کەشی).

“وەک خاکەکەی مانگا بێت شیرە ڕەشەکەیان دەخۆن . . . .” (لا٣٦، خاڵان).

“پێناچێت گیانەوەرەکانی تر لە مرۆڤ بچن . . .” (لا٤٢، ئەلبێرت).

“یەکێک لە هونەرەکانی کچان و ژنان . . .” (لا٥٤، کەشی).

“بۆ سەردەمەکەی خۆی جوڵەیەکی گرنگ بووە . . .” (لا٦٥، خاڵان).

“بەشێک لەو خوێندەوارانەی خۆیان بە نوێنەری ڕۆشنبیری دەزانن . . .” (لا٢٤٠، خاڵان).

ئەمانەی سەرەوە چەند نموونەیەکن لە دەیان نموونەی وا لە نێو ڕۆمانەکە. دەنگی نووسەر ئاشکرایە و بە دەنگی کارەکتەرەیلی نێو ڕۆمانەکە ناچێت.

یەکێ لە پێوەرەکانی ڕۆمان، واقیعیبوونی شوێن و کات و کارەکتەر و ڕووداوەکانە. واقیعیبوون لە نێو خەیاڵ کارێکی ئەستەمە. ڕۆمان خەیاڵە، بەڵام هەر شتێک باس دەکەی، دەبێ واقیعی بێت و لەگەڵ جیهانی ڕۆمانەکە و خەیاڵەکەدا بێتەوە. دەبێ درۆیەکان هێندە ڕاست بن، قەناعەت بە خوێنەر بکەن. لەم ڕۆمانەدا، شتەیلی ناواقیعی زۆرن. ئەمەی خوارەوە یەکێکە لە دەیان نموونە.

“کچەی کافرۆش... ئیتر تۆ یەکێکی لە جوانەکانی ئەم شارە . . .” (لا٤٨، کەشی). کەشی (کچی کافرۆش) قسە لەگەڵ خۆی دەکات. ئەم ل□ بەرخۆدووانەی ناواقیعییە. هەروەها، ڕفاندنی کچەی کافرۆشیش قەناعەتی پێ نەکردم.

ئەم ڕۆمانە هەندێ (چاڵ)ی تێدایە کە لە تام و ئاستی هونەریی ڕۆمانەکە کەم دەکەنەوە. چاڵ لە نێو ڕۆمان واتە شتەکان یەک ناکەنەوە.

“ئازاری شکانی دەستی شێت و هاریدەکەن. بەشەق بەرد□ بێتە گەنجەکان”

(لا٢٥٥). ئەلبێرت مەستە و دەکەوێتە ناو حەوزێکی ئاو و دەستی دەشکێ. هیچ سەرخۆشێکت بینیوە، دەستی بشکێ و وەرگەڕێتە چەند گەنجێک بە شەقان؟ جا گەنجی یاخی و تووڕە ش.

ئەلبێرت و کەشی، خاڵان دەبەنە دوکانی هەمبەرگرێک. خاڵان خۆیشی، دوای مردنی دایبابی، دەچێ هەمبەرگر دەکڕێت. سەردەمی ڕۆمانەکە ئەسپ و عارەبانەیە. هەمبەرگر نوێیە، تەنانەت بۆ بەریتانیاش. لە کۆتاییی حەفتاکان، هەمبەرگر دەچێتە بەریتانیا.

کۆڵیار (بابی کەشی) بیری مانیان (داکی کەشی) دەکات. کەشی لە لا(٢٦٠) بە باوکی دەڵێ، "جا خۆ وەزعی ئێمە لێرە زۆر باشە، بۆچی ناچیت بە شوێنیدا و بیهێنی بۆ ئێرە." کۆڵیاریش دەچێ بە دوایدا. ئەمە لە کاتێکدایە وەزعیان زۆر خراپە.

یەکێک بڕفێنی، بەخێرایی ناڕۆی. غار دەدەی. کاتێ کەشی دەڕفێنن، غار نادەن، بەخێرایی دەڕۆن. (لا٢٧١). لە لاپەڕە (٢٧٥)، ئەلبێرت کەشی ڕفاندووە و پێی دەڵێ بچێ خۆی بشوات و بێ نان بخوات. (کەشی)یش بە ئاقڵی دەچێ خۆی دەشوات و دێتە سەر مێزی نانخواردن. یەکێک تازە ڕفێنرابێت، ئاوا بە ئاسانی دەچێ لە حەمامی ڕفێنەر خۆی بشوات؟

هەندێ پرسیاری تر:

سیستمی پۆستە هەبووە. نامەیان بۆ هاتووە. بۆچی کەشی یان خاڵان بیریان بۆ ئەوە نەچوو نامەیەک بۆ شاری منارەکان بنێرن، یان پێوەندی بە پۆلیسەوە بکەن؟ ئاسای□ نووسەر وای کردووە، بەڵام دەبێ هۆیەل هەبن قەناعەتت پێ بێنن.

دوای مردنی دایبابی، خاڵان دەتوانێت سەردانی خاڵی بکات، هەر هیچ نەبێ دەتوانێت نامەیەک بنێرێت. بۆ نایکات؟ هیچ هۆیەک نییە لە ڕۆمانەکە قەناعەتم پێ بکات.

ماڵی کەشی لە ژێر چاودێریدان، بۆیان ڕوونە کە ئەلبێرت نیازی خراپە، ئەی بۆچی بیریان بۆ ئەوە نەچوو، کۆیانی برای نان بۆ باوکی ببات؟ ڕاستە کۆیان دەچێتە کنێسە و دەخوێنێت، بەڵام دەیتوانی یەکشەمان و دووشەمان و ڕۆژانی تریش نان بۆ باوکی ببات.

لە لاپەڕە (١٣٨-١٤٩)، مامۆستای خاڵان وێنەیەکی شاری منارەکانی بۆ دەنێرێت. کەشی سەیری دەکات. چۆن لەم وێنەیەدا توانی ماڵی خۆیان و کۆڵانی نیگارکێشیی دێوار و دوکانی باوکی ببینێ؟ خۆ گووگڵ ماپ نییە؟

بە شێوەیەکی سەیر کەشی چیرۆکی خۆی بۆ خاڵان باس دەکات. ئاسای□ دایک و کچ دڵیان بۆ یەکتری بکەنەوە و باسی زۆر شت بکەن، بەڵام هیچ کچ و دایکێک بە وردی باسی هەست و سۆز و لایەنی سێکسی بۆ یەکتری ناکەن، بەتایبەتی لەو سەردەمیدا. نووسەر ئازادە لە

باسکردنی وەها پێوەندییەک لە نێوان کچ و دایک، بەڵام دەبێ
قەناعەت بە خوێنەر بکات بۆچی پێوەندییەکە وایە.
لە لاپەڕە (٢٣٧)دا، ئەلبێرت جلی کوردی لەبەر دەکات و جەمەدانیش
دەبەست□ت. ق□گ□□ دەڵێ کەس نەیناسییەوە؟ چۆن؟ سوورەیەکی ئینگلیز
لە هەر جلێکدا بێت یەکسەر دێتە ناسینەوە، بەتایبەتی لە شارێکی
کورداندا.
نووسەر دەرەقەتی دایەلۆگ نەهاتووە لە ڕۆمانەکە. نووسینی دایەلۆگ
بەشێکە لە هونەری □□□انەوە. وەک زۆربەی ڕۆمانی کوردی (سەتا ٩٩)،
دایەلۆگ بەشێکی زۆری ئەم ڕۆمانەی سەقەت کردووە. بە سێ شێوازی
جیاواز نووسراون (-…؛ :…؛ "…") و هەرسێکیان هەڵەن.
لە ئەلف و بێی نووسینی دایەلۆگ ئەوەیە کە کۆتەیشنت (quotation)
کردەوە، لە کۆتایی دایەلۆگەکە دەبێ دایخەی. لە هەندێ شوێن نووسەر
داینەخستووە.
دایەلۆگی درێژی زۆرە. پێویست ناکات نموونە بهێنمەوە، هەر کووی
ڕۆمانەکە بکەیەوە، دەیبینی. درێژی دایەلۆگ واتە لە کۆڵخۆکردنەوە،
واتە فڕێدانی زانیاری بە لێشاو، کە پێویست ناکات. خۆ نووسینی
ڕۆمان بە شەرتی پڕکردنەوە نییە، بە شەرتی ئەوە نییە بڵێی ئیللا
دەبێ بیگەیەنمە پێنجسەت لاپەڕە. لەبەر هەندێ ڕۆمانی کوردی بێتامە.
کاتێ دایەلۆگی درێژ دەکەیتە چەند پەرەگرافێک، دەبێ کۆتەیشن
بکەیەوە، لە کۆتایی پەرەگرافی یەکەم داین□خ□یت، سەرەتای هەر
پەرەگرافێک کۆتەیشن دەکەیەوە، بەڵام تەنیا لە پەرەگرافی کۆتایی
دایدەخەی. لەم ڕۆمانەدا، کۆتەیشن کراوەتەوە، بەڵام لە سەرەتای
پەرەگرافەیل کۆتەیشن نییە، هەندێ جاریش دانەخراوە لە پەرەگرافی
کۆتاییدا. بۆیە تێکەروپێکەر بووینە.
دایەلۆگ لەناو دایەلۆگ هەیە. ئەویش وەستای خۆی دەوێ. دەبێ بەم
شێوەیە بێت: "کە چوومەوە مالێ دایکم گوتی، 'بۆ ئاوا تاخیر
هاتییەوە'، بەڵام من وەڵامیم نەداوە." لێی وردبینەوە، دایەلۆگی
سەرەکی بە "کە" دەست پێ دەکات و بە "نەداوە" کۆتایی دێت.
دایەلۆگی دووەم کە ئی داکیتی تاک کۆتەیشنە. لەم ڕۆمانەدا،
لەبەرئەوەی ئەوها نەنووسراون، دایەلۆگەیل تێکەروپێکەر بوونە و
تامی ڕۆمانەکەیان نەهێشتووە.
کێشەیلی دەنگ و دایەلۆگ لەم ڕۆمانە بە ئاسانی چارەسەر دەبێ بێو
بە فرەدەنگی بێتە گێڕانەوە. بە گۆشەنیگای کەسی یەکەمی تاکی
سنووردار (خاڵان) ڕووداوەکان دێنە گێڕانەوە. خۆزگە ئەلبێرت،
کەشی، دێوار و کۆڵیار وەک خاڵان ق□گ□□ دەبوون. شتەکان ڕوونتر
دەبوون و خوێنەریش زێتر تامی لێیان دەکرد.
نووسەر هەقی چیرۆکی کچەی کافرۆشی نەداوە لەبەر لایەنی مێژووییی

سوارەی شکاک و داگیرکاریی ئینگلیز و شاری منارەکان. پێچەوانەکەشی ڕاستە: لەبەر کچەی کافرۆش هەقی مێژووی نەداوە. سوارەی شکاک و بەرهەڵستی و کوژرانی بە خەی ڕۆمانەکە. داگیرکاریی ئینگلیز و شاری منارەکان ڕۆمانێکی ترە. ڕاستە بە تێگەیین لە چیرۆکی کچەی کافرۆش، دەبێ نووسەر هێندە لایەنی مێژوویی باس بکات تا لە سیاقەکە بگەین، بەڵام درێژەی داوەتێ و لە زۆر شوێن دوور دەکەوینەوە لە کڕۆکی ڕۆمانەکە. هەر دەبنە وتاری مێژوویی.
بەشی (٢٣) گرنگە، باسی مردنی کچەی کافرۆشە. هێندە گرنگی پێ نەداوە و بەخێرایی باس کراوە. ئەو دەمەی کەشی دەڕفێنن، زۆر خێرا باس کراوە. دەبایە یەک دوو جار ڕایکردبا، هەست و سۆز و هەوڵ و کەسایەتیی کەشی ببینین. بەشەیلی (٧، ٩، ١٢، ١٣، ١٤، ١٨) لەگەڵ ئەو بەشانەی پەیوەندییان بە داگیرکاریی ئینگلیز و مێژووی سوارەی شکاکەوە هەیە، زیادەن، هەر فڕێدانی زانیارییە. دوورمان دەخەنەوە لە ڕۆمانەکە و بێزاریشمان دەکەن.
وێڕای ئەم کەماسییانە، ڕۆمانەکە شایەنی خوێندنەوەیە. من زۆر سەرسامم بە کەڕیاری کافرۆش. نووسەر بە هونەرێکی باڵای گێڕانەوە کەسایەتیی کەڕیارمان پێ پێشان دەدا. بێ ئەوەی پێمان بڵێت کەڕیار پیاوێکی مێشک کراوە و ئازا و تێگەیشتووە، لە ڕێی کار و هەڵسوکەوت و قسەکانی، پێشانمان دەدات چ مرۆڤێکە، بەتایبەتی لە لاپەڕەیلی (١٠٩، ١١١، ٢٠٩، ٢٥١). لێرە نووسەر وەستایانە تەکنیکی “پێم مەڵێ، پێشانم بدە” لە هونەری گێڕانەوەدا بەکار بردووە.

ئێوارانە ١٥ .. سەردار جاف

ئێوارانە بەنی بەخوردەکەی بەر ماڵان دە
شەو دەنگی چرکەی کاتژمێری تاریکی و
قرچە قرچی خەیاڵەکان دێ
ئێوارانە دەبنە بەن و خۆ لە نێو شین باوەکەدا نغرۆن
سەمفۆنیای بسکی لە تامە ژەهرە مارەکەی ” نالی ” دەچی
ئەمە کەی چەکەرەی گوڵە و خونچە و چرۆن
ئافاتەکن وڵا تەکیان کردەتە گوڵ
قریوەکان دەڕژێی لەنجەی شەنگەبەرییە تەکێڵە بە دەنگی بەرخەلن و
لەولایشەوە زایەڵەی ڕانە مێی دەنە خوار زەنگوڵ زەنگوڵ

زۆر دەمێکە شەکەت و ماندووی ئێوارانێکم
دەستم بگرێ و لە سۆراغم بخا
نوقمی زەردەی خۆرەتاو بم،
تا لە دامێنی خەرەندێکەوە قورتارم بکا
نازانێ ئەو خۆیەتی یا بووە بە من
دەڵێي دۆلفینن لە یەک بەستە ئاڵاون
ئەو سۆراخ و کنەی هزر دەکا
لێچوونێکە لە مینا رستەیە خنکاون
ئەشکەکانی دەمەو ئێواران لە شەوە ئەنگوستەیەکدا دەبنە ئازار
هەست و هەناسەیەکن
گریانی دەم رووناهی خونچەن و
کەچی نێرگزەجاڕێکە لە گوڵعوزار
خەونەکان دەچنە خەیاڵدانی یەکەوە و شکۆفەکان دەبنە دڕک و داڵەکەی
جەوەڵبۆر و رێگر
ئەم شەوە بۆ دانایەت
تاریکی لوولمان دەکا و خۆر لە زەردبوونی ژێوانە
ئیدی رۆژە و بۆ شەو دەبێتە جێگر
هەموو جارێ لە سەفەرەکانی ئەو رێیە
بۆن و بوخورد و گوڵ دەبەخشمەوە
کە دیققەیەکی ئەو عیشقە دەدەم
لەو بەریشەوە
دڕک و داڵ و تەلە دڕکاوییەکان هەڵدەوەرن و لێدەبنەوە
ئەو بووە تەلیسمێکی سیحراوی و پەشمەک ئاسا دەتوێتەوە
غوباری ئەم ئێوارە
بووە تەمتومانێک و لە ئاونگی سپێدان دەچێ
چراتۆڕمان هەر پێکەوە خەفە دەبێ و دەسڕێتەوە
داڵانێکی تاریکتر لە تاریکی
هەموو دەمێ لە ئاوێنە بوونی یەکداین
من هەر شین و تۆ شینتری
لە بیرت بێ خۆشمدەوێی تۆ کەسم و شیرینتری

ئەڵمانیا
٩ / ٢ / ٢٠٢٣

ژیژك ڕاستڕەوێکی گاڵتەجاڕە یان فەیلەسوفێکی جیهانی؟!.. سەڵام عەبدوڵڵا

ماوەیەکە ژیژك وەك فەیلەسوفێکی(چەپ، رادیکاڵ، مارکسی، شیوعی، لینینی) بە وێنەیەکی ستالین لە ژوور سەریەوە ناوی کەوتۆتە ناوان، بەڵام نازانم بۆچی بەو شێوەیە لێی تێنەگەیشتم. سوپاس بۆ هاوڕێم دلیر زەنگەنە وتارێکی(گابرێیل روکهێل- فەیلەسوف و رەخنەگرێکی فەرنسی ئەمریکیە و مامۆستای فەلسەفەیە لە زانکۆی فینوفا) بۆ سەر زمانی عەرەبی وەرگێڕا و لە سایتی(الحوار المتمدن، لە 29.1.2023) بڵاوکراوەتەوە. ئەم وتارە پشتی بە 99 سەرچاوە بەستووە و لە سایتی-Counterpunch.org-) بڵاوکراوەتەوە

لەم وتارە دوور ودرێژە بەشێوەی زانستی حەقیقەتی کەسایەتی، پەیام و ئامانجی ژیژك دەرکەوتووە کە مرۆڤ لەبەردەمی سەرسام دەبێت کە چۆن مارکسییەکە و ئەم هەموو هەڵویستە رقئامێزەی هەیە دژ بە مارکسیزم(لەبیرتان نەچێت چۆن بەناو رۆشنبیرانی سەربەخۆ، پێپەر و فەرنسیە بلیمەتەکانیان لە خەڵك کردبوو بە بیرمەندی گەور و ئەمەش بەشێکە لەو راستیانە لەبارەی ژیژکێ:

– ژیژك لە گۆڤاری(فۆرین پۆلیسی)وە لە ساڵی 2012 بە یەکێك لە باشترین 100 بیرمەندی جیهانی هەڵبژێردرا. دیك تشینی، رەجەب تەیب ئەردۆغان، نەتەنیاهو، ئەئیر داغان(بەرپرسێکی مۆساد) هاوبەشی ئەو هەڵبژاردەیەن.

- بەشداری کردووە لە دامەزراندنی حزبی لیبڕاڵ دیموکرات (LDS)و یەکێك بووە لە قسەکەرەکانی. یەکێك بووە لەو 4 ئۆپۆزیتسیونە بۆ سەرکایەتی یەکەم کۆماری سلۆڤینیا جیابوو.
- ئارەزووی جێبەجێکردنی سیاسەتی(دووبارە داڕشتنی ئابووری لیبڕالی. داوای(خصخصە)ی کردووە و وەك ئایدولۆچییەکی سەرمایەداری بەشێوەیەکی لابەلاکەرانە داوای(سەرمایەداری زیاتر بۆ حاڵەتەکەمان کە مانای بیمەی کۆمەڵایەتی زیاتری هەیە)
- بە گوێرەی بۆچوونی تۆمی مایرز(نووسەری ژیاننامەکەی)، ژیژك لە وڵاتەکەی رقی لە رۆشنبیری شیوعی هەبوو.
- یەکەم کتێبی لەبارەی هایدەگەر کە نازییەك بوو و لە لێی

پەشیمان نەبوو. ئەم کتێبە بوو بە سەرچاوەی سەرەکی ئۆپۆزیتسیونی سلۆقینی دژ بە شیوعییەت.

- بەشداربوو لە دامەزراندنی لقی فەرەنسی دەزگای فێرکاری(جان هوس) و سپۆنسەرەکانی بڕیتین بوون لە کۆمپانیا و سەرچاوەی حکومەتی رۆژئاوایی و لیستێك لەو پاڵپشتانی کاری تێکدەرانە دژ بە شیوعییەت و لەوانە دەزگای مارگریت تاتشەر، صندوقی کۆمەڵگەی کراوە(سۆرۆس)، دەزگای قۆرد، سی ئای ئەی، نید.
- دکتۆرای دووهەمی لە پاریس لە 1985 گەڕایەوە بۆ یوگسلاڤیا و سەرنجی رای گشتی وەرگرت وەك ئۆپۆزیتسیونێك خاوەن ئاراستەی رۆژئاوایی سەر بە تیئۆری فەرەنسی دژ بە شیوعییەت و رایگەیاند(وەك کەسێك بەشداربووم لە هەڵوەشاندنی دەسەڵاتی سۆسیالیستی لە یوگسلاڤیا). نووسەری ستونی سەرەکی حەفتەنامەی(ملادینا) کە بەشێك بوو لە لایەنە بەرهەڵستکارەکانی حکومەت.
- لە راپۆرتێکی دووروودرێژی حزبی شیوعی یوگسلاڤیا کە پشتیوانی لە سی ئای ئەی وەرگرتووە و لەو راپۆرتە تیشك خراوەتە سەر سەر بڵاوبوونەوەی دژ شۆڕشی ئەوانەی هەڕەشەی لە مانەوەی یوگسلاڤیای یەکگرتوو دەکەن.
- دوای ئەوە دانی ناوە بەوەی کە رێك ئەوە ئاراستەی بووە وەك ئۆپۆزیتسیونێك بەشداری کردووە لە روخاندنی شیوعییەت.
- بەشدارە لە پاراستنی مافی مرۆقی 4 تاوانبارەکە کە داوای هەڵوەشاندنی سیستێمی سۆسیالیستیان کردبوو و روخاندنی وڵاتە سۆسیالیستەکان. ئەم ئاراستەیە هاوتای رێنمایەکانی ئاسایشی نەتەوەیی ئەمریکایە ژمارە 133(NSDD) سەرۆك رۆناڵد ریگان کە لە 1984 بانگەوازی کرد بۆ بەرفراوانی هەوڵەکان بۆ"شۆڕشێکی هێمنانە" بۆ روخاندنی حکومەت و حزبە شیوعییەکان لە یوگسلاڤیا و وڵاتە سۆسیالیستیەکان.
- بوو بە سەفیی زانستی وڵاتەکەی پاش تێکدانی یوگسلاڤیا
- بە دڵسۆزی مایەوە بۆ لیبڕالیزم و دژایەتی شیوعییەت و وتی: کارێکم کردووە لەپێناویدا نزیکەی هەموو برادەرەکانم دۆڕاند. هەرگیز چەپێکی بائیشی وا ناکات.
- بەتەواوەتی پشتیوانیم کرد لە حکومەتی سلۆڤاکیا. حزبی (LDS) وەك حزبێکی سەرمایە هەوڵیدا بۆ هەڵوەشاندنی خۆماڵیکردن و جێبەجێکردنی(خصخصە). ئەمە لە سیاقی پاڵنانی صندوقی دراو و بانقی جیهانی بوو بۆ ریفۆرمی ئابووری سەخت و کەرتی پیشەسازی وێران کرد و دەوڵەتی خۆشگوزەرانی هەڵوەشاندەوە و کرێی کاری حەقیقی هەرەسی هێنا. کرێکاران بە شێوەیەکی

ترسناك بێكاركران(614000 هەزار كرێكار لە كۆی هێزی كاری پیشەسازی 2.7ملیون كرێكار لە نێوان 1990-1989 لەسەر كار لابران.

- پشتیوانی سەرەكی بوو بۆ ئەندامبوونی سلۆڤاكیا لە یەكێتی ئۆروپا و ناتۆ.
- ئەم رۆشنبیرە لە كۆمەڵگەی مەدەنی سەر بە رۆژئاوابوو كاتێ وڵاتەكەی سۆسیالیستی بوو.
- لەهەڵمەتهی بۆ هەڵبژاردنی بە سەرۆكی حكومە بانگەوازی كرد بۆ پاكسازی دەزگاكانی دەوڵەت لە سۆسیالیستەكان و وتی: لە سفرەوە دەست پێدەكەم بۆ ئیدارەدانی كاروباری ناوخۆ و پۆلیسی سیاسی. ئەو بانگەشانە خەونی سی ئای بوو.
- لە ژیاننامەی ئەم گاڵتەجاڕە(لاكان)یە هاتووە: لە(سلۆڤینیا) من وەك كەسێكی بێهەڵویستی تاریك، شووم، سیاسەتمەدارێكی پیلانگێڕ. من ئەم پیاهەڵدانەم پێخۆشە و لەلامدا زۆر دڵگیرە.
- لە وڵامی بۆدمانكردنی یوگسلافیا بەڵێ یان نا، وەك چەپێك ئەمەیە: هێشتا هەر بۆمبارانكردن بەس نیە كەرچی زۆر دواكەوتووە….من هەمیشە ئەمویست رۆژئاوا دەستوەردان بكەن.
- گەرچی خۆی بە توندڕەو پیشاندەدا، بەڵام پابەندی درووشمەكەی مارگریت تاتشەرە(ئەڵتەرناتیڤ نیە).
- سەرمایەداری لە هەموو سیستێمەكان خراپترە، بەم سیستێمێكی باشترمان نیە.

ئەم گاڵتەجاڕە نیولیبڕالە”ماركسیە” بەناوبانگە لە دنیای سەرمایەداری… لادەرێكی هەڵپەرستە بۆ دوا وشەكەی مانیفێستی كۆمونیستی: ئەی رۆشبیرە بەكارەكانی سەر بە رۆژئاوا یەكگرن و كتێبە داهاتووەكەم بكڕن یان فیلمە یان هەر شتێكم، هەر شتێك.

گاڵتەجاڕی ژیژیك لە راگەیاندنی كوردی وەك رزگار و پیامبەری ئازادی پیشاندەدرێ. ئەوە نیە لە سایتی وشە، (17.4.2019) هاتووە: (لەبارەی ئازادییەوەش ژیژك لەو بڕوایەدایە، كە ئازادی لە تۆڕی پێوەندییە كۆمەڵایەتییەكانەوە دروست دەبێ، كە سەرەتا لە خانەوادە و دواتر لە بازاڕە دواتر دێتە ژێر دەستی حكوومەت و سیستەمە جیا جیاكانی فەرمانڕەوایی، ئەو سوورە لەسەر ئەوەی كە هیچ شتێك ڕوون نابێ و حەقیقەت نییە، ئەگەر لە پشتەوەی پێوەندی كۆمەڵایەتی و سیستەمی سیمبۆل و هێماكان بوونیان نەبێ، كەواتە ئەو دوو شتەی پێناسی مرۆڤن، لە هەمان كاتدا وەدیهێنەری ڕووناكی و ئازادین بۆ ژیانی مرۆڤەكان.)

ئەمانە ئەڵێی میمونن، بە سەرسامیەوە بۆ ئەم جۆرە گاڵتەجاڕانە دەڕوانن و لێیان بووە بە پەیامبەر. هەر راستیانە ئازادی لە تۆرە کۆمەڵایەتیەکان سەرچاوە وەردەگرێت؟ تۆ بڵێ ئازادی لە رزگاریمان لە کاردا نەبێت؟!

سایتی(ڕۆژنیوز، 29.9.2022) بەبێ ئەوە وردببنەوە، وتەیەکی ژیژکیان وەرگرتووە و لە پێشەوە وەك فەیلەسوف و رەخنەگری بەناوبانگ پێهەڵدەڵێن: ئەو ڕاپەڕینەی بۆ دروشمی “ژن، ژیان، ئازادی” لە دوای کوژرانی ژینا ئەمینی لە وڵاتی ئێران سەریهەڵداوە، جیاوازە لەگەڵ بزوتنەوە و فێمینیزمی وڵاتانی پێشکەوتوو و دژی پیاو نییە.)

ژیژیك لەو وتەیەش: 1- راستی نەپاراستووە، چونکە تووشی گشگیرکردن بووە(بزووتنەوەی فێمینستەکان). 2- هەموو فێمینیستەکانی ڕۆژئاواش دژی پیاو نین. چەندین رەوت و بۆچوونی جیاوازیان هەیە و ناکرێ هەڵویستی فێمێنستێکی سۆسیالیست و فێمنستێکی راستڕەو و کۆنەپارێز و دیموکرات و ئەنارشی و لیبڕال بە یەك چاو تەماشایان بکرێ. 3- مەعریفەتێکی نوێ نیە کە داخوازی ژنان و شێوەی خەباتیان لە ئێران یان هەر وڵاتێکی تر جیاوازن. نە داخوازایان گشتگیر دەکرێ و نە ناوەڕۆکی بزووتنەکانیان.

لە نامیلکەیەکی دەزگای ئایدیا(100 کتێب) تایبەت بە کابرای قەشمەر، لە گفتوگۆی تاتس تسایتوونگ، بە راشکاوی نەزانی خۆی درخستووە لە هەڵسەنگاندنی(بەهاری عەرەبی): ئەوەی ئێمە لەم شۆڕشانەدا دەیبینین بریتییە لە، بزووتنەوەیەکی ئونیڤێرساڵ» جیهانی، کە خەبات بۆ ئازادیی و هاوکاری زیاتر دەکات«.

ئەم قەرەقوشە”چەپە” لەبارەی کۆمونیزم بەم شێوەیە دەدوێ: (- لە ڕوانگەی منەوە، کۆمۆنیزمی سەدەی بیستەم، مەزنترین کارەساتی ئەخلاقی- سیاسییە لە مێژوودا، کارەساتێکی گەورەتریشە لە فاشیزم، بەڵام لە سەرەتای رۆژانی شۆڕشی ئۆکتۆبەر دا وەهای بوونی چەمکی (دەندەیی سور)، ئازادیی تایبەتی و تۆقینەوەی ئەدەبی بەرلەوەی ببێتە کابوس(

ژیژك بە خۆی گەمژەیی خۆی دەردەخات کاتێ دوو سیستەمی جیاواز بە ناو و ناوەڕۆك و ئامانج و پێکهات و فەلسەفە و بۆچوون بەیەك دەشوبهێنێ، بەداخەوەیە سووپای سووری سۆڤێت سەرکەوتنی بەسەر نازیزم بەدەستهێنا و تەنانەت سوڤێت بە خراپتر لە رژێمی نازی هیتلەی دەزانێ:

“ئەگەر ئاستێکی دیاریکراوی ئازارەکان بپێویت، ستالینیزم لە نازیزم خراپتر بوو”، وادیارە بۆ داخەوە دەڵێت کە سوپای

سووری ستالین شکستی بە ئامێری جەنگی نازی هێنا. [4] ئەو پێداگری دەکات کە ڕێبازی سێیەم لە توندوتیژییەکانیدا وەک کۆمۆنیزم "ڕادیکاڵ" نەبووە و "کێشەی هیتلەر ئەوە بوو کە ئەو بەس توندوتیژ نەبووە". [5] ڕەنگە بتوانێت هەندێک ئامەژگاری لە ماو تسیتۆنگ وەربگرێت کە بە گوێرەی ئەم تیۆریستە گەورەیە "بڕیاری بەبەرزییانە بۆ برسیکردنی دەیان ملیۆن کەس و مردنی" داوە. [6]
لەڕاستیدا هەڵپەرستێکی لیبڕاڵ و گاڵتەجاڕ لە دەزگای ڕۆشنبیری ئیمپریالیستەکانە و لەبەرچاوی ڕۆشنبیرە کارتۆنییەکان بووە بە فەیلەسوف.
ئەم بابەتە زۆر هەڵدەگرێت و هیوادارم هاوڕێ و برادەری تر خەمی نووسینێکی تری هەبێت لەم بارەیەوە.

حەصانێ.. پشکۆ ناکام

سەرکردەی هیچ وڵاتێک پەلاماری کاروانی بازرگانی لە دەریا یان لەسەر ئەرز بدات ئەوە بە یەک و دوو کردن پێ ی ئەڵێن "چەتە/قرصان"، محمدی قوڕەیشی کاروانی بازرگانی قوڕەیش نەما بوو پەلاماری نەیا و تاڵانی نەکا ، کەس هیچی نەووت چونکە ئەو: پێغەمبەری خوا بوو…!!!

() هەر سەرکردە یان فەرمانڕەوایەک یەک لەسەر پێنجی داهاتی میللەتەکەی بەرە بۆ خۆی ئەوا ئەو زاتە بە "دزی کردن" لە داهاتی گشتی تاوانبار ئەکرێ ، بەڵام محمدی قوڕەیشی بەناوی "یەک لە پێنج / خمس"ی خوا و پێغەمبەرەکەی ،یەک لەسەر پێنجی هەموو داهاتی قوڕەیشی بۆ خۆی لوش ئەدا و هیچی پێ نەووترا چونکە ئەو: پێغەمبەری خوا بوو…!!!

() لە شەڕی دوو وڵات یان دوو لایەن ، سەرەکی لایەنە سەرکەوتووەکە چی کچی شێخ و شەنگی لایەنە دۆڕاوەکە بە "ڕابواردن" بۆ خۆی ببات ، ئەو سەرەکە پێ ی ئەووترێ "شەهوانی" ، کەچی محمدی قوڕەیشی لە داگیر کردنی خەیبەر جولەکەکا نا چی کچی دەگمەن وەک" سەفیە کچی حوەی"و "ریحانە کچی شمعون" هەیە بردنی بۆ خۆی و ناوی لێنان

“دەستکەوتی جەنگ/ غنیمة”،
لەگەڵ ئەوەیشا کەس فزەی لەوە نەهات چونکە ئەو: پێغەمبەری خوا بوو…!!!

() گەر سەرکردەیەک ووڵات و گەلەکەی دووچاری نەهامەتی و نەدووان بکا ، بۆ کەسەکی “خوێن مێژ” ئەناسرێ ، محمدی قورەیشی لە تەنها هەشت ساڵا “27” جەنگ و (56) پەلاماری سەربازی بۆ جێ گەیانوە ، کەسیش هیچی نەووتوە چونکە ئەو:
پێغەمبەری خوا بوو…!!!

() هەنانی کچەکی (9) نۆ ساڵان لەلایەن فەرمانڕەوایەکی پیرەوە بۆ “نەخۆشی سێکس” ناو ئەبرێ ، سەرەڕای ئەمە محمدی قورەیشی “عائشە”ی بە (6)شەش ساڵی بردە لای خۆی و کە بوو بە (9)ساڵ هێنای کە تەمەنی وەک باپیری وا بوو.! کەس ناڕەزا نەبوو چونکە ئەو: پێغەمبەری خوا بوو…!!!

() کاتێ سەرکردەیەک یاسا یان فەرمانێک دەرئەکا نابێ خۆی لە سەروو ئەو یاسایەوە بێ ، کە وای کرد ئەبێ بە “دیکتاتۆر”، بەڵام محمدی قورەیشی کە یاسای ئیسلامی حەڵاڵ بوونی چوا ر ژنی بۆ پیاوەکانی بۆ دوایەوە بوون دەرکرد خۆی (11) ژنی “ئاشکرا”ی هەبوو ، هەمووش بێ دەنگ بوون ، چونکە ئەو : پێغەمبەری خوا بوو…!!!

() یەکێ لە سیفەتەکانی “مافیا”ئەوەیە کە نەیارەکانی خۆی لەناو ببات و هەرکەسێ لێ ی جیابوە بە”خائین”ناوی ئەبات، کەچی محمدی قورەیشی فەرمانی کوشتنی بۆ هەموو ئەوانە دەرکرد کە بەجێیان هێشت و بە “مورتەد”ناوی بردن و ووتی: (ئەو کەسەی دینەکەی بگۆڕێ ئەبێ بکوژرێ)… و هەمووش لێ ی بێ دەنگن ، چونکە ئەو: پێغەمبەری خوا بوو…!!!

() هەر سەرکردەیەک پێکهاتە و کەمە نەتەواتییەکان لەناو بەرێ یان بە کۆچ کردن ناچاریان بکا ئەوە بە”تاوانباری جەنگ”ئەژمێرێ ، بەڵام ئەبینین محمدی قورەیشی “یهود بنی قورية”ی قەتڵ و عام کرد و”یهود بنی نظیر”ی ناچار بە ڕاکردن و پاشان بە کۆچ کردن کرد ، بەیاریشی دەرکرد : جگە لە ئیسلام نابێ یەک مەسیحی یان جولەکە لە جەزیرەی عەرەبیا بمێنێ ،، ئەستاشی لەسەر بێ کەس نوتقی نەکرد چونکە ئەو: پێغەمبەری خوا بوو…!!!

() سەرکردەیەک بڵێ ئەو لەلایەن خواوە ڕاسپێدراوە هەرچی نەبێ بە ئیسلام ئەبێ بکوژرێ ، یان پەشیمان ببنەوە و شایەتمان بە تەنهایی

خوا و گەورەیی خۆی وەک پێغەمەر بێنن ، ئەو کاتە بەر لێبوردن ئەکەون و لەناو ناچن.. بەو سەرکردەیە ئەووترێ" کەم ئەقڵ /شێت"، کەچی محمدی قوڕەیشی ئەوانەی کرد و شەڕی دونیای کرد و کەس باسی لێوە ناکا ، چونکە ئەو:
پێغەمەری خوا بوو…!!!

…. ئاخۆ بۆچی چاوپۆشی لەو هەموو تاوانانەی ئیسلام و پێغەمەرەکەی ئەکرێ ؟ تەنها لەبەر ئەوەی پاساوێکی ئایینی لە پشتەوەیە ؟ بۆ هەر ووڵاتێک و هەر لایەنێک بە جۆرێک باسی لێوە ئەکا ؟
ئایا ترسیان لە فرۆشتنی نەوتەکەیان هەیە..؟ ..تۆ بڵێ ی سازش لەسەر"مێژوو" بکرێ و کەی مێژوو خراوەتە تەرازووی پارە و توند و تیژی و باز بە سەردانا ..؟..گەر محمدی قوڕەیشی وەک پێغەمەرێک بۆی هەبووبێ ئەو هەموو کوشت و کوشتار و تاوانانە ئەنجام بات ، خۆ هیتلەر.. و.. ستالین.. و مۆسۆلینی.. و صدام..و..و.. لای بەشێک خەڵک بۆ ئەوان پێغەمەرێک بوون بۆ خۆیان ، کەواتە ئەوانە لە پێغەمەرە مەزنەکانی خوا و مێژوون و شەرعییەتێک هەیە لە تاوانەکانیانا ..!!
یان ئەبێ هەر هەموویان بە "محمد"یشەوە تاوانبار بکرێن ، وەک یەک سەیر بکرێن، بۆ ئەمە ئیسلام و محمد یش پارێزراو نین و ناخرێنە لیستی : "حەصانە" ەوە

پەیام ئیبراهیم و رۆمانی نازیلێی مانگ و شازادەی خۆر.. رەزا شوان

باسکردن لە رۆمان، باسکردنە لە جۆرێکی گرنگ و باو و بڵاوی ئەدەبی، کە شوێنێکی بەرزی لە ئەدەبی نوێدا هەیە. رۆمان هونەرێکی خەیاڵی تازەیە لە هونر□کانی ئەدەب. کە لە رۆژئاوادا سەری هەڵدا. رۆمان لە چیرۆک درێژترە، یا لە زنجیرە چیرۆکێک پێکهاتووە. بە شێوەی پەخشان داد□□ژرێت و باس لە ک□م□□ک رووداوی هەمەجۆرە دەکات.

بەجگە لە پاڵەوانی سەرەکی، ژمارەیەکی زۆری کاراکتەری (کەسایەتی) تێدا بەشدارن و ڕۆڵیان لە ڕووداوەکانی ڕۆماندا هەیە. دەشێ ڕووداوەکان لە لە شوێن و دۆخێکی نامۆ و خەیاڵیدا بن. دەشێ کاراکتەررکان راستیبن یا خەیاڵیبن، مەرجیش نییە کە تەنیا مرۆڤبن، دەکرێ باڵندە و ئاژەڵ، یا شتی خەیاڵی و ئەفسانەیی بن، بە تایبەتیش لە ڕۆمانی منداڵاندا. خەیاڵ ڕۆڵێکی سەرەکی و گرنگی لە نووسینی ڕۆماندا هەیە. لە سەردەمی ئەمڕۆدا، بەراورد بە ژانرەکانی تری ئەدەب، ڕۆمان گرنگترین ژانری ئەدەبییە و زۆرترین خوێنەری هەیە. جیوازیشی لەوەدایە، کە چێژ و خۆشی و جوانی و هونەر و زمان و ئەندێشە و فانتازی و ئەفسوونی لەخۆگرتووە و باس لە کێشەکانی ژیان و لە ململانێی نێوان باش و خراپ و شەڕ و ئاشتی و لە هیوا و لە خەونەکانی مرۆڤ دەکات. ڕۆمان خوێنەران دەهێنێتە ناو جیهانێکی بەرینەوە. وایان لێدەکات کە دەست لە خوێندنەوەی هەڵنەگرن تا بزانن ڕووداوەکان بۆ کوێ دەگەن و بە چی کۆتاییان دێت.

ئەگەرچی ڕۆمان بە هونەرێکی ئەدەبی تازە دادەنرێت. بەڵام ڕۆمان مێژوویەکی دانەبڕاوی هەیە. کە دەگەڕێتەوە بۆ زیاتر لە دوو هەزار ساڵ بەر لە ئەمڕۆ. ڕەسەنایەتی سەرهەڵدانیشی بۆ یۆنانییەکان و ڕۆمانییەکان دەگەڕێتەوە.

گەورەکان زیاتر حەز لە خوێندنەوەی ڕۆمانی ریالیزمی دەکەن، کە شتی لۆژیکیان لەخۆگرتوون. بەڵام منداڵان هۆگری خوێندنەوەی چیرۆک و ڕۆمانی خەیاڵیین، کە پاڵەوان و کاراکتەرەکانیان منداڵانن یا ئاژەڵ و باڵندەن یا شتی خەیاڵی و ئەفسانەیین. چێژ لە سەرکێشییەکانی پاڵەوانەکانی چیرۆک و ڕۆمانەکان وەردەگرن. لەمە زیاتر درێژە بەم پێشەکییە نادەین و دەچینە سەر کرۆکی ناونیشانی ئەم نووسینەمان.

خوشبەختانە لە کۆتایی ساڵی پار (٢٠٢٢) و لە ئەمساڵدا (٢٠٢٣) دا لە لایەن دوو نووسەری ناسراوی کوردمان لە بواری ئەدەبیاتی منداڵان، دوو ڕۆمان بە زمانی کوردی بۆ منداڵان چاپکران. ڕۆمانی (کچی دورگە بچکۆلەکە) لە نووسینی مامۆستا (ئەمین محەمەد) بۆ مێردمنداڵان. ڕۆمانی (نازیلەی مانگ و شازادەی خۆر) لە نووسینی خاتوو (پەیام ئیبراهیم) بۆ نەوجەوانان. پێموایە هەردووکیان بە هەڵە نەچوونە کە نووسیویانە بۆ مێردمنداڵان و نەوجەوانان. چونکە منداڵانی خوار تەمەنی سیانزە ساڵان، ئەو پشوودرێژییەیان نییە کە ڕۆمان بخوێننەوە و لە هێماکان تێبگەن.

هردوو رمانکش ل چوارچوییکی کلاسیکی خیائامزدان و ب شوازکی فانتازی ئاسان داڕژراون. ب گیشتنی پاوانی رمانکانیان ب خونکانیان، پنایان ب ئفسوون (جادوو) بردوون، ب ئوی بسر ئستم و ل توانابدر سرکون و خونکانیان بدی بهنن. گل ل کز رمانووسانی جیهانیش ل شاکار رمانکانیان ب منداڵان و مردمنداڵان، ب رووبووبوونو و سرکوتنی پاوانکانیان بسر کش و تگرکاندا و گیشتنیان ب خونکانیان پنیان ب جادوو بردوون. زرن گر ناویان بهنین.
پاوانی هردوو رمانکش (لولو) و (ناز) دوو کچی جوانکیل و ئازا و ژیر و سرکشن. هنانیدی خونکانیان دبن دوو جیهانی نموونیی دروستکراوی زادی خیای هردوو رمانووسک. تمنی هردوو پاوانکش ل یکتریو نزیکن.
هردوو رمانک دوو ئزموونی تازن ل بواری نووسینی رمانی کوردی ب مردمنداڵانی کورد. دوو دستپشخریی ترسشکنن ب نووسین و چاولکردنیان و ب سرهڵدانی رمانی تازی کوردی ب منداڵان. مژدبخشن ب پشکوتن و ب داهاتوویکی باش ب رمانی منداڵانی کورد. ئوی ب وردی هردوو رمانک بخونتو. هست بو دکات ک چند خاکی هاوبش و لیکچووی نزیک ل نوان ئم دوو رمان کوردییدا هی.
مبستیشم ئو نیی ک ئم دوو رمانووس چاویان ل یکتری کردووبت.

دوو هفت پش ئستا، نووسینکمان لژر ناوی (خوندنویک ب رمانی کچی دورگ بچکلک) نووسی و باومان کردو. پمخش ک ب کورتی و ب چی باس ل رمانی (نازیلی مانگ و شازادی خر) یش بکم.
رمانی (نازیلی مانگ و شازادی خر) ل نووسینی چیرکنووس و راگیاندکار و سرپرشتیکار و ئامادکر و پشکشکری برنامی (چیرک ب منداڵان) ل تلفزینی پروردیی.
خاتوو (پیام ئیبراهیم عبدولڕحمان)ە. ک یکم ژنی کورد ک رمان ب منداڵانی کورد بنووست. بمش ناوی چوو مژووی سرهڵدانی رمانی منداڵانی کورد و تا هتای شانازی و شکداری و نمریی ب خی تمارکرد.
پیام خان لدایکبووی شاری سلمانیی و هر ل سلمانی دژی. درچووی بشی ژمریاریی. ل پلی چواری قوتابخانی بنتییو، هگری نووسینی شیعر بوو. دوایی دستی ب نووسینی

چیرۆک بۆ منداڵان کردووە. لە (٢٠١٠) وە، چیرۆک بۆ منداڵان دەنووسێ و لە گۆڤارەکاندا بڵاوی کردوونەتەوە. تا ئێستا بەم ڕۆمانەیەوە شەش کتێبی چاپکراوی هەیە ناوەکانیان (سمۆرەی میهرەبان، ژینگەکەم دەپارێزم، قاپی خواردنەکەی یەسنا، ئۆتیزمم هاوکاررم بە، ددانی ورچە، نازیلەی مانگ و شازادەی خەر) خاتوو پەیام ئەندامەکی چالاکیشە لە چەند ڕێکخراوەکی پەروەردەیی و ژینگەپارێزی لە سلێمانی.

خاتوو پەیام هاوسەرگیریی کردووەدایکی (دوو کوڕ) و (دوو کچ) ە.

ڕۆمانی نازیلەی مانگ و شازادەی خەر، نەبەرەی ڕۆماننووس پەیام خانە، هیوای نووسینی ڕۆمانی تری بۆ منداڵانی کورد بۆ دەخوازین.

وێنەی بەرگی ڕۆمانەکە و (١٣) وێنەی ڕوونکردنەوەی ڕەنگاوڕەنگ لەلایەن وێنەکێش (جەژوان عەبدوڵڵا) وە کێشراون. کوالێتی وێنەکان باشن. بەڵام خۆزێگە شێوەیەکی کوردی بە نازەوە دیاردەبوو، جلەکی ساکاری کوردیی لەبەربوایە، زیاتر سەرنجی منداڵانی کوردی ڕادەکێشا. گەر لە وێنەی ژمارە (٢) بڕوانین. وێنەکە هیچ شێوەیەکی کوردی پێوە دیارنییە. هەڵەیەک لە وێنەکاندا هەیە. نازەی پاڵەوانی ڕۆمانەکە لە یەکەم وێنەوە تا دوا وێنە هەر هەمان شێوە منداڵەی هەیە، وەک ئەوەی کات وەستابێ و نەگۆڕابێت. لە کاتێکدا ئەو گەورەدەبێت و هاوسەرگیری لەگەڵ شازادەدا دەکات و دووگیان دەبێت. دەبوایە کاک جێژوانی وێنەکێش دوا وێنەی نازەی لایەنی کەمەوە لە شێوەی کچەکی نەوجەوان بکێشایە. شازادەش لە وێنەکەدا لە تەمەنی منداڵێکی یانزە بۆ دوانزە ساڵی دایە، دەبوایە خاتوو پەیام هەستی بەم هەڵەیە بکردایە. من وەکو خوێنەرێک لە وێنەکان دەڕوانم، نەک وەک ڕەخنەگرێک.

دکتۆر (ماجد خەلیل) پێشەکییەکی جوانی بۆ ڕۆمانەکە نووسیوە، هۆی دواکەوتنی نووسینی ڕۆمانی کوردی بۆ قۆناغە سیاسییە ناڵەبارەکان دەگەڕێنێتەوە. بەڵام گرنگترین هۆی دواکەوتنی ڕۆمانی منداڵانی کورد بۆ داگیرکردنی کوردستان دەگەڕێنێتەوە. کە زیاتر لە سەد ساڵە داگیرکەران بواری کوردیان نەداوە سەری خۆشی بخورێنێت. هەمیشە هەوڵی قڕکردن و سڕینەوەی ناسنامەی نەتەوەیی کوردیان داوە و دەدەن.

دکتۆر ماجد لە پێشەکییەکەیدا، سەرهەڵدانی دەستپێکردنی ڕۆمانی منداڵان لە جیهاندا بۆ (جۆن نیوبەری) دەگەڕێنێتەوە، بە

دروستیش بە ساڵی (١٧٤٤ز). بەڵام جۆن نیوبەری لە سەرەتادا، شاکارە رۆمانی (رۆبنسون کرۆزو ـ ١٧١٩ز) لە نووسینی (دانیال دیڤو)، کە بە گەورەساڵان نووسیویەتی. ئەو کورتی کردەوە و بە زمانێکی ئاسانتر و بە شێوازێکی ناسکتر و شیرینتر بە منداڵانی داڕشتەوە.
رۆمانی (گەشتەکانی گەلیڤەر) لە نووسینی رۆماننووس (جوناسان سویفت) کە لە ساڵی (١٧٢٦) نووسیویەتی، بە کەنترین و بەناوبانگترین رۆمان بە منداڵان دادەنرێت.
خاتوو پەیام ئیبراهیم، لە رۆمانی نازیلەی مانگ و شازدەی خەردا، بە شێوازێکی فانتازی و بە تەکنیکێکی تۆکمە و بە زمانێکی کوردیی ناسک و شیرین و ئاسان رۆمانەکەی داڕشتووە. لە میانەی نازیلەی پاڵەوانی رۆمانەکەی، کاری لەسەر زجیرە ڕووداوەکانی کردووە، کاری لەسەر ڕەهەندی پەروەردەیی دروستی منداڵان کردووە. کە کۆمەڵێک بەهای بەرزی بەرجەستەکردووە، کە دەیەوێت لە دەروونی منداڵانی کوردا بیان روێنێت. وەک: ڕەوشت بەرزی، خۆشەویستی، هاوڕێتی، دڵسۆزی، هاوکاری، سوزداری، متمانە بەخۆبوون، ئازایەتی، مرۆڤایەتی، باڵندە و ئاژەڵدۆستی، ژینگەدۆستی، بەزەیی و دلۆڤانی، حەزی سەرکێشی، گەشبینی، هیواخوازی، چاکەخوازی، یارمەتی، تێکۆشان، کۆڵنەدان، فریاڕەسی، سەرکەوتن، … هتد.
فانتازیش بە شێوەیەکی ئەدەبی دەوترێت، کە مەیلی ئەوەی هەیە لە جیهانی داب و نەریتی باودا دابڕێت و کاری لە لۆژیک بەدەر بکات. فانتازی یەکێکە لە فاکتەرەکانی پێشکەوتن و داهێنان لە جیهانی رۆمان و چیرۆک و هونەردا.
خاتوو پەیام، خەونی منداڵان لە هێنانەدیی داهاتوویەکی باشتر و ژیانێکی خۆشتر، لە نازەی ئازا و دلۆڤانی پاڵەوانی رۆمانەکەیدا بەرجەستە دەکات و دەیکات بە نوێنەریان. نازە خەونی ئەوەی هەیە کە بفڕێت و سوورە لەسەر هێنانەدیی خەونەکەی. ئەم خەونەش پێویستییەکی هەموو منداڵانە، بە ئەوەی ئاشنای جیهانێکی فراوانتربن و شتی تازە بدۆزنەوە و زانیاری زیاتر وەربگرن و ئەزموونی تازە فێربن. هێنانەدیی ئەم خەون و خواستەش، پێویستی بە بڕیارێکی تۆکمە و بە ئازایەتی جەستەیی و دەروونی و بە سەرکێشی و سووربوون و کۆڵنەدان و هەنگاونانی کرداری هەیە. بە هاوکاری و هاوڕێتی و بە هێزی لە توانەبەدەر هەیە. رۆماننووس خاتوو پەیام بە هێنانەدیی خەونەکەی نازە، جەختی لەسەر هەموو ئەو فاکتەرانە کردووە. ئەو هەستەی لە ناخی نازەدا رواندووە، کە لە سایەی ویستن و متمانە

بەخۆبوون و سووربوون و ئیرادەیەکی بەهێز و پۆڵاییندا، لە سایەی هەوڵ و کۆششکردندا، شتێک نییە کە ناوی ئەستەم بێت. هەموو خەون و هیوایەک دێتەدی گەر مر□ق د□ست لە خواست و خەون و هیواکانی ه□ن□گرێت. شاعیرێکی عەرەب دەڵێت:
ئەوەی ویستی بە خۆر بگات، بە تیشکەکانیدا سەرکەوت بۆ گەیشتن بە هیوای.
حەزەکەم بە کورتی، ئاماژە بە دوو نموونەی ئیرادەی راستی ب□د□م:
لە سەرەتاکانی ساڵی شەستەکانی سەدەی رابردوودا، لە گەرمەی ململانی و پێشبڕکێی نێوان ئەمریکا و یەکێتی سۆڤیەتدا. بۆ باڵادەستی لە بواری پشکنینی ئاسمانیدا. ئەمریکا ویستی پێش سۆڤیەت مر□ق بنێرێتە سەر مانگ و بە ساغیش بیگەڕێنێتەوە بۆ سەر زەوی، ئەوبوو کە (جۆن کەنەدی) سەرۆک کۆماری ئەو کاتەی ئەمریکا، لە ساڵی (١٩٦١) دا بڕیاری ناردنی مرۆڤی بۆ سەر مانگ دا. کە زۆر بەی سەرکردەکانی جیهان گاڵتەیان پێکرد و بە خەونێکی ئەستەم و نەزۆک ناویان برد. بەڵام لە سایەی هەوڵدان و سووربووندا، خەونەکەی کەنەدی هاتەدی و لە ساڵی (١٩٦٩) دا ئەمریکا لە رێی کەشتیی ئاسمانی (ئەپۆلۆ - ١١) ەوە، مرۆڤیان گەیاندە سەر مانگ کە هەردوو کەشتیوانی ئاسمانی ئەمریکی (نیل ئارمسترۆنگ) و (باز ئا□□درین) بوون، لەسەر مانگ دابەزین و بە ساغیش گەڕانەوە بۆ سەر زەوی. خەونی ئێستای ئەمریکا ناردنی مرۆڤە بۆ سەر هەسارەی کەیوان (مەریخ) ئەمەش ئەستەم نییە و دێتەدی.
زیاتر لە (٧٥٠) ساڵ بەر لە ئێستاش بیرمەند و زانای ئینگلیزی (رۆجەر بایکۆن) کە هێشتا بال□□ن و فڕۆکە دروست نەکرابوون، وتی:" لە داهاتوودا مرۆڤ دەتوانێت ئامێرێک دروست بکات و پێی بف□□□ت" کە چی بە شێت و گوم□□ا و دژ بە ئاین ناویان برد و لە کەنیسە دەریان کرد. ئەوەتا خەونەکەی رۆجەر هاتەدی و ف□ر□کە دروستکرا.
ئەو خەونانەی کە لە ئ□م□□□دا دەمانەوێت، پێویستە لە خەیاڵ و ل□ ه□زری منداڵانی ئ□م□□□مدا بەرجەستەیان بکەین. چونکە دواڕۆژی گەلەکەمان لە دەستی منداڵانی ئەمڕۆمان دایە. هەموو بیرێکی نوێش بە قۆناغێکی دژایەتیکردندا تێدەپەڕێت.
نازەی پاڵەوانی رۆمانەکەی خەونێکی گەورەی هەیە، خەونەکەشی (فڕین) ە، بۆ ئەوەی بە جیهانێکی فراوانتر و ب□ گیان□ب□رانی زۆرتر و بە ژینگەیەکی گەورەتر ئاشنا بێ. لە پێناوی هێنانەدی ئەم خەونەشیدا، توانی بەسەر ئەستەمدا سەربکەوێت و خەونەکەی

بیهێنێتەدی. ئامانج لە فڕینەکەی خاتوو پەیام. ئەوەیە کە ژیان نابێت بوەستێت و بچەقێت، چونکە وەستان مردنە. دەبێت خەون بە داهاتوویەکی باڵاترەوە ببینین. بۆیە ڕۆماننووس بە دەمی ژولیای یەکێک لە کاراکتەرەکانەوە دەڵێت:"هەموو جیهان خەون بە فڕینەوە دەبینن، ئیمە خەونی هەموو جیهانمان بەدی هێنا" ئامانجی ژان و ژولیا، ئەوەبوو کە شارێک لە مرۆڤە باڵدارەکان دروستبکەن. کە هەموویان توانای فڕینیان هەبێت، وەک و نموونە و سەرمەشق، چەند منداڵێکیان لەنێو ئەشکەوتەکەدا فێری فڕین کردوون. ڕۆماننووس خەونی فڕین بەر گوێی کۆرپەلە جوانەکەی ناو سکی نازیلە دەدات. شاژنی مانگ دەڵێت: "دەبێت منداڵەکەم خەونی هەبێت، چونکە مرۆڤ بەبێ خەون وەک ئەوەیە هەر نەژیابێت".

هەردوو هاوسەری زانای جەنەتیک (ڕەگەزی) ژان و ژولیا، کە دوو کەسایەتین لە ڕۆمانەکەدا دەڵێن:"لە وڵاتی خەمان ئێم خەونەمان هەبوو، کاتێک پێیان زانین ویستیان بمانگرن و ئەشکەنجەمان بدەن. بۆیە ئێمە بەیارمادا شارەکە بەجێبهێڵن، هەڵهاتووین بۆ ئەم ئەشکەوتە".

بەچی خاتوو پەیام ئیبراهیم و مامۆستا ئەمین محەمەد پاڵەوانی چیرۆکەکانیان کچن؟

لە نووسینەکمدا لەژێر ناوی (نایەکسانی ڕەگەزی لە ئەدەبی منداڵاندا) کە لە (٢٠٢١)دا لە سایتەکاندا بڵاوم کردەتەوە.

جەختم لە نایەکسانی و ناهاوسەنگی و نادادپەروەری لە ڕۆڵی ڕەگەزی کچان کردووە، کە بە زەقی بە دیدەکەین. کوڕسالاری لە چیرۆک و ڕۆمانەکاندا ڕەنگدانەوەی هەیە، بە زۆری پاڵەوانی چیرۆک و ڕۆمانەکان کوڕن. هەموو هێز و توانا و ئازایەتی و قارەمانێتی و هیوا و سەرکێشی و فریاڕەسی و سەرکەوتنێک دراونەتە پاڵ کوڕان. بەڵام سۆزدای و بێ دەسەڵاتی و لاوازی و بێ هیوایی و بەدبەختیش دراونەتە پاڵ کچان. ئەمەش جیاوازییەکی زەقی ڕەگەزییە و ناڕەوایەکی گەورەیە بەرانبەر بە کچان. ئازادی و پێشکەوتنی گەل و نیشتمان لە هەموو بوارەکاندا، بەندن بە بەدیهێنانی یەکسانی و هاوسەنگی ڕەگەزییەوە لەسەر بنەمای توانا و لێهاتوویی و شایستەیی.

نووسەرانی بوارەکانی ئەدەبیاتی منداڵان، دەتوانن ڕۆڵێکی گرنگ و کاریگەریان لە چاندنی تۆوی یەکسانی جەندەریدا هەبێت. بۆیە بەشێکی زۆری نووسەرانی منداڵان لەم سەردەمەدا، بە زۆری پاڵەوانی بابەتە ئەدەبییەکانیان کچن، دەیانەوێت قەرەبووی

ئەو ستەم و نایەکسانییەیان بۆ بکەنەوە. بە سەلمێنن کە ئازایەتی و هێز و تواناکانی کچان لە کوڕان کەمترن نین. خاتوو پەیام دەڵێت:"لە ڕۆمانەکەدا بەدوور لە هەر بابەتێکی ئایدۆلۆژی و ڕەگەزی و نەتەوەیی، تەنها ئامانجم پێشاندانی توانای کچە و هاندانییەتی بۆ سەرکەوتن".
ڕۆمانی نازیلەی مانگ و شازادەی خۆر، تا ڕادەیەک لەبیرۆکەی ڕۆمانی (ئەلیس لە وڵاتی عاجباتییەکاندا ـ ١٨٦٥) نزیکە. کە ڕۆماننووس (لویس کارۆل) نووسیویەتی، کە باس لە کچێکی بچووک دەکات، کە ناوی (ئەلیس)ە. دوای کەروێشکێکی سپی دەکەوێت و دەکەوێتە ناو چاڵێکی قووڵەوە و لە جیهانێکی خەیاڵی و عاجباتی سەیر و سەمەرەی ژێر زەویدا خۆی دەگرێتەوە. لەگەڵ ئاژەڵان و شتی بێ گیان دەبێت بە هاوەڵ و ئاشنایان. تا لە دوایدا جادوولێکردنەکەی بە تاڵ دەبێت و لەسەر زەویدا خۆی دەبینێتەوە. گەلێ بیرۆکەی جوان و بەهای بەرز لەم ڕۆمانەدا هەیە. زۆر لە ڕۆماننووسانی منداڵان ئیلهام و سوودیان لەم ڕۆمانە وەرگرتوون.
جادوو و هێزی لەتوانابەدەریش، ئامانج نین لە ڕۆماندا، بەڵکو هۆیەکن بۆ گەیشتن بە ئامانج. جادوو و هێزی لە توانابەدەر، بوونەتە بەشێک یا ڕەگەزێک لە ڕەگەزەکانی چیرۆک و ڕۆمانی فانتازی و ئەفسوناوی تازەدا. بە هێنانەدی خەون و ئامانجەکانی پاڵەوانی ڕۆمانەکان و سەرکەوتنیان بەسەر ئەستەم و کاری لەتوانابەدەردا. لە زوربەی چیرۆک حیکایەت و ئەفسانە و داستانەکاندا، جادوو ڕەگەز و هۆیەکی سەرکەوتنی پاڵەوانەکانیان بووە.
لە بارەی داڕشتنی ڕۆمانی نازیلەی مانگ و شازادەی خۆر، خاتوو پەیام ئیبراهیم بە شێوازێکی ناسک و ئاسان دایڕشتووە، وشە و ڕستەکانی لە فەرهەنگی زمانی منداڵانی کوردەوە وەرگرتوون، هیچ گرانی و ئاڵۆزییەکیان تێدا نییە. بێگومان هەر نووسەرێکیش تا ڕادەیەک، شێواز و ستایلی تایبەتی خۆی لە نووسیندا هەیە. شێوازیش بریتییە لە ڕێگەی نووسین و داڕشتنی نووسەر، ڕێگەی گوزارشتکردن لە خەیاڵ و بیر و هزر بەهۆی زمانەوە.
چەند سووکە تێبینییەکم دەربارەی ڕۆمانەکەی هەیە:
خاتوو پەیام نووسیویەتی نازە تاقانەی ماڵەوەیانە. نازەیەک کە دوو برای هەبێت بە تاقانەی ماڵەوەیە؟ پێموایە وشەی تاقانەکەی هەڵەیە. لە بەشی (گەڕان بە دوای ژیانی گیانداراندا) لە

دێڕی (٨) نووسیوەتی:"لەگەڵ خوشک و براکانیدا پێکەوە لەسەر سفرە هەموو کۆدەبوونەوە". لێرەدا وا دەردەکەوێت کە نازە خوشکی هەیە. کەچی لە هیچ شوێنێکی ڕۆمانەکەیدا باسی لێوە نەکردووە کە خوشکی هەیە. گەر خوشکی هەبێت بۆ تاقانەیە؟ کە وشەی (خوان) ی کوردیمان هەبێت پێویست نییە وشەی (سفرە)ی عەرەبی بەکاربهێنین. خۆزگەش ناوی باوکی نازە (ئەحمەد) نەبوایە و ناوێکی کوردی بوایە.
لە ڕۆمانەکەدا نازە باس لە (ڕۆژی هەنار) دەکات لە گوندە جوانەکەیان. وابزانم لە ئەستادا (ڕۆژی هەنار) بووە بە بۆنەیەکی ساڵانە لە شاری هەڵەبجەدا بەڕێوەدەچێت. ئەم ڕۆژەم زۆر پێ جوانە. من لە وڵاتی نەرویج ـ لە شاری (ڤەس) دووجار ئامادەی (ڕۆژی سێروپی) بووم. لەو ڕۆژەدا لە سەنتەری شارەکەدا مەقاڵەی گەورە و درێژ دادەنێن و سێروپەی لەسەر دەبرژێنن. لە مەنجەڵەی گەورەشدا جۆرەها گیاو ڕوەکی سروشتی وەکو دەرمان دەکوڵێنن. هەرکەسێک بچێت بۆ لایاندا فەرمووی لێدەکەن کە تامیان بکەن. سەیر لەوەدایە کە خۆیان زۆر حەز لە خواردنی سێروپە ناکەن. بووە بە نەریتێکی کولتووری تایبەتی خەڵکی ئەو شارە و شانازی پێوەدەکەن.
لە بارەی ڕێنووسی ڕۆمانەکەوە، لە زۆر شوێنی ڕۆمانەکەدا، ڕێنووس ئامرازی پەیوەندیی (لە) ی نووساندووە بە وشەکەی دوایەوە. ئەمە بە هەڵەیەکی ڕێنووسیی دەزانم. چونکە ئامرازی پەیوەندی (لە، بە، و) نابێ بە وشەکەی دواوە و پێشەوەی بنووسێنین، نابێت بنووسین (لەکوردستان) بەڵکو (لە کوردستان) نابێت بنووسین (بەبەرد) دەبێ بنووسین (بە بەرد) نابێت بنووسین (هەنارو هەنجیر) دەنووسین (هەنار و هەنجیر). گەر ئەو ئامرازانە نووسانە وشەوە دەبن بە بەشێک لە وشەکان.
کۆتایی ڕۆمانەکەشی وەکو مەرجێک لە مەرجەکانی چیرۆک و ڕۆمان بۆ منداڵان بە خۆشی کۆتایی پێ هێناوە. هەموو شاکارە ڕۆمانەکانی جیهانیش بۆ منداڵان، کۆتایی ڕۆمانەکانیان بە سەرکەوتنی پاڵەوانەکە و بەخۆشی و شادی کۆتاییان پێهێناون.

حەزکەم ئەوەش بڵێم، تەنانەت شاکارە ڕۆمانە جیهانییەکانیش بۆ منداڵان لە سەدا سەد لە هەموو ڕوویەکەوە پێرفێکت نین، خاڵی لاواز و هەڵەشیان تێدایە.
لە کۆتاییدا، جوانترین پیرۆزبایی و دەستخۆشی لە خاتوو پەیام ئیبراهیم دەکەم. بە ئەم ئەزموونە سەرکەوتوویەی لە بواری نووسینی ڕۆمان بۆ منداڵانی کورد.

رەزا شوان
٨/ فێبروار/ ٢٠٢٣

چوار کتێب لەبارەی ئەدەبی منداڵان.. ڕۆستەم خامۆش

زۆرجار ئەمەی نووسەرانی بواری ئەدەبی منداڵان، گلەیی ئەوە دەکەین و دەڵێین: کتێبمان لەبارەی ئەدەبی منداڵان لەبەر دەستدا نییە، یان وەک پێویست گرنگیی بەو بابەتە نەدراوە، چونکە نووسین و چاوپێکەوتن و لێدوان و دید و بۆچوون لەبارەی ئەدەبی منداڵان، دەبێتە ڕێنیشاندەرێکی باش بۆ (چۆن و چی)نووسین بۆ منداڵان، ئەگەر ئەدەبی منداڵانی کورد، تا ئێستا وەک پێویست بەرەوپێش نەچووبێ، یەکێ لە هۆکارەکان نەبوونی سەرچاوەیەکی باش و ئەکادیمییە. وە لە گۆڤار و ڕۆژنامەکانیش کەمتر باس و توێژینەوە و ڕەخنە لەو بارەوە دەکەونە پێش چاو، ئەمە ناڵێین هەر نییە، بەڵکو دەڵێین وەک پێویست نییە و کەمە، هەر چەندە جێی پێزانین و دەستخۆشییە کە لە ساڵانی ڕابردوودا هەندێ کتێب لەو بارەوە چاپ و بڵاو کرانەوە، وەلێ نەیان نەیاتنوانی داخوازیی و خواستی نووسەرانی ئەدەبی منداڵان پڕ بکەنەوە، بەڵام خۆشبەختانە لە ساڵی (٢٠٢٢)دا، چوار کتێب لەبارەی ئەدەب و هونەر و ڕۆشنبیریی منداڵان چاپ و بڵاو کرانەوە.
بۆیە دەمەوێ بە کورتی و پوختی، باسی ئەم چوار کتێبە بکەم و بیانناسێنم بە خوێنەرانی ئازیز، کتێبەکانیش ئەمانەن:
١- ئەدەب و هونەری منداڵان: د. هاوژین سڵیوە و ڕۆستەم خامۆش
٢- ئەدەب و چیرۆکی منداڵان: د. کەیفی ئەحمەد
٣- دیداری ئەدەبی منداڵان: کۆمەڵێک نووسەر
٤- ڕۆشنبیریی منداڵان: ڕەزا شوان

یەکەم: ئەدەب و هونەری منداڵان

ناوی کتێب: (ئەدەب و هونەری منداڵان).
بابەت: چاوپێکەوتن لەبارەی ئەدەب و هونەری منداڵان.
دیمانە و ئامادەکردنی: د. هاوژین سڵێوە و ڕۆستەم خامۆش.
نەخشەسازیی بەرگ: برۆو شێخ تالیب.
سەرپەرشتیاری هونەری و چاپ: شێخ تالیب.
سەنتەری لێکۆڵینەوە و پەخشی کەیە، بە تیراژی (٥٠٠)دانە چاپ و بڵاوی کردووەتەوە. کتێبی (ئەدەب و هونەری منداڵان)لە دوو تووێی (٥٥٢)لاپەڕەدا چاپ و بڵاوکراوەتەوە. کتێبەکە هەموو بوارەکانی تایبەت بە منداڵانی لەخۆگرتووە، لەوانە: (ڕۆڵی فۆلکلۆر لە ئەدەبی منداڵاندا، لەبارەی ئەدەبی منداڵان، لەبارەی شیعری منداڵان، لەبارەی چیرۆکی منداڵان، لەبارەی شیعر و چیرۆکی مێرمنداڵان، دەقی شانۆ و شانۆی منداڵان، نووسین بۆ منداڵانی باخچە، نیگارکێشانی منداڵان، کاریکاتێری منداڵان، مۆزیک و گۆرانی منداڵان، ئەفلام کارتۆنی منداڵان، ڕۆژنامەنووسی منداڵان، ڕۆژی جیهانیی کتێبی منداڵان، لەبارەی کتێب و گۆڤاری منداڵان، وەرگێڕان لە پێشخستنی ئەدەبیاتی منداڵانی کورددا، لەبارەی بەرنامەی منداڵان لە ڕادیۆ و تەلەفزیۆندا).
کتێبەکە لە پێشەکی و ناساندنی کتێبەکە و لە دوو بەشی سەرەکی پێکهاتووە: بەشی یەکەمی پێکهاتووە لە (١٦) تەوەر، بەشی دووەمی کتێبەکە (٣٦)دیمانەی لەخۆگرتووە، ئەم بەشە زۆربەی بوارەکانی تایبەت بە منداڵانی لەخۆگرتووە و زۆربەی بابەتەکانی لەبارەی ئەدەب و هونەری منداڵانە. هەروەها (٩٠)کەسی شارەزا و شاعیر و نووسەر بەشدارییان لەم کتێبەدا کردووە، کە (١١١)لێدوان و چاوپێکەوتن لەم کتێبەدا بڵاوکراوەتەوە.
لەو (٩٠)کەسەی کە بەشدارن (١٠)کەسیان ژنن.

زۆربەی بەشداربوانی کتێبەکە، دانیشتووی باشووری کوردستانن، وە (٦) کەسیان خەڵکی ڕۆژهەڵاتی کوردستانن، هەروەها (١١) شاعیر و نووسەر و هونەرمەندانی دەرەوەی وڵات، کە نیشتەجێن لە وڵاتانی (ئەمریکا، فەڕەنسا، ئەڵمانیا، ئایرلەندا، ئیتاڵیا، سوید، نەرویج) بەشدارن.

دووەم: ئەدەب و چیرۆکی منداڵان

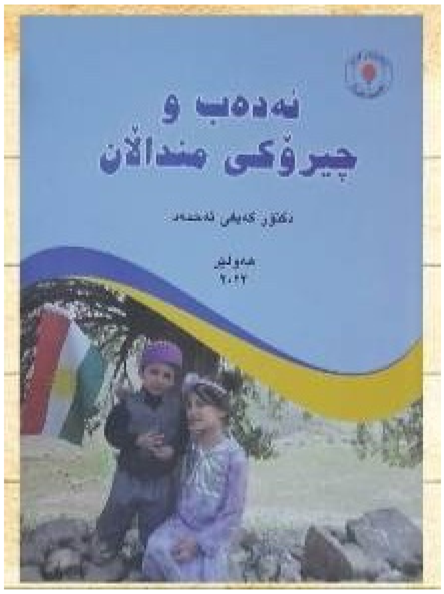

کتێبی (ئەدەب و چیرۆکی منداڵان) لە نووسینی: "د. کەیفی ئەحمەد"ە، کە (١٩٠) لاپەڕەیە و بە تیراژی (٥٠٠) دانە لە چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین – هەولێر، چاپکراوە، ئەم کتێبە لەلایەن ئەکادیمیای کوردی، بە ژمارە (٤٤٧) بڵاوکراوەتەوە، لە پێشەکی و پێنج بەش پێکهاتووە، کە بەم شێوەیەیە:
بەشی یەکەم: (ئەدەب و ئەدەبی منداڵان، ئەدەب، گرنگترین ڕەگەزەکانی ئەدەب، ئەدەبی منداڵان و ئەدەبی گەوران، ئەدەبی منداڵان، چۆن بۆ منداڵان بنووسین؟، کورتەیەکی مێژوویی ئەدەبی منداڵان، سیماکانی ئەدەبی منداڵان، قۆناغەکانی گەشەی منداڵ، کاریگەری ئەدەب لەسەر کەسێتی منداڵ، هۆکارەکانی خوێندنی ئەدەبی منداڵان، ئامانجی ئەدەبی منداڵان، ئەرکی ئەدەبی منداڵان، گرنگی ئەدەبی منداڵان).
بەشی دووەم: (چیرۆکی منداڵان، بنەمای هەڵبژاردن و دانانی چیرۆکی منداڵان، مەرجەکانی نووسینی چیرۆکی منداڵان، ڕەگەزەکانی بنیاتی هونەریی چیرۆک، جۆرەکانی چیرۆکی منداڵان بەپێی ناوەڕۆکیان، جۆرەکانی چیرۆک لەڕووی ڕوخسارەوە، ئامانجە پەروەردەییەکانی چیرۆکی منداڵان، گرنگی خوێندنەوەی چیرۆک بۆ منداڵان).
بەشی سێیەم: (شیعری منداڵان، شیعری منداڵان و گەوران، سیماکانی

شیعری منداڵان، ئامانجەکانی شیعری منداڵان).
بەشی چوارەم: (گۆرانی و سروودی منداڵان، جۆرەکانی سروود و گۆرانی، بابەتەکانی سروود و گۆرانی، سیماکانی گۆرانی منداڵان، ئەرکی گۆرانی منداڵان، مەرجە دەروونیی و پەروەردەییەکانی گۆرانی منداڵان، ئامانجی سروود و گۆرانی لە باخچەی ساوایاندا، ئامانجی سروود و گۆرانی منداڵان).
بەشی پێنجەم: (شانۆی منداڵان، شانۆ، شانۆی منداڵ، کاریگەری شانۆ لەسەر منداڵ، ڕوخساری شانۆی منداڵان، ئەرکی بنیاتنەرانەی شانۆی منداڵ، میکانیزمی کارکردن لە شانۆی منداڵدا، دەرهێنان لە شانۆی منداڵاندا، ڕۆڵی منداڵ لە شانۆی منداڵاندا بەم شێوەیە جێبەجێ دەکرێت).

سێیەم: دیداری ئەدەبی منداڵان

کتێبی (دیداری ئەدەبی منداڵان)چەند توێژینەوەیەکی ئەدەبیی و ڕەخنەیی، کەوتە بەرچاوی خوێنەرانی ئازیز و کتێبخانەی کوردیی ڕۆشنکردەوە.
کتێبی (دیداری ئەدەبی منداڵان)، لە بڵاوکراوەکانی یەکێتیی نووسەرانی کورد – لقی سلێمانییە، کە بەرهەمەکی هاوبەشی (١٠) نووسەری بواری ئەدەبی منداڵانە و بە تیراژی (٥٠٠)دانە لە دوو توێی (١٦٢) لاپەڕەدا چاپ و بڵاوکرایەوە.
لە ناوەڕۆکی کتێبەکەدا هاتووە، کە ناوی توێژینەوە و نووسەرەکان، بەم شێوەیە دانراون.
١- چەند سەرنج و وردبوونەوەیەک لە مێژووی ئەدەبی منداڵانی کورد، ئەمین محەمەد.
٢- گرنگیی و بایەخی ئەدەبیاتی منداڵان و کاریگەری لەسەر

پێشکەوتنی گەلان، پەیام ئیبراهیم.
٣- گرنگیی نووسینی تەمەن لەسەر بەرگی کتێبی منداڵان، د. هاوژین سڵیوە.
٤- شیعر بۆ منداڵان نووسراو و شیعر دەرخکردن، محەمەد فەریق حەسەن.
٥- ڕۆڵ و بایەخی ڕەخنە لە ئەدەبی منداڵاندا، زیاد ڕەشاد قادر.
٦- بەراوردی ئاستی ئەدەبیاتی منداڵان و کاریگەریی لەسەر کەلتووری کۆمەڵایەتی پێکەوەژیانی ئاشتیانەی نەتەوەکان، د. ماجید خەلیل.
٧- ڕۆڵی ئەدەبی منداڵ لە کارامەیی کۆمەڵایەتیەکاندا، مەحمود عەبدولکەریم باجەڵان.
٨- ڕۆڵی نووسەری ژن لە ئەدەبیاتی منداڵانی کورددا، زارا ئەحمەد جاف.
٩- ڕۆڵی ڕاگەیاندن، لە ئەدەبیات و ڕۆشنبیریی منداڵاندا، ڕۆستەم خامۆش.
١٠- چۆن منداڵ هۆگری خوێندنەوە بکەین؟ فەوزیە مەنمی.

چوارەم: ڕۆشنبیریی منداڵان

ناوی کتێب: ڕۆشنبیریی منداڵان
ناوی نووسەر: ڕەزا شوان
نەخشەسازی بەرگ و ناوەوە: ئومێد محەمەد
نۆبەتی چاپ: یەکەم، ساڵی: ٢٠٢٢
بە تیراژی (٥٠٠)دانە لە چاپخانەی کارۆ لە سلێمانی چاپکراوە.
ئەو کتێبە (٢٤٤)لاپەڕەیە، کە (٨٤)ناونیشان و بابەتی لەخۆگرتووە، لەبەر زۆریی ناونیشانەکان، تەنها ئاماژە بە چەند ناونیشانێک دەکەین، کە ئەمانەن:

(چەمک و پێناسەی ڕۆشنبیری، گرنگی و سوودەکانی ڕۆشنبیریی گشتی، ڕۆشنبیری ڕاستی کێیە؟، ڕۆشنبیریی منداڵان، چەمک و ڕۆشنبیریی منداڵان، گرنگترین ئامانجەکانی ڕۆشنبیریی منداڵان، سوودەکانی ڕۆشنبیریی منداڵان، هۆیەکانی دواکەوتنی ڕۆشنبیریی منداڵانی کوردستان، منداڵانی کورد و فرە ڕۆشنبیریی لە هەندەران، سوودەکانی پەروەردەکردنی منداڵان بە فرە ڕۆشنبیری، گرنگترین هۆکارەکانی ڕۆشنبیریی منداڵان، کتێبخانەی ماڵەوەی منداڵان، ڕۆژنامە وگۆڤاری منداڵان، ئەدەبی منداڵان، چیرۆکی منداڵان، شیعری منداڵان، پێگەی سروود لە ئەدەبی منداڵانی کورد، سوودەکانی گۆرانی بۆ منداڵان، شانۆی منداڵان، ڕۆژی جیهانی منداڵان، جاڕنامەی گەردوونی مافەکانی منداڵان… هتد).

کۆتایی:

لە کۆتاییدا دەتوانین بڵێین خوێندنەوەی ئەو چوار کتێبە لەبارەی ئەدەب و هونەر و ڕۆشنبیریی منداڵان، گرنگ و پێویستە بۆ ئەوانەی، کە لە دنیای منداڵان خزمەت دەکەن و دەیانەوێ باشتر کار بکەن، چونکە ئەو چوار کتێبە بریتین لە: (١١٤٨)لاپەڕە، بۆیە لە ئەنجامی خوێندنەوەی ئەو چوار کتێبەدا، لایەنی ڕۆشنبیریی و زانیارییت زیاتر دەبێ لەبارەی جیهانە ڕەنگین و جوانەکەی منداڵان.

پشکنینی ئەنزایمی G6PD.. ڕەهەند سابیر

G6PD test

Glucose-6-Phosphate Dehydrogenase Deficiency

ناچینە ناو لوبی باس و ڕەنگڕێژکردنی، تا ئەم ڕاستەڕوییە لە ئەندێشەماندا هەڵنەتەقێنین! وشەی Enzyme، لە کوردییدا بە “ئەنزیم” و تا ڕادەیەکیش بە “ئێنزیم”، جێکەوت کراوە، لەکاتێککدا ئەبوو بە “ئەنزایم”! لە فیکر و خەیاڵ، ئاخاوتن و نووسینماندا، جێیەکی بە خۆی سازبدایە!! کاتێ وشەیەکی بیانیی ئەخزێتە ناو زمانی کوردییەوە، ضەرورە تا بکرێ زمانی گۆکردنی وشەکە، لە زمانی

نووسیین و ئاخاوتنی کوردییەوە نزیک بکرێتەوە. لە ئینگلیزیدا، Enzyme بە “ئەنزایم” ئەخوێنرێتەوە، لەم روانگەیەوە بە پێویست ئەزانرێ کە شێوازە دروستەکە بخرێتە سەر سکۆ! “

ئەگەر بە ساناگەیی و ساناووسییەوە پەخشانی بکەین، ئەوا فەحسی ئەنزایمی G6PD کە بە عیللەتی پاقلە(نەخۆشیی پاقلە) لە ذیهنماندا پایەدار بووە، باوترین ئەنزایمە کە جەستە دووچاری کەمبوونەوەی ئەبێت، نزیکەی چوارصەد میلیۆن ئادەمیزاد لە جیهاندا، ناڕەنانە و گرفتارن بەدەست کەمیی ئەم ئەنزایمەوە، هۆکارەکەیشی جێنەتیکییە کە بۆی پێویست لە ئەنزایمەکە بەرهەم ناهێنرێ لە خوێندا. ئەنزایمێکی گرنگە و ڕۆڵی هەیە لە نەظمی هێندە چالاکیی ناو لەش، هاوکات مەسئولی پاراستنی خڕۆکە سوورەکانە، هەروەها مانەوەیان بە ئەکتیڤیی، تا گەیشتن بە دوا کەناری تەمەن(تەمەنی خڕۆکەی سوور، نزیکەی ١٢٠ رۆژە). ئەو نەخۆشانەی ئەنزایمیان لە بڕی نۆرماڵ کەمترە، لە ساتی هەوکردن و خواردنی پاقلەمەنییەکان و چەند دەواییەک، ئەبنە هۆی تووناکردنی خڕۆکە سوورەکانی خوێن، لەگەڵ کەمخوێنیی توند. دابەزینی بڕی خڕۆکە سوورەکان، وائەکات بڕێکی کەم لە ئۆکسجین، لە سییەکانەوە گوزەشت و بکات بە شانە و ئۆرگانەکانی جەستە، بەهۆی کەمیی ئەم ئەنزایمەوەیە منداڵانی نەوا لەدایکبوو، دووچاری زەردوویییەکی توند، یان مامناوەند ئەبنەوە.

هۆکاری کەمیی ئەزایمەکە

کەمیی G6PD، هۆیەکی جێنەتیکیی هەیە کە جینە تووشبووەکە ئەکەوێتە سەر کرۆمۆسۆمی (X Chromosome)، لە یەکێک یان هەردوو باوانەوە ئەگوازرێتەوە بە نەوەکانیان. پیاوان تەنیا یەک (X Chromosome)یان هەیە، ئەگەر جینە تووشبووەکەی هەڵگتبێت و لە خۆی بار کردبێت، ئەوا کەسەکە تووشبوو ئەبێت بە کەمیی‌G6PD ، بەڵام لە خانماندا، دوو (X Chromosome)یان هەیە، ئەبێت هەردوو (X Chromosome)ەکە، هەڵگری جینی تووشبوو بن، ئەوکات ئینسانەکە گرفتاری کەمیی G6PD، بەڵام ئەگەر خانمەکە تەنیا یەک (X Chromosome)ی هەڵگری جینی تووشبوو بوو، خۆی قوتاری ئەبێت لەو دەردە وکەسێکی نۆرمال ئەبێت، بەڵام ئەکرێ بگوازرێتەوە بۆ نەوەکانی. لەرەوە بەمان بەیان و تەخشان ئەبێ کە ریسکی تووشبوون بە کەمیی G6PD، لە پیاواندا زیاترە، هەروەها لەو کەسانەیشدا زیاترە کە لە خێزانەکەیاندا، کەسانی گیرۆدەبوو بە چەڕەمەی کەمیی ئەنزایمی G6PDیان تێدایە.

نیشانەکانی کەمیی G6PD

لە زۆر کەسدا، ئەکرێ دیدەنیی هیچ نیشانەیەک نەکەین، تا ئەوکاتەی

دەرداویی ئەبێ بە هەوکردن و بەرکەوتن بەو خۆراک و دەرمانانەی کە بە ئەم جۆرە کەسانە ئەبێتە باعیثی مەترسیی، نیشانەکان ئەگەر دوای چەند هەفتەیەک نەمێنن، بەڵام هەندەجار مەترسیی گەورە چێ ئەکات و بە تیکراربوونەوەی هۆکارەکان، نیشانەکان سەرهەڵئەدەنەوە. نیشانەکانیش لە چەند دانەیەکدا گل دراونەتەوە کە خۆی ئەبینێتەوە لە کەمخوێنیی، پەلەپەلکردنی دڵ، هەناسەبڕکێ، یان توندبوونی هەناسە، هیلاکیی، سەرگێژخواردن، رەنگپەڕیین و زەردهەڵگەڕان، زەردوویی

هۆکارەکانی تووشبوون بەم نیشانانە
ئەو کەسانەی زەلالەتیانە بە دەست کەمیی G6PD، پرۆسەسی هیمۆڵیسز(واتە تێکشکاندی خرۆکە سوورەکانی خوێن- Hemolysis) لە رووئەدات، دوای تووشبوون بە هەوکردن و بەرکەوتن و خواردنی پاقلەمەنییەکان(لەبیا، ماش، پاقلە، فاسولیا)، یان خواردنی هەندێ دەرمان.

دەستنیشانکردنی عیللەتەکە، لە رێگەی شیکاریی خوێن ئەبێت بە تەحدیدکردنی

- فەحسی ئەنزایمی G6PD
- بینیین و دەستنیشانکردنی جۆری کەمخوێنیی لە رێگەی (Blood Film Examination)، ئایا چیی جۆرە تێکشکاندەکە؟ دیاریکردنی جۆر و شکڵی هەیکەلیی خڕۆکە سوورەکان، هەروەها دەستنیشانکردنی ژمارە و جۆری خڕۆکە سپییەکان و خەپلەی خوێن، چونکە هۆی دووەم وەکو هەوکردن و نەخۆشیی تر، ئەبێتە باعیثی تێکشکاندنی خڕۆکەکانی خوێن
- شیکاریی Reticulocytes Count زۆر ئەبێت
- ئەنەڵایزی Direct Coombs Test، لەوانەیە پێویست بێت، نەوەکو هۆکاری بەرگریی لەش بێت و ببێتە هۆی تەفرکرنەکە
- شیکاری فەرمانی جگەر Liver Function Test

لە کۆتاییدا، چارەسەر و خۆپاراستن لە رێگەی دوورکەوتنەوە لەو خۆراک و دەرمانانەوە ئەبێت کە ئەبنە هۆی سەرهەڵدانی نیشانەکان و مەترسیین و بە ئەو کەسانەی کە کێشەدارن بە کەمیی G6PD. هەروەها دیاریکردنی لیستی ئەو خۆراک و دەوایانە، لە لایەن دکتۆری تایبەتمەندەوە.

سەرچاوە:- زانستی تاقیگە

نامەی کچێکی ئامەدی بۆ خودا..!.. شەماڵ بارەوانی

لەگەڵ دایکم و برا دوو ساڵییەکەم لە شیرینی خەو دابووین،
لەپڕ دۆزەخ ڕوویدا.
گوێم لە دەنگێک بوو دەیگۆڕاند:
ئیمادارینە خۆڕاگربن، ئەوە غەزەبی خودایه خودا.

یەکەم جارم بوو ببیسم کە خوداش توڕە دەبێت !

بەڵێ، مەلای گەڕەکەکەمان بوو،
ئەو بە دیار تەرمی دایکمەوە وەستابوو و هێشتا ئامەدی برام لە ژێر دار و پەردوو بێ سەر و شوێن بوو.

خۆ دایکم بەردەوام دەم بە زیکر و دەست بە دەستنوێژ و ڕوو لە ئاسمان بوو،
من لەو موعادەلەیە تێناگەم ئەی خودا !

دایکم خوێندەواری نەبوو، بەڵام بەردەوام دەیگوت:
کچەکەم،
خودا هیچ کاتێک توڕە نابێت و ئەو یەک پارچە جوانی و بەزەییە.

کچەکەم،
خودا هەرگیز، ژن و منداڵ□ ناکوژێت و باڵەخانەکان بەسەر هیچ کەسێکدا ناڕووخێنێت

کچەکەم،
نەکەیت لەو ڕوانگە نزمەوە له خودا بڕوانیت،

بە درێژایی مێژوو، ئەوەیە کێشەی خوداناسەکان، لەگەڵ خودا پەرستەکان.

کچەکەم،
لە سنوورەکانی دەمارگیری دوور بکەرەوە.
هەرکاتەک هەستت بە قەڵەقی کرد، خۆت بە عیشقی خودا مەست بکە.

کچەکەم
لە بیرت نەچێت، هەمیشە هەموانت قبوڵ بێت.
نەکەیت بەهۆی بیر و باوەڕی جیاوازەوە، بەکەم سەیری ئەویتر بکەیت،
ئەوەیه تەریقەتی خودا.

کچەکەم
خودا خۆشەویستی دروستکرد و، مرۆڤیش ڕق !

بۆیە لە تەریقەتی ئێمە، ڕق حەرامە.
کەواتا کچەکەم، گەر منت خۆش دەوێت، هەموانت خۆش بوێ

خودا خۆشەویستی□ خۆشەویستی

خودایە با ئەوەشت پێ بڵێم:
گەر تا ئێستا دڵم لێت نەشکاوە،
تەنها بە هۆی نزاکانی دایکمەوەیە.

شەماڵ بارەوانی